Alvdal kommune

PlanID: 2022xxxx
Dato: 02.06.2024
Vedtatt:

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ

Forsidefoto:
Steien Hotel og skysstasjon. Foto: ukjent, Anno musea i Nord-Østerdal
Dyregrav og massefangstanlegg i Gravskardet. Foto: Arild Alander, Anno musea i Nord-Østerdal
Gruvsteinen i Baugsberget. Foto: Per Hvamstad
Husantunet. Foto: Norsk Kulturarv

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ

ALVDAL KOMMUNE

2024-2035

Arbeidsgruppa for planarbeidet har bestått av:

Mariann Totlund:	*Alvdal kommune, Enhet for landbruk og miljø*
Toril Eva Steien:	*Alvdal kommune, Enhet for plan, bygg og geodata*
Ole Sylte Heggset:	*Alvdal kommune, Sektor for samfunn og Utvikling*
Arild Alander:	*Anno musea i Nord-Østerdal*
Anja Øren Ryen:	*Feste NordØst as, arealplanlegger/kulturminneforvalter*
Gunnhild Ryen:	*Feste NordØst as, arealplanlegger/geograf*

FESTE LANDSKAP • ARKITEKTUR

Plandokumentet er utarbeidet av
Feste NordØst as
Landskapsarkitekter mnla

Forord

Kommunen skriver forord.

Innhold

1. DE VERDIFULLE KULTURMINNENE 7
1.1. Innledning 7
1.2. Kulturminner er verdier 8
1.3. Kulturminner i samfunnsutviklingen 8

2. BAKGRUNN OG FORMÅL 9
2.1. Bakgrunn og prosess 9
2.2. Planens formål 10
2.3. Planens oppbygning 11
2.4. Immaterielle kulturminner 11
2.5. Verdisetting og utvalg 12
2.6. Kriterier for verdivurdering 13

3. KULTURMINNEVERN 14
3.1. Viktige begreper 14
3.2. Ansvarsfordeling i kulturminnevernet 15
3.3. Lovverk 16
3.4. Nasjonale og regionale føringer 17
3.5. Kulturminner i Alvdal 17
3.6. Økonomiske støtteordninger 18
3.7. Formidling og tilrettelegging 20

4. DE TIDLIGSTE TIDER 21

5. SAMISKE KULTURMINNER 37

6. DE REISENDE 45

7. LANDBRUK OG UTMARKSNÆRING 49

8. BEBYGGELSE OG BYGNINGSMILJØ 75

9. KOMMUNIKASJON OG SAMFERDSEL 99

10. INDUSTRIELLE KULTURMINNER 115

11. FORSVAR OG KRIG 131

12. SAMLEKART 143

13. BESTEMMELSER OG RETNINGLINJER.....144

a. Generelle bestemmelser (pbl § 11-9) 144

b. Retningslinjer 145

14. HANDLINGSPROGRAM 2024-2027.....146

15. LITTERATURLISTE.....147

1. DE VERDIFULLE KULTURMINNENE

1.1. Innledning

Et hus, ei øks, en mynt, eller ei bru – alt som mennesket har laget er kulturminner. Kulturminner kan også være avtrykk i naturen som for eksempel en sti, en åker eller en stor stein som det knytter seg en historie til. Alt sammen er tilknytta menneskelig virksomhet på en eller annen måte. Hver dag forsvinner kulturminner. De kastes, brennes, eller blir erstattet av ny teknologi. Slik har det alltid vært. En bevissthet om hva vi bør ta vare på, og hva som kan utvikles videre, er viktig. En styrka kommunal kulturminnekompetanse med oversikt over kulturminner, og kunnskap om lokalhistorie, er viktig for god forvaltning.

Vår historie er forankra i et mangfold av spor som vi daglig omgir oss med. Sporene er ikke-fornybare kilder til kunnskap og opplevelse for dagens innbyggere og kommende generasjoner. Fortidas levninger gir oss anledning til å undre oss over, og å forstå historien. De er arven fra fortida vår, og arven knytter bånd mellom oss og våre forfedre.

Områdene som i dag utgjør Alvdal kommune har vært brukt av mennesker i flere tusen år. Rike funn helt tilbake til steinalder vitner om dette. Jordbruk, jakt, fiske og fangst har alltid vært viktige næringer i kommunen, både for fastboende og for reindriftssamer som har hatt tilhold i området.

Kulturminnearbeid har stor identitetsskapende verdi både for enkeltindivid og samfunn, men det forutsetter at arbeidet blir satt inn i en sammenheng.

Figur 1.1: *Bruken av landskapet endrer seg over tid, samtidig som det bærer viktige spor av historien og hvordan levemåter har utviklet seg fram til i dag. Her illustrert med utsikt fra Vestate mot det som i dag utgjør Alvdal sentrum Steia. Foto: Anja Ø. Ryen*

Slik defineres kulturminner i Lov om kulturminner (§2):
«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.»

Materielle og immaterielle kulturminner
Der er vanlig å dele kulturminner i to hovedkategorier; materielle og immaterielle. *Materielle kulturminner* er konkrete fysiske objekter som kan sees eller tas på, som f.eks. bygninger, gravhauger, broer og boplasser og gjenstander. *Immaterielle kulturminner* er alle former for muntlige og skrevne overleveringer. Lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner er eksempler på immaterielle kulturminner.

1.2. Kulturminner er verdier

Kulturminnene omgir oss, og viser utviklinga som danner grunnlaget for dagens samfunn. Landskapet rundt oss rommer en mengde kunnskap om levde liv, ulike kulturer, og ulike måter å utnytte ressursene på. Mennesket har gjennom tidene levd i det samme landskapet, men på ulike måter. Alle kulturminner kan vitne om nær eller fjern historie, og representerer derfor en verdi for samfunnet.

Et kulturminne som blir borte, eller ødelegges, kan noen ganger kopieres, men aldri erstattes. Derfor er det nødvendig å være bevisst hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for framtida.

1.3. Kulturminner i samfunnsutviklingen

Kulturminnene er en ressurs i samfunnsutviklingen, og skal ligge til grunn for verdiskaping i kommunene. Kulturminneplaner er gode styringsverktøy for kommunene, og gir grunnlag for stedsutvikling, næringsutvikling og styrking av lokal identitet.

Gjenbruk og jevnlig vedlikehold av bebyggelse gir betydelig mindre avfall og produksjonsutslipp enn nybygg. Forskning viser også at det tar lang tid før klimaregnskapet er i balanse dersom man river eksisterende bebyggelse for å erstatte disse med moderne lavenergihus. Det skal derimot ofte relativt små tiltak til for å gjøre det gamle huset mindre energikrevende. Det er derfor god grunn til å si at det grønneste huset allerede er bygd.

En av oppgavene til kommunen er arealplanlegging. Her må kulturmiljøinteressene samordnes og synliggjøres på lik linje med andre sektorer og interesser. Kommunene må også være bevisst rollen som saksbehandler og vedtaksmyndighet etter plan- og bygningsloven. Denne rollen krever kunnskap og oppdaterte planer for å sikre hensynet til kulturmiljøet.

2. BAKGRUNN OG FORMÅL

2.1. BAKGRUNN OG PROSESS

Miljø- og klimadepartementet, Riksantikvaren og fylkeskommunen har en pågående satsning for å styrke kommunal kulturminnekompetanse. Siden 2013 har Hedmark (nå Innlandet) fylkeskommune, som regional myndighet for kulturminnevern, tatt ansvar for koordinering av den nasjonale satsningen. Denne satsningen skal blant annet munne ut i at kommunene får utarbeidet, og etter hvert revidert, kommunedelplaner for kulturminner og kulturmiljø.

Alvdal fikk sin første kulturminneplan i 2017, da sammen med Tynset. Denne revideringen (2023), er utarbeidet som et eget dokument for Alvdal.

Figur 2.1: *Aukrust-senteret rommer historien om Kjell Aukrust og hans univers, og er samtidig et viktig arkitektonisk kulturminne i seg selv. Bygget er tegnet av Sverre Fehn.*
Foto: Claude Jobin

De senere år er det innenfor kulturminnevernet blitt mer og mer vanlig å bruke begrepet kulturmiljø – og kulturmiljøplan, fremfor kulturminneplan. En endring i begrepsbruk tydeliggjør at kulturminnene er en del av en større sammenheng. Man søker svært ofte å ikke bare bevare selve kulturminnet, men også konteksten rundt, altså kulturmiljøet.

Utarbeidelse av en kommunal kulturminneplan (eller kulturmiljøplan) er i tråd med et av de nasjonale målene i regjeringens strategi for Norges miljøpolitikk. Det er ønskelig at kulturmiljøplanen skal utarbeides som en kommuneplanens arealdel. Den skal fungere som et godt styringsverktøy i kommunens kulturvernarbeid og synliggjøre bærekraftig ressursbruk.

2.2. Planens formål

Formålet med kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø er å konkretisere kommunale, regionale og nasjonale mål for kulturminneforvaltninga. I **Riksantikvaren sin strategi for arbeid med kulturarv i kommunene** (2019-2022) skriver Riksantikvar Hanne Geiran:

> *«Klimaendringene er vår tids største utfordring. Det er betydelige klimagevinster i gjenbruk av eksisterende bygninger og anlegg. Et hus som er bygget har allerede tatt klimabelastningen, og ny bruk av gamle bygninger bidrar til å redusere klimagassutslippene og gir mindre avfall. Bevisstgjøring av eiere og forvaltning når det gjelder bruk, gjenbruk og transformasjon av verneverdige bygninger i et klimaperspektiv, er stikkord i det grønne skiftet.»*

I arbeidet med kulturminneplanen er det registrert mange objekter og innspill. Alt innkommet materiale blir tatt vare på i kommunens arkiv. I selve planen er det et utvalg som er tatt med. Utvalget er gjort ut fra dialog i arbeidsgruppa, metoder omtalt i kapittel 2.6, og i henhold til de temaområdene/kapitlene som planen omfatter.

Hovedformålet med kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø er å øke kunnskapen om lokale kulturminner, og gi et godt grunnlag for en helhetlig kulturminneforvaltning.

En kulturminneplan kan også være et godt redskap for å formidle verdien av kulturminner, og øke kunnskapen om vår historie og utvikling.

Videre har planen følgende formål:

- Gjennomgå og omorganisere gjeldene kulturminneplan.
- Bidra til at kulturarven blir en ressurs for framtidig bruk og utvikling av landskap, arealer, bygninger og anlegg.
- Synliggjøre kulturarven som en ressurs innen reiseliv og næringsutvikling.
- Øke bevisstheten om kulturminner – og miljøer som identitetsskapere.
- Bidra til å skape nysgjerrighet, og ønske om å lære mer om lokal kultur, historie og bygningsarv.
- Øke kunnskapen om hvordan lokale kulturminner og miljøer kan forvaltes, både av offentlige og private.
- Prioritere hvor man skal bruke ressurser på vern.

Med et pedagogisk opplegg er kulturminner attraktive mål i undervisning, både i skole og barnehage. Det gir barn en større forståelse for historien de er en del av, og det gir økt kunnskap i lokalsamfunnet. Barn kan også være formidlere og ta med seg sin familie til steder de har besøkt med skolen. Det at de vet noe om kulturminnene kan øke interessen.

For enklere lesbarhet vil «kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø» i denne rapporten heretter bli nevnt som «kulturminneplan».

2.3. Planens oppbygning

Kulturminneplanen har fått en tematisk inndeling (ikke geografisk inndeling). Dette skyldes i hovedsak at kulturminnene også kategoriseres på denne måten i den øvrige kulturminneforvaltningen på regionalt og nasjonalt nivå.

Under hvert tema er det gjort et utvalg av kulturminner som er ønskelig å framheve. Mange av disse har, jfr. plan- og bygningsloven, fått en hensynssone i kommunedelplanen med tilhørende bestemmelser og retningslinjer. Dette gir rammer for hvordan de skal forvaltes. Kulturminner som vises i kulturminneplanen gir økte muligheter for tilskudd til istandsetting, se kap.3.6.

Det er også laget et handlingsprogram (kap.14) hvor kulturminner, områder og tema er løftet fram. Når arbeidet i handlingsprogrammet er utført, kan det være behov for å se på planen på nytt. Dette gjør den til et levende dokument som skal revideres og holdes oppdatert.

Planen inneholder også kapitler med generell kunnskap om hvordan vi kan ta vare på kulturminnene.

2.4. Immaterielle kulturminner

Håndverksteknikker, tradisjonelt landbruk, bakst, sang, dans, musikk, sagn, fortellinger og stedsnavn - er ulike kulturelle og historiske uttrykk som er en viktig del av kommunens historie. Den immaterielle kulturarven bidrar til å gi de fysiske kulturminnene mening. I undervisningssammenheng kan de fysiske og de immaterielle kulturminnene utfylle hverandre.

Figur 2.2: *Ungdommer spiller og danser St. Hans-kvelden 1916, ved Tronsvangen. Sang og musikk er gode eksempler på den immaterielle kulturarven. Foto: Anno musea i Nord-Østerdalen*

2.5. Verdisetting og utvalg

Verdisetting av kulturminner kan være vanskelig. Riksantikvaren deler kulturminner inn i tre verdinivå; nasjonal, regional og lokal verdi. Verdiene knyttes til begreper som kunnskap, opplevelse, identitet, estetikk og bruk. I tillegg vektlegges andre vesentlige egenskaper ved det enkelte kulturminnet som f.eks. alder, autentisitet, sjeldenhet og representativitet. I Alvdal finnes kulturminner som kan tilskrives både lokal, regional, og nasjonal verdi.

Med kulturminnelovens vide definisjon av et kulturminne som – *alle spor etter menneskelig virksomhet* – sier det seg selv at alt ikke kan tas vare på, og det må gjøres utvalg.

Denne planen forsøker å gi noen svar på hvilke kulturminner i Alvdal det er spesielt viktig å verne om. Dette betyr imidlertid ikke at alle verneverdige og viktige kulturminner har kommet med. Mange er fremdeles ikke registrert. Planen må derfor først og fremst betraktes som en begynnelse på en prosess hvor det arbeides langsiktig og strategisk med bevaring av kulturminner. Kulturminner som løftes fram er i stor grad henta fra tidligere registreringer og evalueringer. I tillegg har ressurspersoner bidratt med viktige innspill og kunnskap.

2.6. Kriterier for verdivurdering

Identitet. Er kulturminnet en identitetsskaper, eller har det potensiale til å bli en? Kulturminner har mye å si for enkeltmenneskets trygghet og trivsel, og kan bidra til å styrke stedsidentiteten.

Symbolverdi. Et kulturminne som er knytta til en hendelse, en person eller et sted, er viktig å ta vare på fordi det kan symbolisere nasjonen eller stedet, f.eks. kan Eidsvollsbygningen symbolisere nasjonen.

Historisk kildeverdi. Kulturminner er en viktige kilder til fortida. Kunnskap om tidligere generasjoners levemåte og tankesett bør være så allsidig som mulig.

Representativitet. Utvalget av kulturminner må være representativt for ulike tidsepoker og sosiale grupper. Det er ikke mulig eller ønskelig å ta vare på alt.

Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Et miljø som har tydelige spor etter sammenhengende bruk bakover i tid er ofte variert og mangfoldig. Miljø som har blitt til over kort tid, og/eller etter helhetlig planlegging, er gjerne homogene. Begge typer miljøer er spesielt sårbare, og nye tiltak må vurderes nøye.

Estetisk verdi. Estetiske opplevelser har alltid en verdi i seg selv. Mange kulturminner, både materielle og immaterielle, blir opplevd som vakre. Spesielt viktig er samspillet mellom enkeltobjekter og omgivelsene. Gode eksempler på dette er et steingjerde i et åkerlandskap, eller et gammelt fjøs på et godt bevart gårdstun.

Kvalitet. Mange kulturminner representerer høy kvalitet i råstoff og materiale, håndtverk og utforming.

Bruksverdi. Mange kulturminner har stor bruksverdi, enten i opprinnelig utforming, eller med visse endringer og tilpasninger.

Fysisk tilstand. Der hvor en har valget mellom to likeverdige objekt eller miljø, vil det være rimelig å velge det som har best fysisk tilstand.

Pedagogisk verdi. Alle kulturminner forteller om fortida, og de har historisk kildeverdi. Å gå i det samme miljøet, og oppleve sporene menneskene har etterlatt seg i form av gjenstander, bygninger, musikk m.m., gir større forståelse av fortida enn bare å lese om den.

Autentisitet. Få kulturminner har beholdt opprinnelig form og funksjon uendret. Disse må sikres, da de representerer en spesiell kildeverdi fra opphavsperioden.

Alder. På grunn av at det blir færre kulturminner jo lengre bakover i tid vi går, er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

En generell regel er at hvert enkelt kulturminne må vurderes både ut fra seg selv og i sammenheng.

3. KULTURMINNEVERN

3.1. VIKTIGE BEGREPER

Arkeologisk kulturminne: Fysiske spor etter menneskelig virksomhet der utgravning og dokumentasjon i hovedsak utgjør kunnskapskilden.

Automatisk freda: Automatisk freda innebærer direkte fredning iht. kulturminneloven §4 (1978). Alle kulturminner fra før 1537, stående byggverk fra perioden 1537-1649, og samiske kulturminner eldre enn 1917, er automatisk freda. Automatisk freda kulturminner har en sikringssone på 5 meter rundt det freda objektet. Alle inngrep i automatisk freda kulturminner er forbudt.

Freda kulturminne: Fredning er lovens strengeste form for vern. Et freda kulturminne er vurdert å være av nasjonal, eller vesentlig regional verdi, og er freda etter kulturminneloven. Alle endringer som går ut over vanlig vedlikehold er forbudt.

Fredningsverdig kulturminne: Kulturminnet er av nasjonal verdi, og kan vurderes freda etter kulturminneloven.

Kulturlandskap: Landskap påvirket av menneskelig virksomhet.

Kulturmiljø: Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminne: Med kulturminne menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Listeført kirke: At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig, og har nasjonal verdi. Alle kirker bygd mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygd etter 1850 også listeførte. Listeføringen innebærer at alle saker som gjelder endringer, også istandsetting og vedlikehold, skal sendes Riksantikvaren for faglig uttalelse. Det er likevel biskopen som gir endelig vedtak etter kirkeloven.

Løse og faste kulturminner: Vi skiller mellom faste og løse kulturminner. Faste kulturminner er stedbundne, f.eks. bygninger, boplasser, gravhauger, kokegroper, stolpehull med videre. Løse kulturminner er alle typer gjenstander som er løsrevet fra en fast kontekst, f.eks. gjenstander som er kommet for dagen ved en arkeologisk utgravning.

Midlertidig fredning av enkeltobjekter og områder rundt disse kan vedtas om et kulturminne er truet, eller om man vil vurdere kulturminnet med tanke på permanent fredning. Vedtak om midlertidig fredning kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet, eller kulturminnemyndigheten ikke vil følge opp saken med permanent fredning. Om det tas sikte på permanent fredning, vil vedtaket om midlertidig fredning bli stående til nytt vedtak om permanent fredning er fattet. Midlertidig freda kulturminner blir forvaltet etter kulturminneloven, likt vedtaksfreda kulturminner. Dette vil si at alle endringstiltak skal godkjennes av kulturminnemyndighetene.

Regulert til bevaring: Kulturminnet er beskyttet gjennom regulering. I planer utarbeidet etter plan- og bygningsloven 1985 er de regulert til spesialområde bevaring. I planer etter plan- og bygningsloven 2008, er de regulert med hensynssone kulturminne.

SERFRAK-registeret: SEFRAK-registreringene (Sekretariatet for Registrering av Faste Kulturminner i Norge) ble utført i hele landet perioden 1975-1995 av bygninger eldre enn 1900. SEFRAK-registreringen innebærer ingen form for vern.

Verneverdig/bevaringsverdig kulturminne: Begrepene verneverdig/ bevaringsverdig har ikke juridisk innhold. De brukes for å beskrive verdien av et kulturminne for en enkeltperson eller en gruppe.

3.2. Ansvarsfordeling i kulturminnevernet

Myndighet og forvaltningsansvar i kulturminnevernet er fordelt mellom Staten, Fylkeskommunen, Sametinget og kommunene. Riksantikvaren er utøvende faginstans for Klima- og miljødepartementet, mens Fylkeskommunen/ Sametinget, som regionalt forvaltningsorgan, har fått delegert myndighet gjennom Riksantikvaren. Ansvarsfordelingen i den offentlige kulturminneforvaltninga er nærmere beskrevet i Forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter kulturminneloven.

Klima- og miljødepartementet er kulturminneforvaltningas øverste organ med hovedansvar for utforming og oppfølging av nasjonal kulturminnepolitikk. Departementet tar de endelige avgjørelsene i plansaker ved innsigelse, og har myndighet etter kulturminneloven til å innkalle eller gjøre påkrevde endringer i kommuneplaners arealdel i tilfeller der nasjonale kulturminneinteresser er satt til side.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning under Klima- og miljødepartementet med ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren kan fremme innsigelse ved trussel mot kulturminner av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning varsler Riksantikvaren, og kommer eventuelt med innsigelse dersom et planforslag truer nasjonale kulturminneinteresse.

Regional kulturminneforvaltning ved Innlandet fylkeskommune og Sametinget er regionale kulturminneforvaltningsorgan for Alvdal. Disse har delegert myndighet etter kulturminneloven. De har forvaltningsmyndighet for de automatisk fredede kulturminnene, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Fylkeskommunen og Sametinget veileder i kommunenes planprosesser, gjennom faglig rådgivning og formidling av nasjonale og regionale mål og retningslinjer.

Kommunen er planmyndighet og har i utgangspunktet bestemmelsesrett over egne arealer. Kommunen har ansvar for at bevaring av kulturminner og kulturmiljø inngår i arealplanleggingen på en slik måte at nasjonale, regionale og lokale kulturminneinteresser ivaretas. Plan- og bygningsloven er et sterkt virkemiddel som kommunen kan bruke til å regulere arealer hvor kulturminner og kulturmiljø inngår med bestemmelser om vern.

3.3. Lovverk

Det er i hovedsak to lover som gir beskyttelse av kulturminner: kulturminneloven og plan- og bygningsloven. Kulturminneloven er en særlov, og gjelder foran plan- og bygningsloven. Kulturminneloven forvaltes av Riksantikvaren på nasjonalt nivå, og av fylkeskommuner, Sameting, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå. Det finnes egne forskrifter som skisserer ansvar og myndighet til hver av disse instansene.

Lov om kulturminner av 1978 (kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk freda, fastslår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse kulturminner. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

På landsbasis er det kun i overkant av 1 % av alle bygninger fra før 1900 som er freda. Det vil si at svært mange verdifulle kulturminner ikke er beskytta, og må eventuelt tas vare på ved hjelp av andre virkemidler. Dette kan gjøres ved hjelp av plan- og bygningsloven (pbl). Gjennom pbl kan også kommunene bidra til å gi spesielt verdifulle kulturminner formelt vern.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 2008 (plan- og bygningsloven) er det viktigste kommunale virkemidlet for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Her kan kommunen sikre bevaringsverdige bygninger og gi tilstrekkelig vern, både i sammenheng med arealplan, og i enkeltsaker. I arealplaner sikres kulturminner med hensynssoner med tilknyttede bestemmelser. Kommunen har også hjemmel til å gi pålegg om utbedring av eksisterende bygninger, såframt det vil gi en vesentlig forbedring av byggverkets funksjon - av hensyn til bevaringsverdi.

I tillegg er **plikten til å konsultere Sametinget og samiske rettigheter** nå lovfestet. Loven viderefører i all hovedsak de tidligere reglene for "Prosedyrer for konsultasjoner mellom statlige myndigheter og Sametinget". Dette sier at som urfolk har samene rett til å bli konsultert i saker som gjelder for dem. Dette gjelder også i saker som omhandler kulturminner.

Plan- og bygningsloven (PBL) i kulturminneforvaltninga

PBL er et av kommunens verktøy i forvaltninga av kulturminner;

§ 11-8 omhandler ulike hensynssoner: «Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal». For kulturminneverdier blir enten sone c) sone med særlige hensyn til bevaring av kulturmiljø eller sone d) båndlegging etter kulturminneloven benyttet.

§ 11-9 slår fast at kommunen, uavhengig av kommuneplanens arealformål, også kan vedta bestemmelser om ulike hensyn. Disse kategoriseres i 8 punkter, hvorav nr. 7 omhandler kulturminner: hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.

§ 12-7 omhandler bestemmelser i reguleringsplan, og slår fast at det kan settes bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur.

3.4. Nasjonale og regionale føringer

Det finnes meldinger og planverk for kulturminnefeltet på alle forvaltningsnivå. Disse skal sikre langsiktighet, forutsigbarhet og helhetlig tenkning på kulturminnefeltet og definerer strategier, målsettinger og tiltak for dette. Gjeldende statlige føringer er skissert i Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020) *«Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold»*

Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer **«Kulturminner for Hedmarks framtid»** ble vedtatt i 2005. Visjonen er å gjøre Hedmarks fortid til en levende og meningsfylt del av framtida. Planen nevner flere kulturmiljø og objekter i Alvdal som interessante på regionalt nivå.

3.5. Kulturminner i Alvdal

I Alvdal kommune finnes det om lag 530 registrerte automatisk freda kulturminner. I tillegg er flere bygninger vedtaksfredet. Disse er vurdert å ha nasjonal verdi. Videre er flere kulturminner betegnet som regionale, eller lokalt, viktige gjennom andre planer direkte ved hjelp av plan- og bygningsloven, eller mer indirekte gjennom andre lovverk. Mange kulturminner og kulturmiljø har ingen beskyttelse.

Fra 2022 er Alvdal med på en samarbeidsordning om en bygningsvernrådgiver. Ordningen vil gi mulighet for rettledning i saker som omhandler kulturminner.

Figur 3.1: *Husantunet (Husan nordre) er et vedtaksfredet kulturmiljø i Alvdal. På Husan er det i dag 17 hus, hvor 15 av dem er fredet. Foto: Bård Langvandslien, Riksantikvaren*

3.6. ØKONOMISKE STØTTEORDNINGER

Fredning eller vern vil i seg selv kun gi begrensa beskyttelse for det enkelte kulturminne/kulturmiljø. Det aller viktigste er at eier selv er positiv og motivert for å ta vare på kulturminnet. Dette krever gjerne både kunnskap og økonomiske ressurser. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltningen, på alle nivå, legger til rette for dette.

Offentlige støtteordninger

Det finnes ulike statlige tilskuddsordninger som eiere av kulturminner kan søke på. Disse er underlagt Klima- og miljødepartementet, Landbruksdepartementet og Kulturdepartementet. Tilskuddsordningene forvaltes henholdsvis av Kulturminnefondet, Riksantikvaren, Statsforvalteren og Norsk Kulturråd. Tilskuddsordninga fra kulturrådet skiller seg noe fra de andre, da den åpner for å støtte prosjekter knyttet til dokumentasjon og formidling, i tillegg til konkret arbeid med bevaring og fysisk sikring. Flere fylkeskommuner og kommuner har også etablert støtteordninger.

Eiendommer som er freda i henhold til kulturminneloven kan gis fritak fra eiendomsskatt etter søknad til kommunestyret.

Her følger en oversikt over andre offentlige støtteordninger. Merk at listen ikke er uttømmende, og at dette stadig er i endring:

- Sametinget og fylkeskommunene har egne tilskuddsordninger til kulturminnetiltak på verneverdige bygninger og anlegg. Det anbefales å ta kontakt med fylkeskommunen eller Sametinget.
- SMIL-tilskudd. Forvaltes av de lokale landbrukskontorene. Kommunen har muligheter til å gjøre prioriteringer med bakgrunn i kulturminneplanen.
- Kulturminnefondet. Forvaltes av et eget styre. Objekter i kulturminneplan prioriteres ofte.
- Bevaringsprogrammet for freda bygninger i privat eie. Søknad om tilskudd sendes fylkeskommunen.
- Tilskudd til arkeologiske undersøkelser ved mindre, private tiltak, skal sikre og ta vare på kunnskap om arkeologiske kulturminner. Søknad sendes fylkeskommunen.
- Bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner og bergkunst gir tilskudd til skjøtsel av automatisk freda kulturminner.
- Bevaringsprogrammet for fartøy. Søknad om tilskudd til fartøyvern sendes til Riksantikvaren.
- Bevaringsprogrammet for tekniske- og industrielle kulturminner. Søknad om tilskudd sendes Riksantikvar.
- Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak gis gjennom bevaringsprogrammet for brannsikring av tette trehusmiljø og stavkirker. Søknad sendes til fylkeskommune/Riksantikvar.
- Rentekompensasjonsordning for istandsetting av freda og verneverdige kirkebygg. Retta mot kommuner og kirkeeiere. Søknad sendes Husbanken.

Kulturminnefondet:
Kulturminnefondet er en tilskuddsordning for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer i privat eie. Fondet får sin bevilgning over statsbudsjettet og skal stimulere til økt verneinnsats fra eiere og næringsliv. Videre skal det bidra til å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer bevares og aktiviseres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Fondet støtter ofte prosjekter hvor det er samspill mellom offentlige og private aktører.
Objekter som står omtalt i kulturminneplan prioriteres. Kulturminnefondet prioriterer ikke freda eller kommunalt eide bygg, heller ikke kirker.

SMIL-tilskudd
Gjennom sitt regionale miljøprogram gir Statsforvalteren tilskudd til å ta vare på kulturminner. Selve tilskuddsordningen heter SMIL; «tilskudd til Spesielle MILjøtiltak i jordbruket». Bakgrunnen for ordningen begrunnes slik:" Kulturlandskapet *er en viktig del av kulturarven vår og representerer store kulturverdier. Kulturlandskapet er også viktig i forhold til det biologiske mangfoldet, reiselivet, og ikke minst som en trivselsfaktor for folk flest. Skjøtsel av kulturlandskapet skal bidra til vern av gammel kulturmark, gamle ferdselsårer, kulturminne, tekniske anlegg og verneverdig bygningsmasse".*

Private støtteordninger:
Det finnes flere ulike fond, stiftelser, legater og ideelle organisasjoner som deler ut midler til kulturminnetiltak. Her presenteres en oversikt over noen av disse. Legg merke til at det kan variere fra år til år hvilke prosjekter aktørene støtter, og det er lurt å undersøke hvilke satsingsområder som gjelder til enhver tid.

- **Landbrukslegatet i Norges Vel:** Støtter tiltak som bidrar til næringsutvikling og nyskapning i landbruket. Satsingsområde er bevaring av gamle hus og gjenstander dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv).
- **Kultur- og miljølegatet i Norges Vel:** Satsingsområde er bevaring av gamle hus og gjenstander dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv).
- **Sat Sapienti:** Vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge. Fremme kunnskap til forståelsen av industrielles miljø og betydning i bedriftene i Norge. Også bidrag til offentlige museer.
- **Stiftelsen UNI:** Allmennyttig stiftelse som verner mennesker og fortidsminner.
- **Gjensidigestiftelsen:** Aktivitet, trygghet og helse.
- **Rydd et kulturminne:** Midlene fordeles av Norsk kulturarv, og går til skjøtsel av kulturminner.
- **Major og advokat Eivind Eckbos legat:** Legatet har ti satsingsområder, deriblant; norsk kunst, kulturliv og kulturvern.
- **«Ta et tak»-aksjonen:** Midlene fordeles av Norsk Kulturarv og retter seg mot våningshus og driftsbygninger.
- **Kulturminner for alle:** Fortidsminneforeningen deler ut midler for å styrke våre gamle håndverk, og sikre fellesskapets kulturminner.

Legatsiden har oversikt over flere forskjellige støtteordninger, noen av disse gjelder også tilskudd til kulturminnetiltak.

3.7. Formidling og tilrettelegging

For å lykkes med å skape begeistring for kulturminnevern, er formidling og tilgjengelighet en forutsetning. Kulturminneplanen har som målsetting at kulturarv skal brukes som bakgrunn for lokal aktivitet, og øke fokuset på kulturminnenes verdi for folks identitet lokalt. Økt kunnskap og bevissthet om kulturminner og kulturmiljø i Alvdal vil på sikt bidra til at flere ser verdien av å ta vare på dem. Det er selvsagt mange måter å formidle og legge til rette på. Utfordringen er å velge de riktige historiene og formidle dem på en fengende måte til ulike målgrupper.

Figur 3.2: *Inne på Aukrustsenteret/Huset Aukrust er det godt tilrettelagt for formidling for alle aldersgrupper. Her med Flåklypadesken. Foto: Audun Lutnæs*

Det er en stor utfordring, også internasjonalt, at mange flotte bygninger og anlegg tas ut av bruk og forfaller. I Alvdal kommune finnes det flere eksempler på slike anlegg. Eksempelvis fløtingsanlegg, utmarksløer og anlegg fra kopperverkstida. Hvordan kan vi eventuelt legge til rette for å ivareta og formidle disse verdifulle kulturminnene og miljøene som ikke lenger er i bruk?

Universell utforming og tilrettelegging av kulturminner er et viktig tema. Universell utforming betyr at produkter, byggverk og uteområder som er i alminnelig bruk skal utformes slik at alle mennesker skal kunne bruke dem på en likestilt måte. Så langt det lar seg gjøre skal dette skje uten spesielle tilpasninger eller hjelpemidler. I forhold til kulturminner kan dette by på ekstra utfordringer da det er viktig at endringer og/eller nye installasjoner ikke forringer kulturminnet, men det er fullt mulig å finne gode løsninger også her.

4. DE TIDLIGSTE TIDER

Kulturminnene er vår mulighet til å møte fjern fortid. Slike møter skaper gjerne en opplevelse av nærhet til fortidas mennesker som bodde og levde i dette miljøet. Alle funn fra før reformasjonen i 1537 er automatisk freda. I tillegg er stående byggverk fra før 1650, og alle samiske kulturminner fra før 1917 automatisk freda.

Fornminner ligger ofte mer eller mindre skjult i terrenget. Dermed er det spesielt viktig å legge til rette for informasjon og tilgjengelighet. God og levende formidling er avgjørende for opplevelsen og forståelsen av kulturminnet. Formidling på selve stedet der fornminnet er, kan gi ytterligere kjennskap til hvordan menneskene levde og virket.

Fredete kulturminner blir ivaretatt gjennom Kulturminneloven. Forvaltningsmyndighet for kulturminner fra før reformasjonen (fornminner) er lagt til Universitetets Oldsakssamling (Kulturhistorisk museum) og Innlandet fylkeskommune, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Kommunen har likevel ansvar for at det blir tatt hensyn til fornminnene, samt å bidra til utvikling og formidling av disse. Alle innbyggere har også et ansvar. Det er viktig å ta hensyn ved ferdsel i områder med kulturmiljø. Dersom det oppdages skade eller hærverk, på eller ved fornminnene, er det viktig å kontakte kulturavdelingen i fylkeskommunen. Blir det gjort funn som kan tenkes å være et fornminne er det plikt om varsling til forvaltningsmyndighet, iht. til kulturminneloven.

Alvdal kommune har, ved søk oktober 2023, omtrent 530 registrerte forhistoriske kulturminner i Riksantikvarens database Askeladden. Alle disse blir ivaretatt gjennom kulturminneloven. Lokalitetene er alt fra store fornminnefelt slik som fangstanlegg, gravfelt og jernvinneanlegg, til dyrkingsspor, bosetningsspor og kullgroper. I tid spenner disse fra eldre steinalder til middelalder. I kulturminneplanen blir et lite utvalg av disse presentert. Utvalget er gjort basert på kriteriene alder og tematisk spredning, formidlingspotensial og tilknytning til turstier.

Kulturminner fra de tidligste tider, som er tolket å kunne være av samisk opprinnelse, er omtalt i kapittel 5 Samiske kulturminner.

Nr.	Objekt	Hensynssone
A1	Steinalderbosetning på Steimoodden	H730_1
A2	Gravfunn ved Sølensjøveien	H730_2
A3	Fangstgropene ved Jutulhogget	H730_3
A4	Massefangstanlegg i Gravskardet	H730_4
A5	Gravhaug ved Holmsjøen	H730_5
A6	Gravrøys ved Storkletten	H730_6
A7	Åkerterasser i Finnbudalen	H730_7
A8	Alvdal gamle kirkested, Steig	H730_8

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

● De tidligste tider

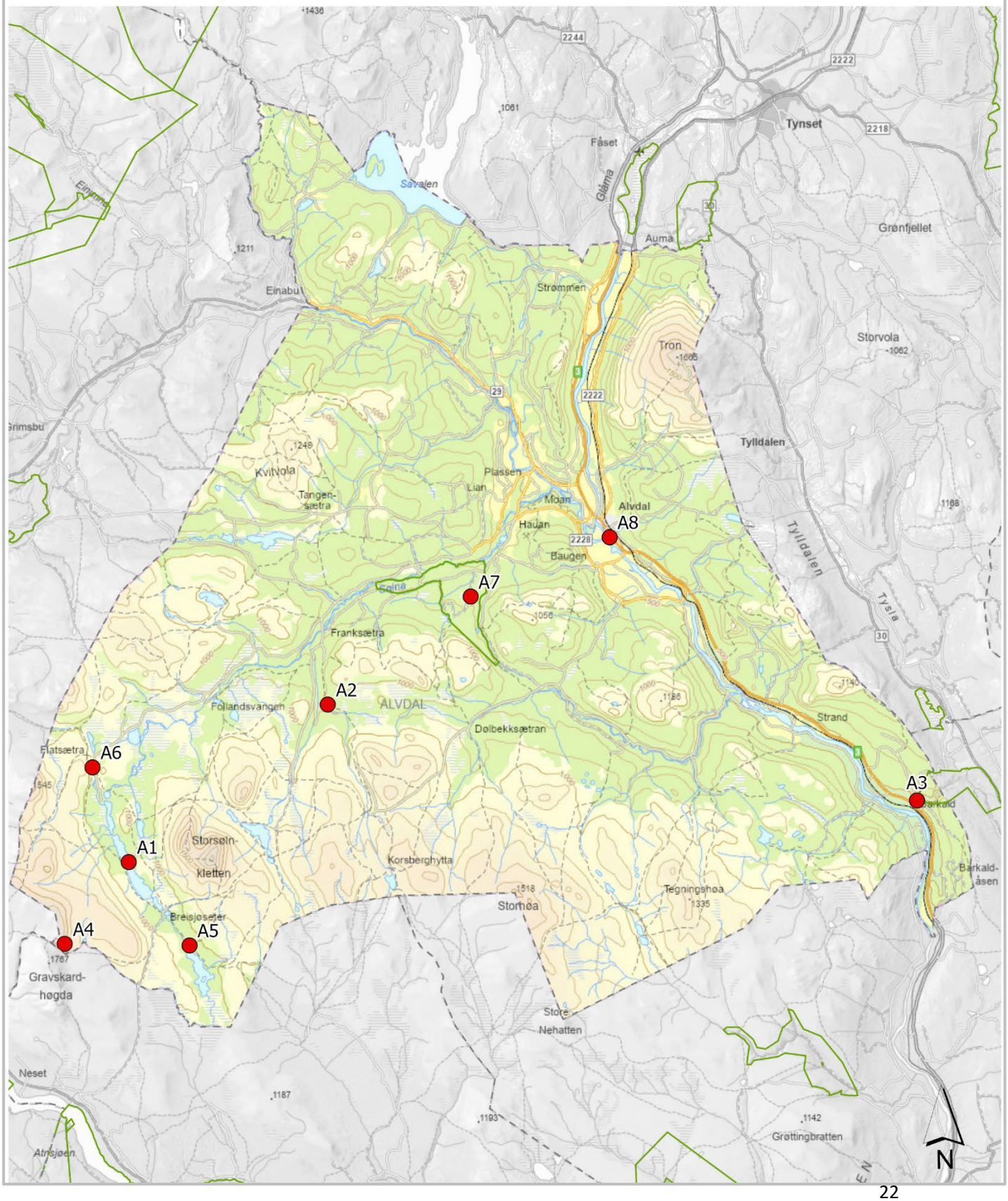

Figur 4.1: *Kart med objekter tilknyttet de tidligste tider.*

Tidsakse

En regner med at den store iskappa som lå over store deler av Nord-Europa begynte å smelte for 12-15 000 år siden. For ca. 10 000 år siden ser det ut til at kysten og deler av høyfjellet i Norge var blitt isfritt. I det varme klimaet like etter istida fikk landet, i løpet av et par tusen år, et dyre- og planteliv som ga levelige vilkår for mennesker. Mennesker etablerte seg etter hvert i de områdene som tidligere var dekket med is.

Eldre steinalder:	10 000 - 4 000 f.Kr
Yngre steinalder:	4 000 - 1 800 f.Kr
Eldre bronsealder:	1 800 - 1 000 f.Kr
Yngre bronsealder:	1 000 - 500 f.Kr
Eldre jernalder:	500 f.Kr - 570 e.kr. (Folkevandringstid: 400 f.kr. - 570 e.kr.)
Yngre jernalder:	500 e.Kr - 1 000 e.kr. (Merovingertid: 550 - 800 e.kr., vikingtid: 800 - 1 050 e.kr)
Tidlig middelalder:	1 050 - 1 150
Høymiddelalder:	1 150 - 1 350
Senmiddelalderen:	1 350 - 1 537
Nyere tid:	Tiden etter reformasjonen til i dag

Alvdal Vestfjell - et rikt og variert kulturmiljø

Områdene rundt Sølnkletten og Alvdal Vestfjell er spennende. Her finner vi mange spor etter menneskelig aktivitet fra før vår tidsregning og fram til i dag. De eldste spor etter aktiviteter er omtrent 8000 år gamle. På den tida var området sannsynligvis dekt av furuskog. De eldste sporene finner vi i sentrale deler av fjellområdet tilknyttet fiskevann; ved Breisjøen, Holmsjøen og Veslesølnsjøen. På strategiske plasser ved vasskanten er det registrert en rekke tilholdssteder som både kan ha vært midlertidige boplasser, men også tilfeldige bålplasser.

Kulturminnene i området er varierte og knytter seg til jakt, fangst og fiske, jernblestring og kølbrenning, ferdsel, setring med slått og forsanking, skogsdrift og fløting, tjurrubrenning, bergverk, gruvedrift og smeltehytter, etter hvert også turisme og rekreasjon.

Helt fram til 1600-1700 tallet er det grunn til å tro at Alvdal Vestfjell ble utnyttet av folk som bodde langt unna, enten det var jakt, fiske eller for å utnytte de rike forekomstene av myrmalm. Et vesentlig skifte i bruk og intensitet inntrådte etter hvert som området rundt Sølnkletten fikk fast, og etter hvert større befolkning. Det skjer imidlertid først på 1600-tallet, altså de siste 400 år. Det er for denne perioden vi finner de fleste spor som vi kan vise i dag. Tidsmessig er dette en liten del av den samlede tida med aktiviteter i området. Området kan fortsatt skjule mange hemmeligheter som vi ennå ikke vet noe om (Hvamstad, 2012).

A1 Steinalderbosetning på Steimoodden

På en odde ute i Breisjøen er det gjort flere funn som tyder på at området har vært et attraktivt bosetning- og aktivitetsområde i steinalderen. På odden er det funnet skjørbrent stein og avslag av mørk kvartsitt. Det er også funnet flere avslag av flint, en flintbit med knusespor, i tillegg til kokegroper. Hele odden har sannsynligvis vært benyttet til bosetnings- og aktivitetsområde gjennom en eller flere (bosetnings)faser. I tillegg til funn fra steinalder går det en rekke på 12 dyregraver rett over odden som er datert til viktingetid/middelalder.

Steimoodden har en rekke typiske trekk som går igjen hos steinalder-lokalitetene i området; de ligger på forholdsvis store, lite kuperte flater med godt drenerende grus/-sandgrunn, flatene går ut mot vannet på minst en side, og de fleste ligger på eller i umiddelbar nærhet av innsnevringer av vannet. I tillegg er landskapet forholdsvis åpent, flatene er dekket av lyng, reinlav, gras eller dvergbjørk, utsikten ut over vannet og fjellene er god, og det er lite naturlig skjerming mot i vind uansett himmelretning.

Figur 4.2: *Steimoodden har vært et attraktivt bosetnings- og aktivitetsområde gjennom mange perioder. Beliggenheten er typisk for steinalderbosetninger. Dyregravrekka som krysser odden, er fra vikingtid/middelalder. I kartutsnittet er funn fra ulike tidsperioder markert. For å lese mer om de enkelte, gå inn på kulturminnesok.no. Foto: kulturminnesok.no*

Figur 4.3: *Det er gjort funn av flere gjenstander fra steinalder rundt Breisjøen. Fotoet viser to spisser. Skiferspissen til venstre er 3,4 cm lang, mens kvartsittspissen til høyre er 2,3 cm lang. Foto: S.E.F./O. Farbregd/ gjengitt i Fretheim, 2002*

Steinalderen: Landet blir befolket
Etter hvert som kysten av Norge ble isfri for ca. 12 000 år siden, begynte folk å bosette seg i lune viker i fjorder. Det er flere teorier om hvor disse folkene kom fra. De kan ha kommet fra det som i dag er Danmark og England, ettersom store deler av Nordsjøen da var tørt land. De kan også ha kommet via skjærgården i dagens Sør-Sverige, og de kan ha kommet østfra. Kanskje kom de fra flere steder.

Landskapet i steinalderen så ikke ut som det gjør i dag. Etter hvert som isen smeltet og tyngden av den forsvant, steg landet, slik at steinalderboplasser som nå ligger fra 20 til 120 meter over havet, den gang lå i vannkanten.

Steinalderboplasser er sjeldent synlig på markoverflaten. For at man skal kunne avgjøre om det har vært bosetting et sted i steinalderen, må det i de fleste tilfelle gjøres arkeologiske undersøkelser i form av prøvestikking, hvor man leter etter steinredskaper og avfall etter produksjon av disse, i undergrunnen.

I eldre steinalder bosatte folk seg gjerne i lune viker ved havet eller i fjorder og ved vassdrag. Her levde man av fiske, jakt på sjø- og landpattedyr, og innsamling av spiselige planter, røtter, bær, nøtter og ville frukter. Arkeologene regner med at folk i eldre steinalder ikke har vært bofaste, men flyttet fra sted til sted og mellom kyst og innland ettersom sesongene forandret seg.

For ca. 6000 år siden (rundt ca. år 4000 f.kr.) gikk steinalderfolkene over til å holde husdyr og dyrke jord, i tillegg til fangst og innsamling av ville vekster. Denne perioden kaller vi yngre steinalder. I den aller første tiden er det mye som tyder på at man ikke drev noe særlig jordbruk, men at husdyra kunne gå ute hele året, og at det var saue- og geitehold som var mest vanlig. Utover i yngre steinalder begynte man i tillegg å dyrke jorda, noe som førte til at folk ble mer bofaste, og at den umiddelbare nærheten til sjø ikke var like viktig.

Langs de større vannene i innlandet er det funnet flere steinalderboplasser. Man har sett at boplassene i fjellet samsvarer med trekkruter og beiteområder for rein, så det er nærliggende å tro at reinjakt har vært viktig for menneskene som bosatte seg her. I tillegg har vannene og elvene vært fulle av fisk, særlig om høsten da ørreten går opp i elvene for å gyte.

A2 Gravfunn ved Sølensjøveien

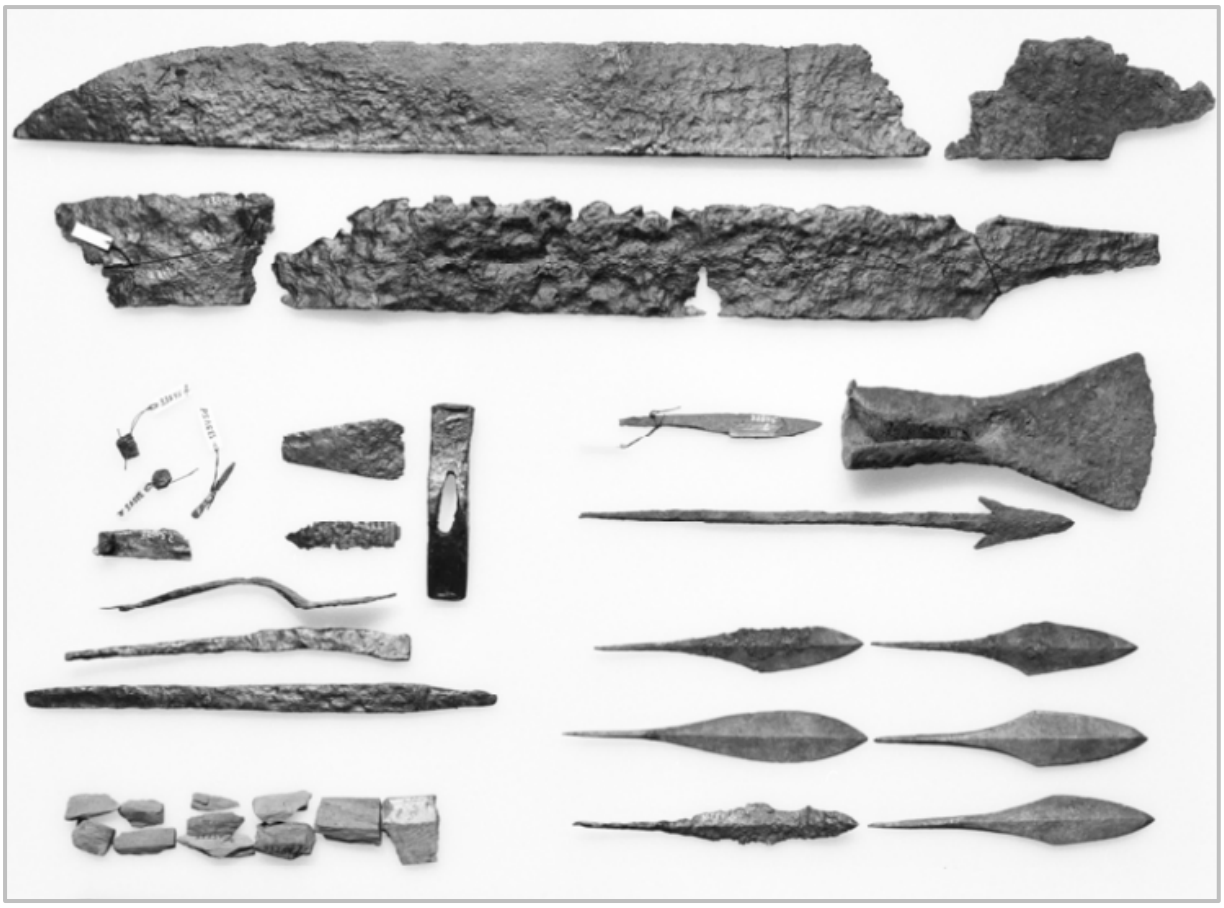

Figur 4.4: *Noen av gjenstandene som ble funnet ved Sølensjøveien. Foto: Kulturhistorisk museum*

I skjæringer langs Sølensjøveien er det fremkommet flere gjenstander. Tidlig på 1960-tallet ble det funnet to fragmenter av sverd, og på 1970-tallet ble det avdekket flere gjenstander og et tydelig brannlag i fyllmassene i veien. Det ble i 1999 gjennomført en arkeologisk utgraving av lokaliteten. Det ble da oppdaget trekull og brente bein, en del av gjenstandene har også glødeskall.

Gjenstandsmaterialet fra Sølensjøveien består av restene etter minst ett enegget sverd og en sverdklinge, en spydspiss, 6 pilspisser, en liten kniv, celt, hammer, fragment av en rasp eller fil, et høvelblad/skraper, en liten syl med meiselblad, 11 deler av et eller flere skjørbrente skiferbryner, et naglehode og tre jernstykke hvorav ett kan været et høvelblad.

Dette dreier seg trolig om minst to graver som er blitt ødelagt av veien, hvorav minst en branngrav. Funnet har materiale fra både merovingertid og vikingtid, med da funnstedet er omrotet på grunn av veien, er det vanskelig å avgjøre hvilke gjenstander som tilhører hvilken grav.

A3 Fangstgropene ved Jutulhogget

På en rekke omtrent 50 meter sør for hovedutkikkspunktet ved Jutulhogget, på Alvdalssida, ligger fire fangstgroper. Gropene er tydelige og godt bevarte. Gropa nærmest utkikkspunktet er gravd ut i en naturlig forhøyning av steinura som dekker et større område her, resten av gropene har oppbygd voll rundt gropa. Anlegget er datert til jernalder – middelalder.

Barkaldkjølen var, og er, trekkrute for elg i nord-sørlig retning. Jutulhoggets naturlige sperre tvang elgen øst og vest for selve "hogget", og det var derfor gunstig med dyregraver i dette området.

Figur 4.5:
Kartutsnitt fra Kulturminnesok.no

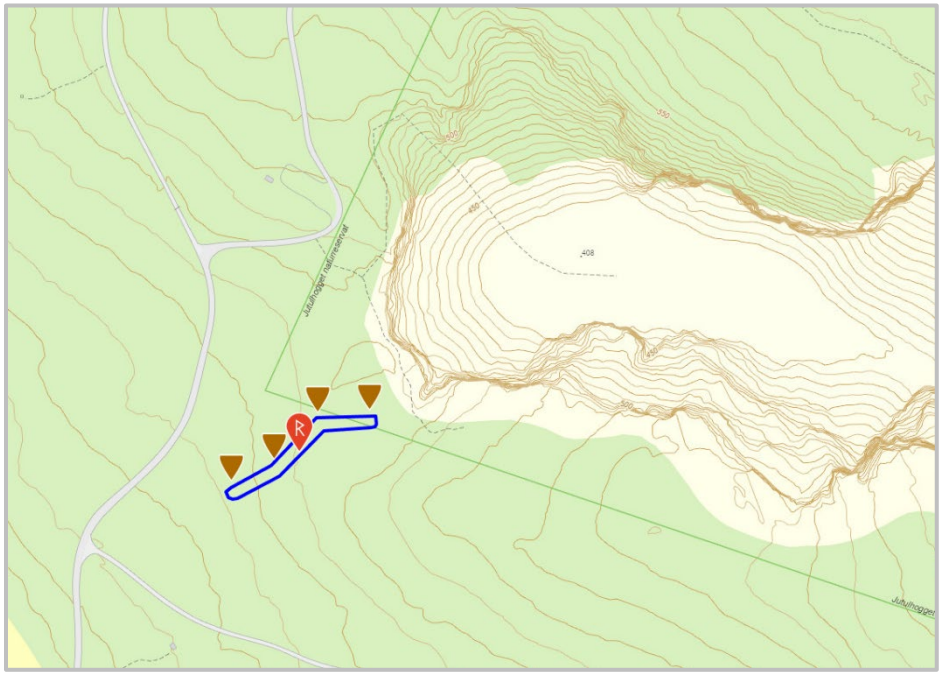

Fangstgroper (dyregraver) og fangstgropsystem

Fangstgroper er kjent i store deler av Norge og Sverige. I Norge er de største konsentrasjonene kjent fra Gudbrandsdalen og Østerdalen. De eldste dateringene av fangstgroper går tilbake til slutten av eldre steinalder. Disse dateringene er noe omdiskutert, men det er ingen tvil om at jakt med fangstgroper har foregått fra i hvert fall bronsealder og opp gjennom jernalder og middelalder (Amundsen 2007). Bruk av fangstgroper er belagt i skriftlige kilder til ut på 1800-tallet, før jaktmetoden ble forbudt ved lov i 1863 (Bergstøl 2011).

Jakt ved bruk av fangstgroper kan anses som en passiv form for jakt i den forstand at et visst antall dyr vil falle i gropene så lenge de er godt plassert i terrenget i forhold til dyras trekkmønster. Fangstsystemene er ofte anlagt i terreng som begrenser elgen eller reinens bevegelsesmuligheter ved utnyttelse av dalsider og høydedrag. I mange tilfeller har det i tillegg vært bygd sperregjerder mellom de ulike gropene i anlegget for å hindre dyret i å gå rundt fangstgropene. Jakta kan imidlertid også ha foregått mer aktivt ved at dyra har blitt drevet mot gropene. Det finnes også rester etter skytterstillinger i tilknytning til slike fangstanlegg (Bergstøl 1997). Fangstgropene ble sannsynligvis bygget og benytta av fangstmenn med både norrøn og samisk opprinnelse.

I Alvdal er det registrert ca. 750 dyregraver. 467 av disse ligger i såkalte systemer. Det vil si i rekke i et antall på minst tre og oppover, med et stengsel/gjerde i en eller annen form mellom gravene slik at det er etablert større fangstanlegg.

I artikkelen *Registrering av kulturminner i utmarka i Alvdal* nevner Halldor Nyeggen opp følgende av de største anleggene. Det største anlegget består av hele 64 groper:

Beliggenhet	Kartblad	Utstrekning - ant.gr.	
Stenbakken-Brennvola	Sølensetra/ Vardsetra	ca. 4000m	64
Kjæmsjøsetra-Svartåsen	Haustsjøen/ Reinslis.	" 3500m	49
Kolletvola-Måsådalen	Veslsølnslette	" 1350m	34
Vardsetra-Vesleskaret	Vardsetra	" 1100m	19
Finnbudalen	Finnbudalen/ Vardkjønnbekk	" 850m	19
Dølbekken-Røskåsen	Dølbekksetra	" 2700m	40
Hausta-Bratthauan	Årleite/Folløya	" 3500m	50
Sten-Folløya	Folløya	" 1900m	30
Strålsjøbekken-Naustermoen	Strålsjøen/ Svarthugu	" 2700m	34
Sør-Øst for Limåsmyran	Limåsen	" 1100m	30

Det finnes ulike fangstgroper, både murte og gravde. De steinmurte gropene er vanligst i fjellområdene og har nok derfor generelt blitt benyttet til fangst av rein. Når det gjelder de jordgravde gropene er stor variasjon i utforming, men den viktigste forskjellen mellom jordgravde groper for rein og elg er størrelsen på gropene. Vanligvis er ei fangstgrop for elg 5-6 meter i diameter og har en dybde på 2-3 meter, mens fangstgrop for rein er 2-3x3-4 meter, og har en dybde på 1,5-2 meter. Gropenes utforming varierer ut ifra grunnforhold og tilgang på materiale, men det er særlig en konstruksjon som ser ut til å ha blitt benyttet for elggroper, og det er den såkalte ledsagertypen. Denne kjennetegnes ved at gropa har hatt en traktformet konstruksjon hvor det har vært en rektangulær kasse i bunnen av gropa som har gjort det vanskelig for dyret å komme seg opp.

Figur 4.6: *Rekonstruksjonsforslag av en traktformet fangstgrop med trekledde sider i øvre del og ei smal kasse i bunnen. Kilde: Jacobsen & Follum, 1997*

A4 Massefangstanlegg i Gravskardet

På det høyeste området av Gravskardet, omtrent 1480 moh., ligger et massefangstanlegg for rein. Anlegget består av ledegjerder, laget av oppreiste steinheller, som ledet reinsdyrene mot en tørrmurt steinbås på 11x2 meter (innvendig). Ett av ledegjerdene går hele veien på tvers av det trange skardet. I tilknytning til anlegget ligger også buestillinger.

Reinflokken ble jaget fra dalbunnen opp i skardet og inn i fangstbåsen. Fangstbåsen ble plassert i et søkk i terrenget rett bak et av de høyeste partiene i bunnen av skardet. Det kunne ikke være mulig for reinsdyra å se fangstbåsen før de var på kloss hold. Dette er et typisk trekk at båsen er gjømt i terrenget ved massefangstanlegg. Reinflokker som ble skremt inn i slike fangstruser, hadde ikke mulighet til å oppdage fella før det var for seint.

Fra buestillingene rundt kunne jegere usett skyte mot flyktende dyr med pil og bue. Buestillingene er laget av naturlig stein i området, og ligger godt skjult i terrenget. Anlegget er beregnet på fangst av store reinflokker og utbyttet kan ha vært beregnet på handel.

Figur 4.7: *Fangstbåsen i Gravskardet. Foto: Runar Hole, Villreinen 2013*

Det ligger to vanlige fangstgroper for rein like inntil båsen i massefangstanlegget. Humus og trerester fra bunnen av den ene fangstgropa er datert til 900-tallet (Barth 1977:68). Den daterte gropa ligger i enden av massefangstanlegget. Barth mener den er oppbygd av steinheller som er tatt fra selve båsen i massefangstanlegget, som da må være eldre enn dette. Sannsynlig bruksfase for anlegget er mellom 200 og 900 e.kr.

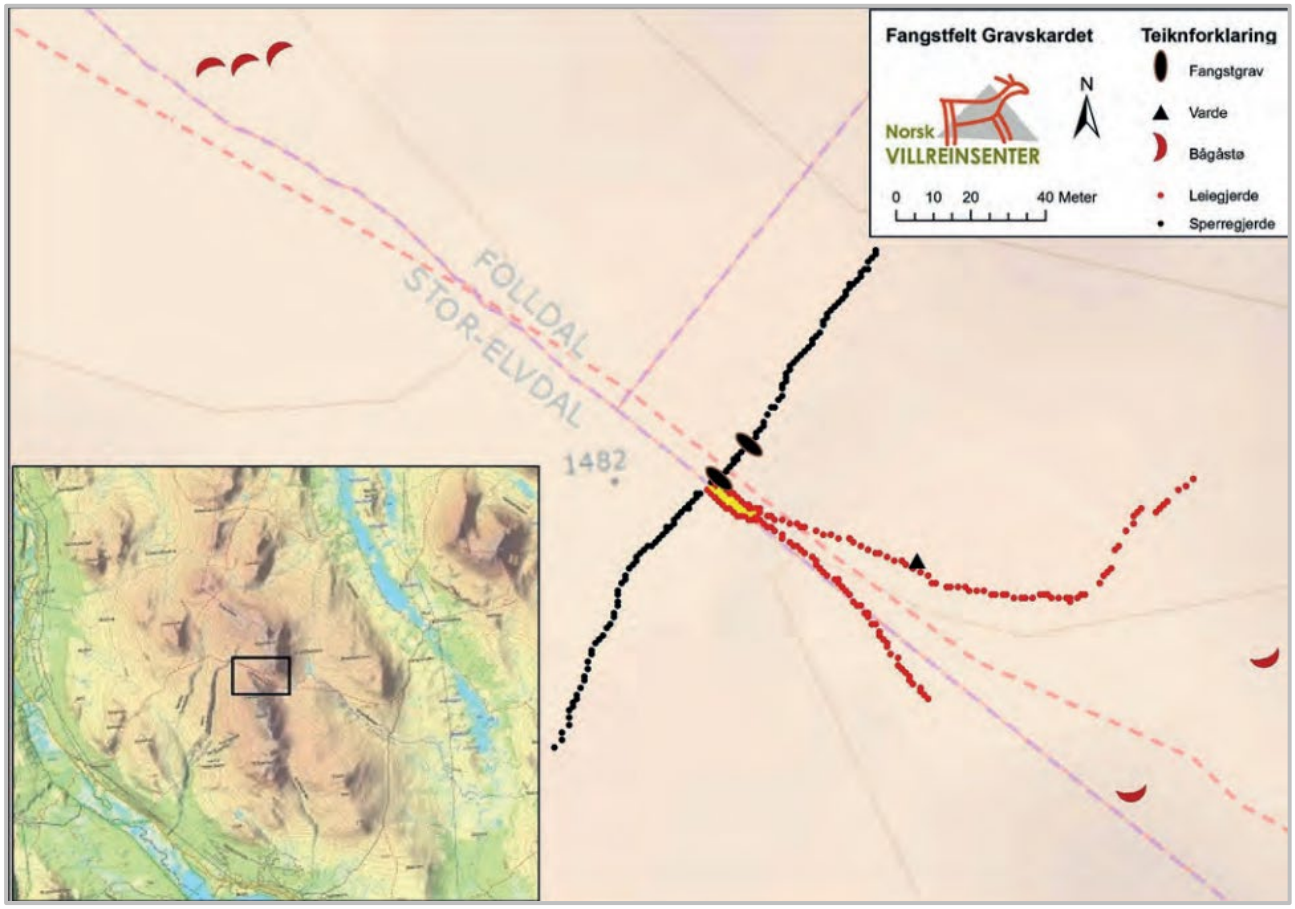

Figur 4.8 *Fangstanlegget i Gravskardet med fangstbåsen er markert med gult innvendig, fangstgravene, ledegjerder, bågastelle og sperregjerde. Foto: Runar Hole og Rolf Sørumgård, Villreinen 2013*

Figur 4.9: *Ledegjerde over Gravskardet er en del av massefangstanlegget, men er ikke nødvendigvis så lett å få øye på. Foto: Helge S. Titland, Kulturminnesøk.no*

A5 Gravhaug ved Holmsjøen

Figur 4.10: *Gravhaugen ved Bortistusætra er markert i kartutsnitt fra Kulturminnesøk.no.*

Ved bredden av Holmsjøen, nedenfor Bortistusætra, ligger en gravhaug. Gravhaugen er noe oval i formen. Gravhaugen er en jordhaug og har en tydelig plyndringsgrop. Gravhaugen er gressbevokst. Mål: 6,8 m i diameter N-S, 6,4 m i diameter Ø-V og 0,30 - 0,40 m høy. Plyndringsgropen er 1,8 m i diameter N-S og 2,3 m i diameter Ø-V.

Det er bare arkeologer som har lov til å undersøke gravhauger. For alle andre er det strengt forbudt å røre dem. Men i tidligere tider har man ikke alltid hatt eller fulgt slike regler. Derfor er mange av gravhaugene blitt plyndret, gjerne kort tid etter at de ble bygget. På mange gravhauger kan du se dette tydelig. En grop midt i haugen forteller at røvere har brutt seg inn i den, eller at noen av en eller annen grunn har ønsket å få tak i det gravhaugen skjulte.

Gravhaugen er vurdert å være en meget pen og entydig gravhaug som er datert til bronsealder/jernalder. Gravhaugen ligger like sør for et større fangstgropsystem med 14 groper mellom Breisjøsetra og Bortistuvangen. Gropene er datert til førreformatorisk tid.

Gravhauger og gravrøyser
Skikken med å dekke den dødes grav med et synlig monument i form av en haug, opptrer først i de eldste jordbrukskulturene i Asia og Europa, men er kjent fra de fleste områdene av verden. De eldste kjente gravene i Norge er flatmarksgraver fra yngre steinalder. De monumentale gravrøysene ble vanlige først fra eldre bronsealder.

En gravhaug er en haug med jord, grus, sand og stein som er lagt over et eller flere gravsteder.
I Norge er jernalderen gravhaugenes klassiske tid, selv om en også finner gravhauger fra yngre steinalder, og gjennom hele forhistoria fram til innføringa av kristendommen. Jernalderhaugene i Norge er vanligvis runde og varierer i størrelse fra 4–5 m i diameter til svære monument. Raknehaugen er Nordens største, og er 77 m i tverrmål. Gravhaugene finnes i mange variasjoner i haugens konstruksjon og størrelse. Runde, kuppelformede gravhauger er de vanligste, men de kan også være avlange, eller ha ei anna form. Ofte er haugen omgitt av steinrekker. Selve grava kan også være av ulik art og inneholde både brent (branngrav) og ubrent gravferd. Hva den døde har fått med seg i grava varierer også i stor grad. Ut av gjenstander man kan finne i graver, kan man finne ut mye om den dødes liv.

Gravrøyser er graver som, i motsetning til gravhauger, i sin helhet består av stein uten synlig innblanding av jord. De kan ligge enkeltvis i landskapet, eller samla i gravrøysfelt. Ofte ligger gravrøysene på lett synlige steder i landskapet, slik at de skulle sees fra en ferdselsvei, på vann eller på land. Gravrøysene er kjent fra yngre steinalder til sen vikingtid. Denne byggemåten er også kjent fra vidt forskjellige områder og tidsrom, og den beror vel så mye på særlige gravskikker som på den lokale tilgang på byggemateriale.

A6 Gravrøys ved Storkletten

Langs stien som går i nedkanten av Storkletten sør for Flatsætra ligger en liten gravrøys datert til bronsealder-jernalder. Røysa er mellom 3 og 3,5 meter i diameter, i en litt oval form. Den er mellom 20 og 30 cm høy. I dag fremstår den som mose- og lyngbevokst, men med mye synlig stein i dagen. Røysa har antydning til kantkjede, og virker urørt. Dateres til bronsealder/ jernalder .

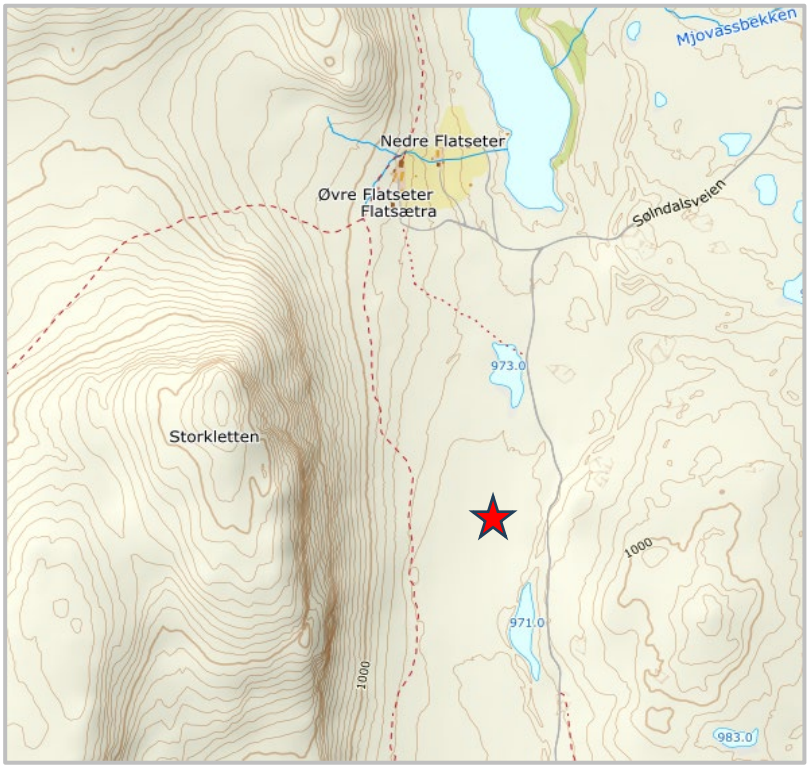

Figur 4.11:
Kartutsnitt fra Norgeskart.no. Gravrøysa er markert med rød stjerne.

A7 Åkerterrasser i Finnbudalen

I Finnbudalen ses spor etter åker med åkerterrasser fra jernalder/middelalder/nyere tid. Området består av flere fossile åkrer avgrenset av tydelige åkerterrasser som ligger dels over og under hverandre, og dels ved siden av hverandre i terrenget. Åkrene er tilnærmet skålformet, åkerterrassene varierer noe i høyde fra ca. 0,2 til 0,4 m.

Pollenanalyse av en av åkrene viser at området er dyrket i ulike faser. Analysene viste at området hadde fuktig sand. At massene har holdt på fuktigheten har sannsynligvis vært gunstig for dyrkingen til tross for den lave boniteten.

Åkerterrassene ligger innenfor det som i dag er Vardmoan naturreservat. Området er et naturhistorisk interessant område med viktige kvartærgeologiske formelementer. I tillegg til åkerterrassene er det registrert en rekke jernvinneanlegg av typen Evenstadovner (omtalt under objekt L1).

Figur 4.12: *Åkerterrassene i Finnbudalen. Foto: Leiv Skare*

A8 Alvdal gamle kirkested, Steig

Den første kirka en kjenner til i Alvdal er St. Nicolai som ble innvia i 1639. Den sto omkring en kilometer sør for dagens Alvdal kirke, på en terrasse ved Glåma ved Randmæl. Det tilhører sjeldenhetene at en norsk kirke som ble innvia etter reformasjonen fikk helgennavn. Den mest sannsynlige forklaringa er at det fantes ei eldre kirke i bygda med dette navnet. Dette antyder at kirkestedet på Randmæl er middelaldersk.

Figur 4.13: *Deler av det gamle kirkestedet på Steig i dag. Kirkegården er oval i formen. Foto: Annar Avlesen*

Det er ikke kjent hvordan kirka fra 1639 så ut, og allerede i 1709 ble den erstatta av ei ny kirke. Det er ikke bevart dokumenter som forteller hvorfor man etter bare 70 år reiv St. Nicolais kirke, men det var ikke spesielt god grunn der kirken sto, og den nok var både liten og enkel. 1709-kirken var en tømret langkirke med en høy og spiss takrytter hvor det hang tre klokker. Den nye kirken ble revet da dagens kirke ble reist i 1861. Muligens er det rosemalt tømmer fra St. Nicolai kirken som er bevart i beboelseshuset på Lyngtuft. Videre er flere gjenstander fra denne kirken bevart på Norsk Folkemuseum bl.a. en alterduk, to tinnlysestaker, ei dåpsskål i messing, og en messinghagel.

Figur 4.14: *Ennå står ride- og brudesteinene på sin plass ved den gamle kirkegården. Disse lå fire til fem meter fra sakristiveggen. De er fire i tallet og bruktes når folk skulle opp i ridesalen. De to største er nesten en meter høye, mens to andre er litt mindre.*
Foto: Annar Avlesen

Figur 4.15: *Flere gamle gravstener er å finne på området. Den fremste på foto t.h. er fra 1866. Ny kirke kom i 1861, men familien ønsket nok begravelse på den gamle kirkegården.*
Foto: Annar Avlesen

Figur 4.16: *Flere eldre veifar går opp til den gamle kirkegården, og det skal være ei båtstø nede ved Glomma for folk fra andre sida av elva.*
Foto: Annar Avlesen

Historien om Jutulhogget – Alvdal blir til

Jutulhogget er en 2,4 km lang canyon som ligger på grensen mellom Alvdal og Rendalen, 20 kilometer sør for Alvdal sentrum. Jutulhogget ble formet under siste istid, for mer enn 10 000 år siden, da den bredemte sjøen Nedre Glomsjø brøt ut under isen og dannet et nytt løp østover gjennom løsere bergmasser. Før den tid var hele Nord-Østerdalen sjøbunn. Øvre Glomsjø strakte seg fra Åkrestrømmen og Atnaoset i sør, til Rugldalen i nord. Hele Alvdal lå altså under vann. Så brast demningen av is. Smeltevann fosset gjennom «hogget» fra Østerdalen og østover til i Rendalen. Flere hundre tusen kubikkmeter vann i sekundet gravde i den sprø sandsteinen, og skapte det som i dag er en av Nord-Europas største canyon, eller gjel. De stupbratte veggene i den vestre delen er over 100 meter høye, lenger øst er de på det høyeste med 240 meter. Bredden ved den øvre randen er fra 150 til 400-500 meter.

Det finnes mange sagn fra stedet. Det vanligste opphavssagnet handler om fiendskap mellom Rendalsjutulen og Elvdalsjutulen, og deres kamp om vann. På oppslagstavlen ved kanten av juvet finner vi denne fortellingen, av Jacob Breda Bull. Bull ble på slutten av 1800-tallet kjent for sine folkelivsskildringer fra Østerdalen. Denne handler om jutulen, eller kjempen, fra Rendalen som ville lage en vassrenne over kjølen til Glomma:

«Glomdalsjutulen og Rendalsjutulen ble engang usams om Landemærkerne sine. Vilde da Glomdalsjutulen til Skade for ham i Skade for ham i Sølenfjeld hugge Glommen over i Rendalen og fylde hele dalen med Vand. Først hugg han et Hugg og kom mest halvveis fram. Saa om nogen Hundred Aar hugg han et Hugg til, men rakk bare fram saavidt, at vandet begyndte at sive og sildre. Saa igjen om nogen Hundred Aar vilde han hugg tredije hugg. Da vaaknet Rendalsjutulen og fik se det fra Sølenfjeld, og saa kastet han Stenøksen sin efter ham tvers over Dalen. Øksen traf Glomdalsjutulen i Skallen, saa han stupte stendød til dals, og der ligger Han den Dag idag. De store Steinrøser Øst i dalen er Krop og den lille Stenrøse ved Siden er Rendalsjutulens Øks. Men Skaret kaldes «Jutulhogget» gjennem alle Tider.»

Juvet ble fredet som naturreservat i 1959, og har en spesiell flora med en blanding av sørlige arter og fjellplanter. Jutulhogget er også en botanisk perle. I solveggen i østre del av skaret finner vi Østlandets nordligste almebestand. Det er ellers en rekke sjeldne lavarter på fjell og dødt trematerialе i og langs kanten av hogget.

***Figur 4.17**: Fra boka om Jutulhogget av Helge Ness. Foto: www.opplevalvdal.no*

5. SAMISKE KULTURMINNER

Samene lever i dag i fire land: Norge, Sverige, Finland og Russland; fra Kolahalvøya i Russland til Engerdal i Sør-Norge. Det som i dag utgjør det sørsamiske området, strekker seg fra Saltfjellet i nord til Engerdal i sør. Den sørsamiske tradisjonen følger ingen riksgrenser, og er lik på svensk og norsk side. Hvor lenge det har bodd samer i Femundområdet vet ingen med sikkerhet. Det finnes en rekke spor og tegn i naturen på bosetting i lang tid. Norge ratifiserte ILOs konvensjon nr. 169, og anerkjenner samene som Norges urfolk.

Den samiske historien i distriktet kan deles inn i tre ulike perioder:

Fangstbasert reindrift (fram til 1500-tall)

Perioden kjennetegnes av at levemåte og basis i økonomi var basert på fiske, fangst og jakt. Dyreslag som rein og elg vandrer mellom ulike beiteområder i ulike årstider. En god utnyttelse av ressursen forutsettes at menneskene kan følge dyra og dyreflokkene på deres vandringer mellom årstidsbeitene. Videre forutsettes det kunnskap om dyras adferd i landskapet for å kunne utnytte de ulike mulighetene som finnes i omgivelsene. Det ble holdt rein som transportdyr, som trekk- og kløvrein, og som lokkedyr i reinjakta. Vi vet lite om hvor og hvordan disse menneskene bodde, eller hvordan samfunnet var organisert. En kan likevel anta at å drive fangst i stor skala krevde mye arbeidskraft og at det dermed var grupper bestående av flere familier som arbeidet og levde sammen om en fangstbasert reindrift. (*Fjellheim 1999).*

Reinnomadisme (fra 1500/1600-tall til åra etter 1900)

På 1500- og 1600-tallet gikk en gradvis over fra å drive fangst på villrein til å domestisere (temme) reinen og føre flokkene mellom de ulike årstidsbeitene. Simlene ble melket og av melka ble det ystet ost og kjernet smør. Denne livsformen gjorde at reinen ble tam, og reinen ble også brukt som kløv- og trekkdyr. Familiene fulgte reinflokkene mellom årstidsbeitene og bodde i torvgammer og telt gjennom hele året. (*Fjellheim 1999)*

Ekstensiv reindrift (fra 1900/30 fram til i dag)

Omkring år 1900 skjedde det en ny endring i den samiske livsførselen i Femundområdet. Melkebruket gikk gradvis ut til fordel for å holde rein for kjøtt og skinnproduksjon til eget bruk og for salg. Noen familier etablerte seg i denne perioden på fjellgårder der de også holdt andre husdyr. Denne formen for landbruk holdt seg til innpå 1950-tallet og kvinnene, barna og de eldre ble bofaste. Det var mennene som stod for det daglige arbeidet i reindrifta med gjeting over store avstander. I den første tida foregikk gjetinga til fots om sommeren, og ski om vinteren. Etter hvert er motoriserte hjelpemidler tatt i bruk. (*Fjellheim 1999).*

Nr.	Objekt	Hensynssone
S1	Samiske stedsnavn, immateriell kulturarv	
S2	Livet i gamma, immateriell kulturarv	
S3	Gammetuft i Aumdalen	H730_9
S4	Ski av samisk type	
S5	Fangstmarksgrav ved Breisjøen	

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Samiske kulturminner

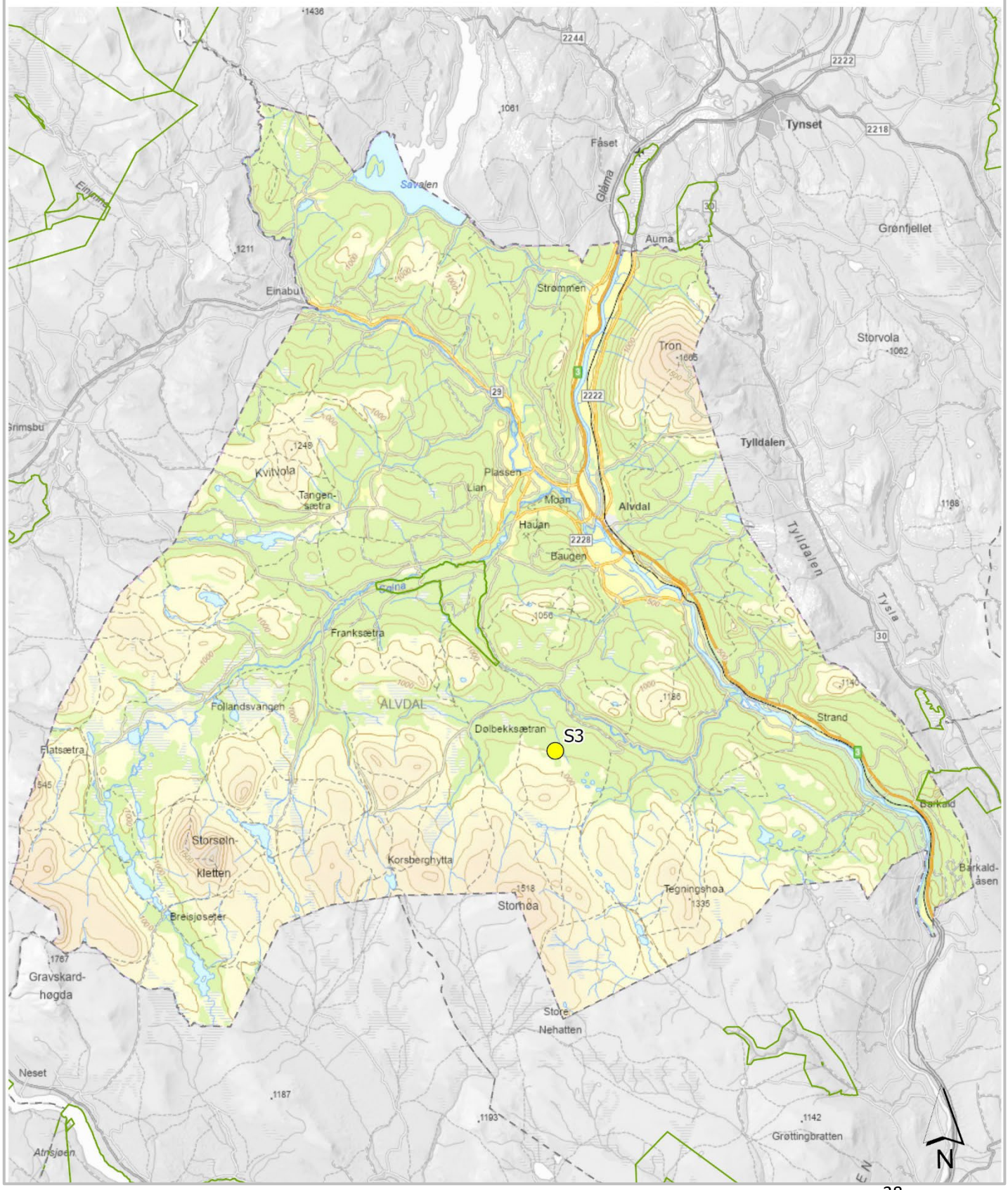

Figur 5.1: Kart med objekter tilknyttet samiske kulturminner.

Samisk kulturlandskap

Det samiske kulturlandskapet er for mange et helt ukjent landskap som strekker seg fra Engerdal kommune i sør til Finnmark fylke i nord. Samisk kulturlandskap består av bruken av beiteområdet i forbindelse med reindrift og høsting av naturen i form av jakt, fangst, fiske og sanking av bær og urter. Det har formet naturgrunnlaget til et kulturlandskap. I dag betegnes disse områdene som villmark til tross for at det finnes mange spor etter samisk aktivitet. Sporene etter bruken av landskapet er diskré og forsiktig markert i terrenget. I arbeidet med kulturminneplanen er muligheten for botaniske spor etter samisk liv og virke i Finnbudalen i form av planten Fjellpestrot blitt trukket frem. Fjellpestrot var mye brukt i samisk medisin mot hoste.

Samiske kulturminner omfatter alle fysiske spor etter samisk tilstedeværelse, slik som gammetufter, teltboplasser, fangstanlegg, skyteskjul, kjøttgjemmer, mjølkegjerder, merkeplasser for reindrift, kaldkilder, beingjømmer, gravplasser, offerplasser, sagnsteder og stående bygninger. Dette er særtrekk fra den intensive reindriften når familien og hele sijtien fulgte daglig med trekkmønsteret til rein i de åtte årstider over store geografiske områder.

Det samiske tankesettet består av at man skal utnytte naturen på en slik måte at en ikke legger igjen store spor etter seg. For å lete etter spor, må en kjenne reinens trekkveier, naturlige passasjer for rein i terrenget, og ha kjennskap til samisk kulturhistorie.

Å definere et forhistorisk kulturminnes etnisitet kan være utfordrende. Tradisjonsbundne konstruksjoner og fenomener som gammetufter, beingjømmer og offerplasser er enklere å kategorisere enn for eksempel gravanlegg og fangstinnretninger. Beliggenhet i landskapet og sammenheng med andre samiske kulturminner er viktige faktorer i vurderingene. Dette innebærer at kulturminner som i denne planen er behandlet i kapittel 4 *De tidligste tider* også kan være av samisk opprinnelse f.eks. åkerterrassene i Finnbudalen (objekt A6).

Kartleggingen av samiske kulturminner i den nordlige delen av Innlandet er fremdeles i startfasen. Forollhogna er det eneste området hvor det er gjort systematiske søk etter samiske kulturminner i Tynset. Samiske bosetninger og reinbeiter på Gauldalsvidda/Forollhogna nasjonalpark er godt belagt i skriftlige kilder, og flesteparten av de kjente samiske kulturminnene i distriktet ligger der. I perioden

S1 Samiske stedsnavn, immateriell kulturarv

Flere steder i kommunen er det registrert samiske stedsnavn. Dette indikerer at samisk befolkning har hatt sitt tilhold og virke i disse områdene. Samiske stedsnavn har ikke blitt brukt skriftlig i mange århundrer, slik som svensk og norsk. Derfor er det områder der vi ikke kjenner til samiske stedsnavn.

Også norske og svenske stedsnavn forteller om samiske landskapsbruk. Lett gjenkjennbare navn er de som inneholder *finn* og *lapp.* Både finn og lapp er gamle norske og svenske betegnelser på samer. I dag er de regna som nedsettende, men som stedsnavn forteller de mye. Disse navna er vanskelige å datere. De kan være ganske nye, og veldig gamle. Finnbudalen er et eksempel på et slikt *finn* navn i Alvdal.

S2 Livet i gamma, immateriell kulturarv

Det å bygge en gamme, var i seg selv en håndbåren kunnskap som ble lært fra generasjon til generasjon.

Figur 5.2: *Inne i gamma. Foto fra rekonstruksjonen av Daniel Mortensons vintergamme. Foto: Ellen K. Bents Grønland*

Inne i gamma artet livet seg etter faste rammer. Alt utstyr hadde faste steder det skulle oppbevares, og de enkelte familiemedlemmene hadde faste plasser. Soveplassene var langs veggene. Under er en tegning som illustrerer hvordan livet i gamma var inndelt, og hvordan det sosiale livet her inne foregikk. Tegningen er laget etter informasjon fra Ristin Mortensson. Det er også viktige kjøreregler å forholde seg til. Ved besøk i gamma, må man alltid bli invitert før du kan gå inn. Matstedet skal aldri krysses.

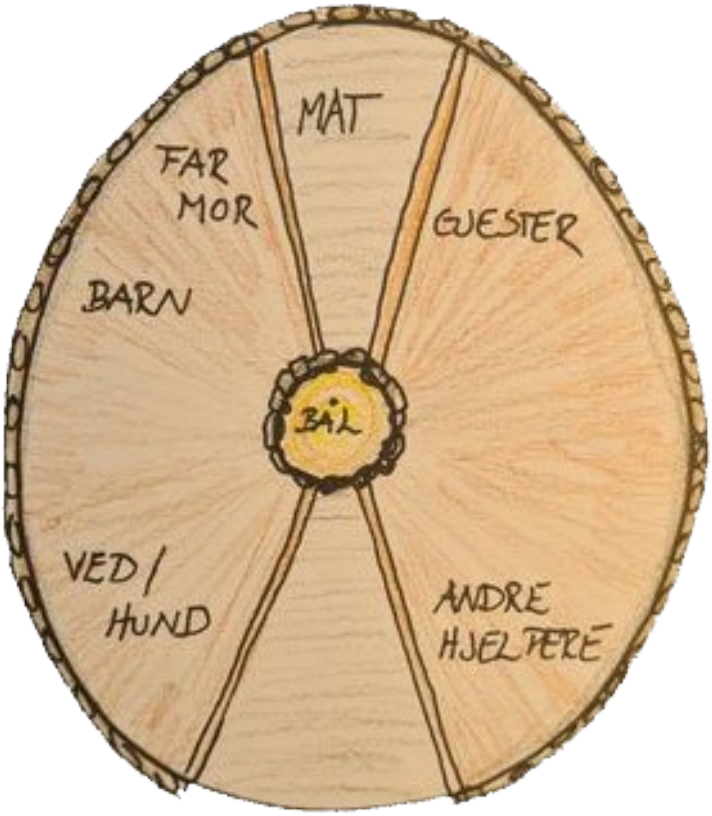

Figur 5.3: *Gammas sosiale inndeling. Illustrasjon etter informasjon fra Ristin Mortensson*

S3 Gammetuft i Aumdalen

I Aumdalen er det registrert en gammetuft. Det finnes ulike gammekonstruksjoner, men en fellesnevner var at man kunne bygge et bosted med materialer som man fant i nærområdet/naturen. Dette innebar imidlertid, også at disse materialene kan gå tilbake til naturen når bostedet går ut av bruk, det kan derfor være vanskelig å finne disse tuftene. Gammetuftene kan være synlige som en rund voll med ildsted i midten.

Figur 5.4: *Eksempelbilde. Det kan være vanskelig å oppdage tufter etter gammer i dag. Gammetuftene kan være synlige som en rund voll som dette eksempelbilder viser. Foto: baalka.no/gammetuft*

Gamme (gåetie)

Gamme er en samisk hustype med jordvegger. Den bærende konstruksjonen i en gamme er to par kroksperrer forbundet med en takås og på siden dragere som bærer veggen, dessuten skråstøtter på begge sider av døra og i bakveggen. Mot dragerne i veggen er det satt opp kløvde trestokker. Taktekkinga består gjerne av kvist som ble dekket med 4 - 5 lag never, utenpå dette igjen et tykt lag myrtorv og utenpå dette to lag forskjellige sorter mose som ikke holdt på fuktighet, men tørket fort og ga varmeisolasjon.

I taket er det røykhull, med åpning rett over ildstedet. Ildstedet er plassert opp fra bakken for å sikre god trekk, og åpningen hadde en vidde som sikret at røyken ikke slo ned, men trakk ut i en strime.

En gammes grunnplan er sirkelforma eller avlang. Også i gulvplassens inndeling er det likhet med lavvoen: ildsted på midten, sove- og sitteplasser på sidene, og kjøkkenavdelingen innerst. Gulvdekket besto av et tykt lag kortkuttet bjerkeris slik at foten sank i til ankelen, dette holdt jordfukt og -lukt borte. Over dette var det reinskinn der man satt eller lå.

Lenge etter at en torvgamme har rast, er det igjen en avrundet voll etter nedfalt never og mose. I midten finnes det ofte spor etter et gammelt ildsted, omgitt av steiner. Iblant har steinene sunket dypt ned i bakken. Plassen for det gamle ildstedet oppfattes da bare som en flekk med avvikende og frodig vegetasjon. Kull har fungert som gjødsel for gras og urter. Hvis du finner en slik plass, kan det være en gammel gammetomt.

S4 Ski av samisk type

Figur 5.5: *Alvdalsskien er bevart i hele sin opprinnelige lengde. Foto: Silja Axelsen/Skimuseet i Holmenkollen*

Under grøfting i 1906 ble det funnet en nesten komplett ski i Kvebergsmyra. En C-14 dateringer viser at skien er ca. 600 år gammelt. Skien har en utforming- og er av en type som har vært i bruk innenfor store deler av det samiske området. (Bergstøl 2008). Fra forhistorisk tid har ski vært brukt i Norge, Sverige, Finland og Russland. Over 200 forhistoriske ski er funnet i myrer. De ble tilpasset terreng og føreforhold der de skulle brukes.

Skiløping er et gammelt samisk kulturelement. Ski var et viktig fremkomstmiddel om vinteren under fangst, reingjeting og på reiser. Det er funnet ulike typer ski som ble brukt i ulike terreng. Skien er nå på Skimuseet i Holmenkollen.

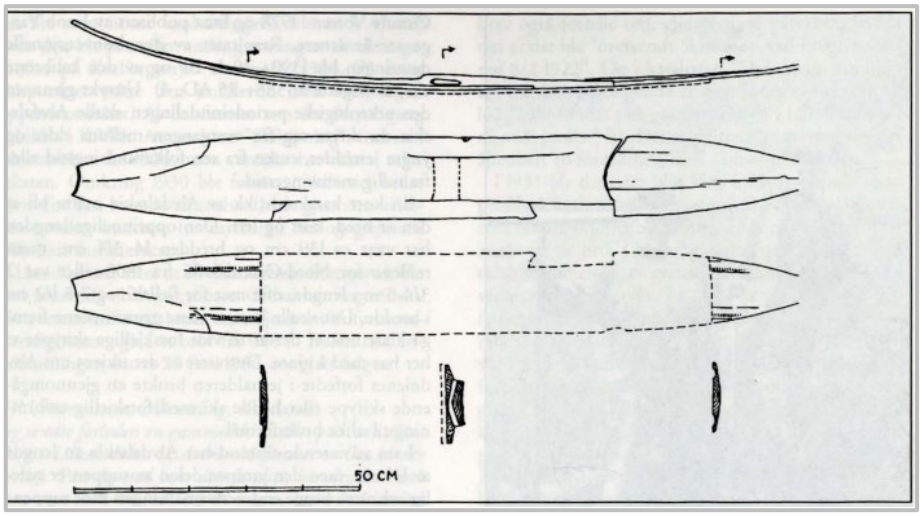

Figur 5.6: *Tegning av Arne Berg gjengitt i artikkelen Skifunnet fra Alvdal. Tegningen viser Alvdalsskien i sideprofil, fra over og undersiden, og i tre tverrsnitt. Foto: Steinar Sørensen*

Fangstmarksgrav

Fangstmarksgravene er steinlegginger bygd av stein lagt tett, gjerne i bare 1-2 lag. De er små, 2-5 meter i diameter og under 0,5 meter høye. De ligger som regel langs åsrygger og høydedrag, men ofte ut mot kanten av flater og platåer framfor på det høyeste punktet. Det ser derfor ut til at utsikten har vært langt viktigere enn at de skulle være synlige (Bergstøl 2003).

Fangstmarksgraver er graver som befinner seg høyt til fjells, langt inne i skogen eller ved sjøer og vann, og alltid på steder som det er lite rimelig å sette i forbindelse med tidlig ordinær gardsbebyggelse. De dateres vanligvis til jernalder og vikingtid. Slike graver er kjent fra både Sverige og Norge, og først og fremst i grensetraktene mellom landene. Fangstmarksgravene finnes, som navnet forteller, i områder som trolig først og fremst var benytta til jakt, fangst og fiske.

Felles for fangstmarksgravene er at de kan lokaliseres til områder som ikke har blitt befolket av jordbrukskultur før i historisk tid. De ligger dessuten ofte i de samme områdene som store fangstgropsystem. Ettersom fangstmarksgravene på flere vis skiller seg fra jordbruksbefolkningens graver både i svenske og norske bygder, stilte arkeologer seg på tidlig tidspunkt spørsmålet om ikke disse gravene kunne være spor etter en befolkning som oppholdt seg i skog og fjell året rundt, altså en spesialisert fangstbefolkning. Innholdet i mange av fangstmarksgravene fremstår som en blanding av norrøne og samiske former.

Undersøkelser av fangstmarksgraver har avdekket gravmateriale som sverd, pilspisser, kammer og smykker som både har paralleller i den samtidige bondekulturen og typiske samiske skikker, men som også viser kontakter østover. Flere har diskutert hvorvidt denne gravtypen kan knyttes til bestemte etniske grupper. Både germansk bondebefolkning, germanske fangstfolk og tidlig samisk befolkning har vært foreslått. På lik linje som med fangstgropene, vet vi ikke med sikkerhet hvem som etablerte fangstmarksgravene. Det finnes kilder for at både norrøne og samiske fangstmenn var i området i Alvdal da gravene ble etablert her. Gravskikker kunne de med sannsynlighet også ha lært, og blitt inspirert, av hverandre.

S5 Fangstmarksgrav ved Breisjøen

Ved Breisjøen ligger en fangstmarksgrav. Denne er omtalt i flere kilder, men eksakt plassering har vært vanskelig å avklare i prosessen med kulturminneplanen. Eldre foto av grava er tatt av Edvard K. Barth.

Figur 5.7: *Foto av fangstmarksgrav ved Breisjøen. Usikker datering.* *Foto: Edvard K. Barth gjengitt i Bergstøl 2008.*

6. DE REISENDE

Tater, også omtalt som fant eller omreisende har hatt tilknytning til bygdene gjennom lang tid. Noen familier hadde vinterbolig her, som etter hvert ble mer permanent bolig. Om sommeren var mange av dem på reise, mens andre familier var innom på sine turer. Også i Alvdal hadde taterne mer eller mindre faste garder de tok inn på, men det fantes også leirplasser som de stadig vekk kom tilbake til.

Romanifolket/tater har røtter i Norge fra 1500-tallet, og deres kultur har satt spor i Norge og Europa for øvrig. Samtidig har romanifolkets historie i Norge vært lite dokumentert og ikke en del av den store nasjonale fortellingen. De siste tiårene har romanifolkets historie fått større oppmerksomhet. I 1999 fikk romanifolket status som en av Norges fem nasjonale minoriteter.

Romanifolket/taterne har trolig forfedre som vandret fra Asia til Øst-Europa en gang etter det første tusenårsskiftet. Historiske kilder viser at de kom til Norden på 1500-tallet.

Den reisende livsformen har vært, og er fortsatt viktig for både økonomi og identitet i folkegruppen. Flere reiste med båt langs kysten og kalles båtreisende eller kystromani. Folkegruppen har tradisjonelt hatt en uformell økonomi, med å livnære seg på å selge varer og håndverkstjenester til folk på bygdene. Musikk, sang og kunsthåndverk er viktige kulturuttrykk i romani-/taterkulturen.

Romani/taterbefolkingen har frem til nyere tid vært gjenstand for betydelig negativ oppmerksomhet i form av assimilerings- og fornorskningsprosjekt fra myndighetenes side. Som et reisende folk med hovedsakelig uformell økonomi, har de etterlatt seg få tradisjonelle kulturmiljø, og det er i dag få faste kulturminner knyttet til denne befolkningsgruppen. Derimot forteller disse viktige historier om taternes historie i Norge.

Riksantikvaren er som nasjonal kulturmiljømyndighet ansvarlig for at mangfoldet i samfunnet reflekteres i kulturmiljøene som ivaretas for ettertiden. Siden 2016 har Riksantikvaren arbeidet med å fremme nasjonale minoriteters kulturmiljø. Frem til i dag er det arbeidet med del-prosjekter knyttet til kvenske/norsk-finske, jødiske og skogfinske kulturmiljø.

Riksantikvaren vil i de kommende årene igangsette delprosjektene for Romani/tater-befolkningen og Rom/sigøyner-befolkningen.
Romani/taterbefolkningens kultur og tradisjoner er i dag beskyttet i norsk lov og gjennom internasjonale forpliktelser.

Nr.	Objekt	Hensynssone
R1	Furulund	H570_1

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

De reisende

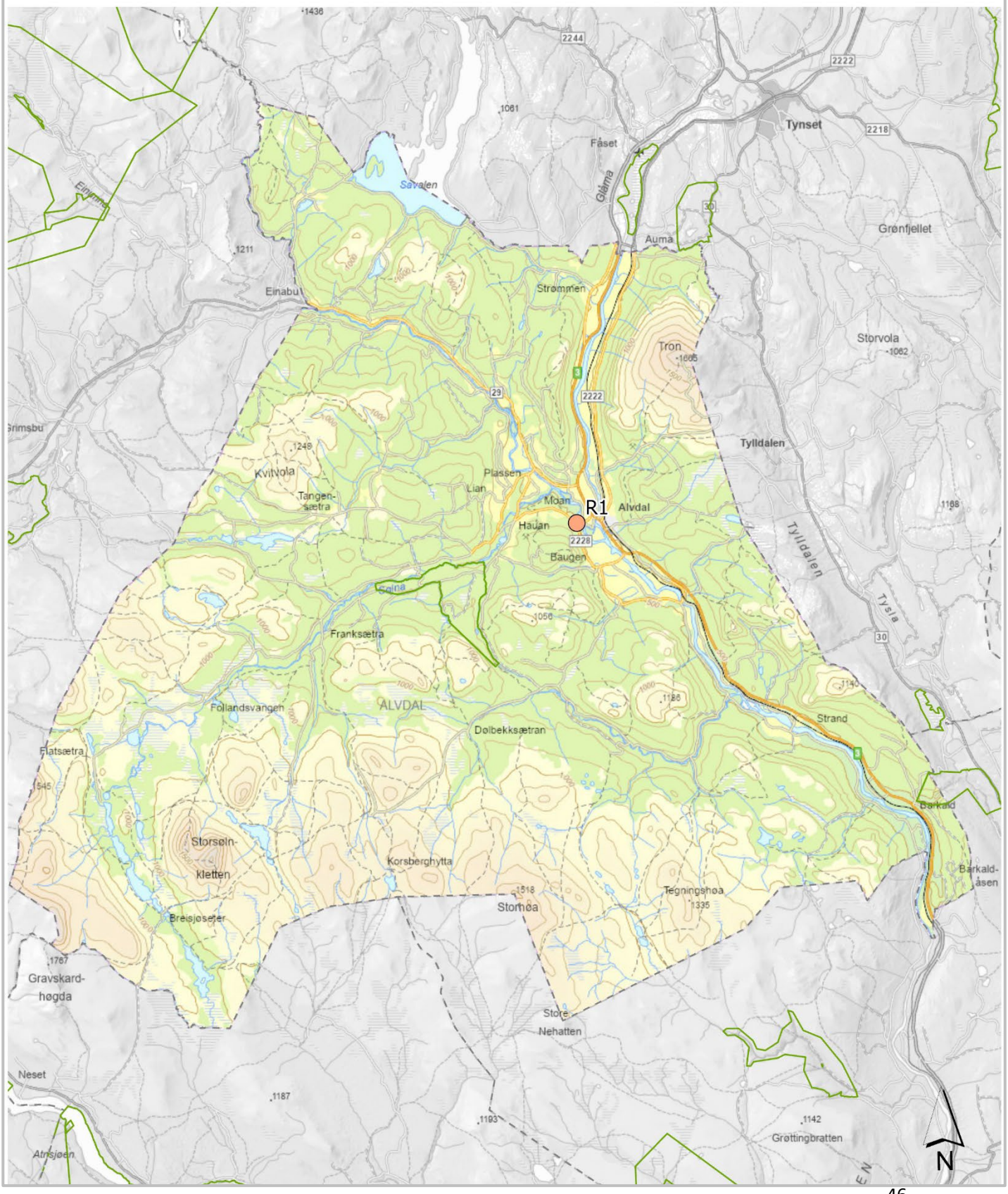

Figur 6.1: Kart med objekter tilknyttet de reisende.

R1 Furulund

Magnus Andersen (født 1870), også kalt *Vetl- Magnus,* fikk tomten av sin bror, og satte opp et lite tømmerhus på tomta på 1930- tallet. Vetl-Magnus for land og strand rundt med bikkja si, og drev handel. Han kjøpte og solgte duker, puter og andre småting. De siste åra bodde han mer eller mindre fast på Furulund. Vetl-Magnus døde i 1941, og etter noen år ble stua solgt på auksjon. Furulund benyttes nå som feriebolig.

Det er gjort noen endringer og utvidelser på bygget, men den originale tømmerstua er lett å få øye på.

Figur 6.2:
Furulund er i dag feriebolig. Tross noen ombygginger er den lille tømmerstua lett å få øye på. Foto: Gunnhild Ryen

Figur 6.3:
Reisende fotografert utenfor Furulund i 1934. fv. Josefine Lindquist, Johan Andersen og Vetl-Magnus Andersen. Johan og Vetl-Magnus var brødre. Foto: Lien Per K./ Anno Musea i Nord- Østerdalen

Figur 6.4: *Enkelte reisende ble fastboende, mens andre reiste rundt fra gard til gard.*
En av disse var Lasso, en omreisende italiensk lirekassespiller som her er fotografert under et besøk på garden Nyeggen.
Foto: Olav H. Nyeggen,

Figur 6.5: *«Svart-Anna» fotografert på Olinebua. Fra venstre Marie Kristiansen, handelsbetjent i Olinebua Johannes Gjelten, «Svart-Anna» (med sjal) og Oline Kveberg. Olinebua er nærmere kommentert under objekt B8 Østby og vist i foto figur 8.14. Foto: Anno Musea i Nord Østerdal.*

7. LANDBRUK OG UTMARKSNÆRING

Landbruk og utmarksnæring står sterkt i Alvdal, og danner grunnlaget for bosetning i kommunen. Sporene etter utnyttelse av utmarksressurser er mange og strekker seg tilbake til steinalderen. Her kan en blant annet peke på fangstanlegg, steinalderbosetninger og dyregraver. Det som trolig er flere tusen kullmiletomter vitner om at skogen var en viktig ressurs for innbyggerne, og en viktig del av økonomien. I Alvdal ble også turisme basert på utmarka tidlig en næringsvei som utviklet seg. Selv om antall gardsbruk er i stadig nedgang i kommunen, er fortsatt landbruksdrift et svært viktig og tydelig element i landskapet. I kulturminneplanen trekkes det frem både enkeltbygg, tun og hele kulturmiljøer, som formidler historien knyttet landbruk og utmark i kommunen.

Kulturlandskap

Kulturlandskap er et landskap som er påvirket av menneskelig virksomhet. Mellom kulturlandskap og naturlandskap finnes ingen helt skarpe grenser. Kulturlandskap omfatter områder med sterkt vekslende grad av menneskelig påvirkning; fra naturnære kulturlandskap med beitemark og utslåtter til industrilandskap. I mange tilfeller gjenspeiler kulturlandskap en meget lang utviklingshistorie med kulturspor fra mange ulike epoker. Kulturlandskapet avhenger av naturvilkår, samfunnsforhold og historie, og danner en grunnstein i vår identitet og kulturarv.

Nr.	Objekt	Hensynssone
L1	Jernfremstillingsanlegg ved Langsetra, Haustdalen	H730_10
L2	Tjæremileanlegg i myr ved Tronsvangen	H730_11
L3	Kølfremstillingsanlegg sør for gammelbrua og Sølna	H570_2
L4	Vestate/Baugslia kulturlandskap, gardsbebyggelse	
L5	Brandvoldsenget/Skrea, gardstun	
L6	Langleitet, bureisningsbruk	H570_3
L7	Blostrupmoen, gardstun	H730_12
L8	Øya /Hagerupsøya, gårdstun med steinfjøs, stabbur og «rødstua»	
L9	Gardstun med tømmerlåve, Straalberg	H570_4
L10	Sommerfjøs/hemkufjøs, Brannvål	H570_5
L11	Løe, Bergerønningen	H570_6
L12	Stamoen mølle	H570_7
L13	Kvernhus ved Aursjøbekken	H570_8
L14	Skoghusvær ved Urdskardsætran, Aumdalen	H570_9
L15	Skogskoie, Barkald	H570_10
L16	Kjøllhaugbua, skogsbu i Finnbudalen	H570_11
L17	Steimobua ved Breisjøen	H570_12
L18	Haustdalen, setermiljø	H570_13
L19	Lomsjødalen, setermiljø	H570_14
L20	Flatsetra, setermiljø	H570_15
L21	Naustmiljø ved Haustsjøen	H570_16
L22	Naustmiljø ved Sivilosen, Savalen	H570_17

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Landbruk og utmarksnæring

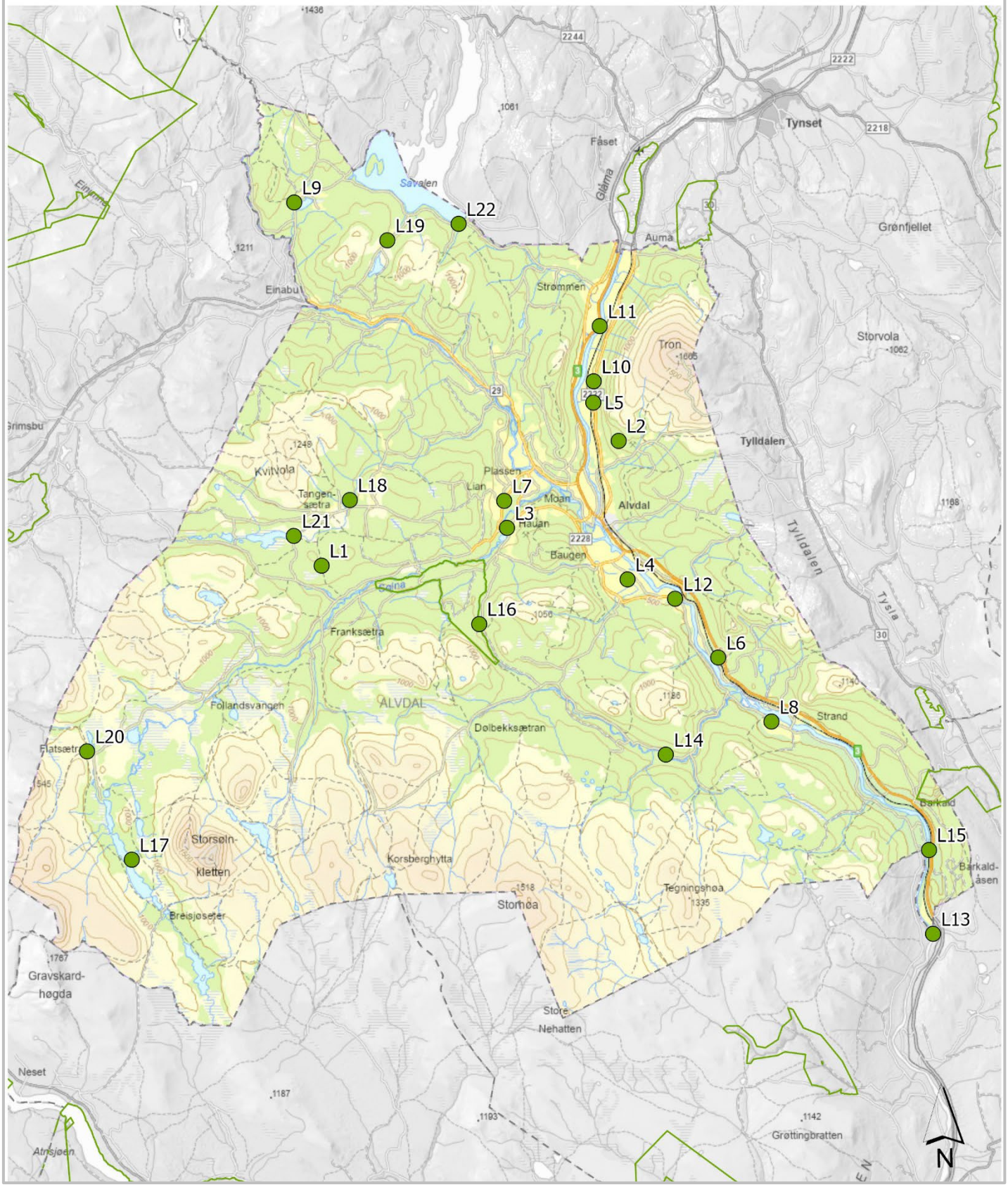

Figur 7.1: Kart med objekter tilknyttet Landbruk og utmarksnæring.

L1 Jernfremstillingsanlegg ved Langsetra, Haustdalen

Langs stien mellom Langsetra og Løvhaugen ligger et jernfremstillingsanlegg. Stien er merket av Alvdal turforening. Jernfremtillingsanlegg ble bygget for å utvinne smijern av malmen som blant annet kunne finnes i myrene omkring. Ulike navn brukes om denne typen anlegg, men *jernblestre* er et mye brukt lokalt navn om anleggene. Myrmalmen ble tørket, røstet og brent med ulike metoder. Navnet blester kommer av at de brukte blåsebelger under prosessen for å få høy nok smeltetemperatur.

Grovt sett kan man si at jernfremstilling i Norge har foregått i tre faser preget av ulike måter å fremstille jernet på, og ulike ovnstyper. Nord-Østerdalen kom seint med i produksjonen, men fikk en omfattende produksjonsperiode fra ca. 1400 og framover, slutt på 1800-tallet, som har etterlatt seg mange spor.

Anleggene i Alvdal antas å være av Evenstad-typen, som ser ut til å være enerådende i Nord- Østerdalen, Engerdalen og delvis Trysil. Jernblestresanlegg av denne typen består av en steinsatt grop/ murt steinovn i bakken, og en slagghaug. Slagget var et verdiløst biprodukt som ble liggende igjen i skogen.

Figur 7.2: *Bildet viser hvordan et jernblestreanlegg kan se ut i dag. Dette er et eksempel fra Tolga. Foto: Arne Esplund*

Alvdølene Haldor Nyeggen og Eling Flaten har gjort et stort registreringsarbeid av kulturminner i utmarka i Alvdal. Han teller opp 120 jernblestrer i Alvdal (Nyeggen 2005), mens det i ei eldre bygdebok for Alvdal skal være nevnt opp mot 200.

I samme artikkel er det også gjort en beregning av jernproduksjonen i 1528, hvor det var 9 bønder i bygda. Produksjonen er beregnet til ca. 300 tonn, som var mye mer enn de 9 bøndene greide å blestre alene, og heller ikke forbruke. Det må ha vært mange profesjonelle aktører i sving, og ganske stor eksport av jern ut av bygda. Jern var da et etterspurt og verdifullt byttemiddel mot korn, salt og ande nødvendige varer.

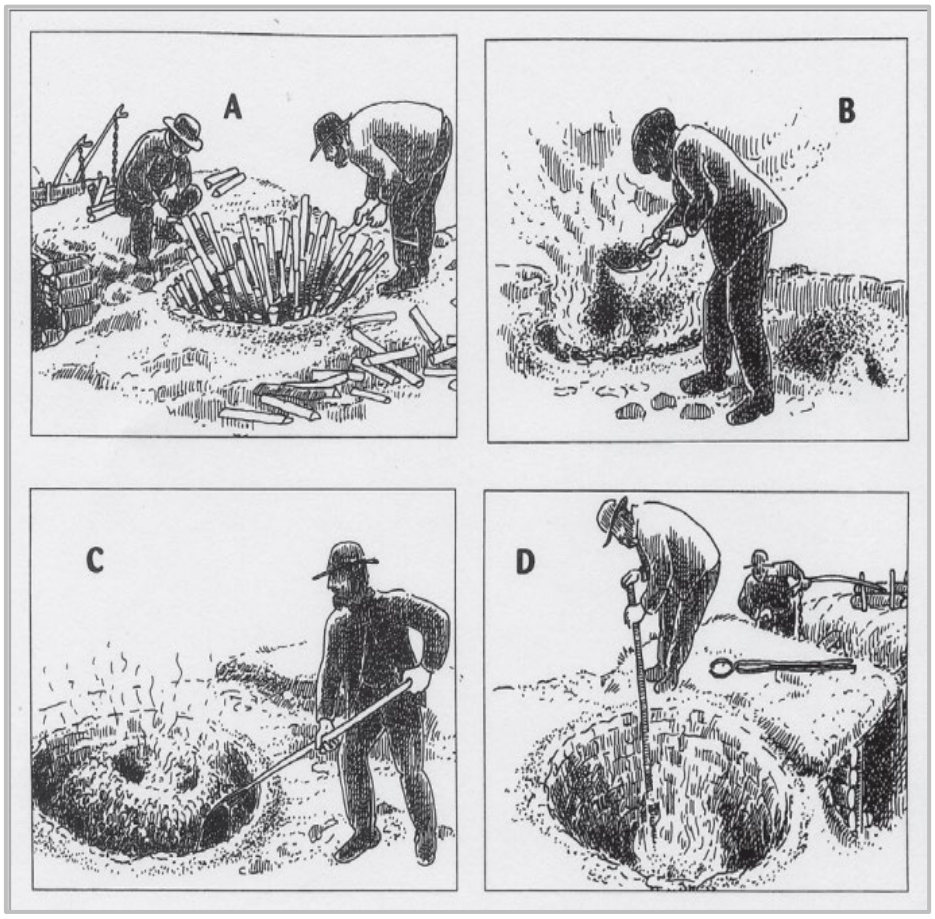

Figur 7.3: *Skisse viser smelting av jernmalm i en jernblestre av typen Evenstadovn. Malmklumper ble gravet frem fra myrene, tørket, røstet og knust. Så ble store mengder ved brent til trekull i blesterovner og malmen strødd over. Ved blåsebelger eller naturlig trekk ble temperaturen holdt på vel 1200 g. Da ble slagget flytende, mens jernklumpen kun ble seig masse, og det ble mulig å skille de to. Foto: illustrasjon av H. Ness fra A. Espelund, 2013*

L2 Tjæremileanlegg i myr ved Tronsvangen

Tjærebrenning er utvinning av tjære ved destillasjon av harpiksholdig trevirke. Tjære var gamle dagers impregneringsmiddel for trevirke og ble brukt på husvegger, båter, sleder, vogner, redskaper og ski samt tauverk og fiskegarn. Blandet med talg ble den også brukt til smøring av sko, hesteseler og andre lær- og skinnvarer, som spenefett og salver. Tjære var derfor etterspurt handelsvare og et verdifullt byttemiddel. For å utvinne tjære ble det bygget tjæremiler.

Det finnes ulike typer tjæremiler. Denne er en såkalt myrmile, altså et tjærebrenningsanlegg i myr. Myrmiler har vært sett på som forløper for de andre miletypene, men mer sannsynlig har forskjellige tradisjoner for måter å bygge mile på levd side om side. Miler bygget i skrånende terreng ved hjelp av et stein eller stokkefundament har vært mer utbredt. Tjære har også blitt fremstilt gjennom oppvarming av tjæreved i stålfat, hvorpå tjæren ble tappet ut.

Størrelsen på myrmilene varierer, fra et tverrmål på 2-3 til 6 meter. Myrmila ved Trondsvangan er en del av naturstien her.

Figur 7.4: *Myra på Trondsvangan har navnet Tjurumyra. I myra er det funnet spor etter tjurubrenning på flåte, det er funnet rester av flåten og diverse redskaper. Foto: Per Hvamstad*

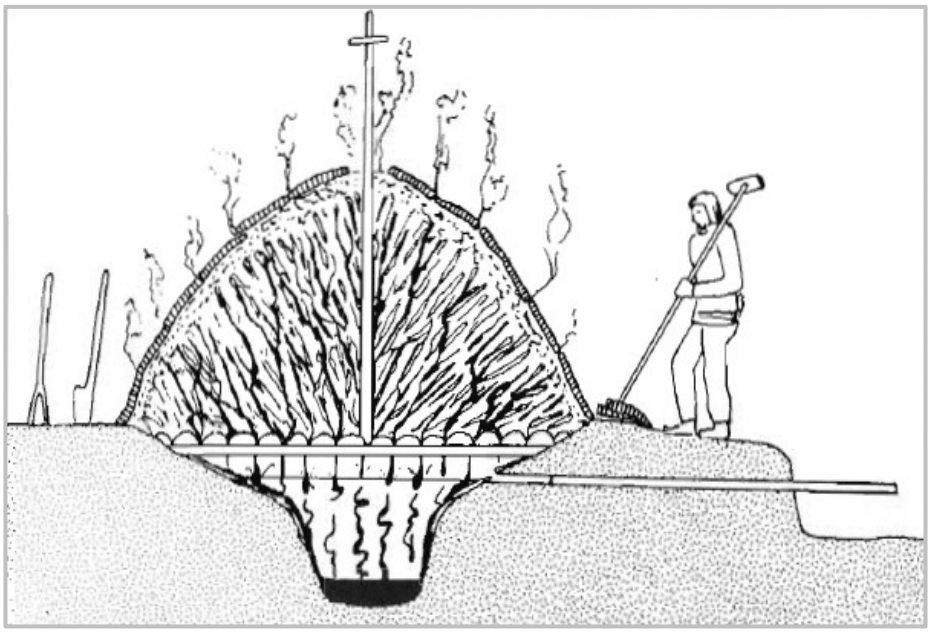

Figur 7.5: *Over en gravd grop i myra legges det en treplatting som fungerer som underlag for trevirket som skal brennes. Mila ble dekket med torv og trevirke antent med redusert lufttilgang. Tjæren ble kondensert fra trevirke uten at denne brant opp. Plattingen bestod av avbarkete halvkløyvinger lagt med den runde siden opp, ofte hadde de hakk på sidene som gjorde at tjæra kunne renne ned i den vannfylte gropa under plattingen. En grøft eller en mindre grop ble gravd noen meter fra myrmila og et rør eller en staur plassert under plattingen gjorde at vann kunne dreneres ut fra toppen av gropa til grøfta eller den mindre gropa etter hvert som det ble fortrengt av tjæra som er tyngre enn vann. Når trevirket hadde slukna, kunne kullet fjernes og et par stokker fra plattingen lempes til side slik at man kunne øse opp tjæren i tønner. Foto: skisse av myrmile av Farbregd, Risbøl og Stenvik 2022*

L3 Kølfremstillingsanlegg sør for gammelbrua og Sølna

Sør for gammelbrua i Sølndalen finner en spor etter kølbrenning i form av kølbotner der kølmilene en gang ble brent. Det finnes flere ulike typer kølfremtillingsanlegg; kølgroper og flatmarksmiler/reismiler. Produksjon av trekøl ses i sammenheng med jernfremstilling. Under bergverksdrifta var bøndene i Nord-Østerdalen pålagt tvangslevering av kull til smeltehyttene i distriktet. Etterspørselen både etter kull og røstved var stor, og det gikk hardt ut over skogen i regionen. Mens flatmarksmilene blant annet kobles sammen med bergverkene, forbindes kullgropene gjerne med jernblestringsanleggene.

Spor etter gamle kullmiler kan ses som nedsenkninger i terrenget eller nesten vegetasjonsfrie områder i skogen, gjerne med en jordvoll rundt. De ligger nær sagt over alt i skogen, men er nødvendigvis ikke så lett å få øye på. De mest synlige kølbotnene ble trolig brent mange ganger, så lenge det var brukbart virke å finne i rimelig nærhet. Kojene som kølbrennerne bodde i er også ofte vanskelig å finne spor etter. Dette skyldes at kojene ofte ble revet, og materialene gjenbrukt i nye kojer ved nye miler. I Nyeggen (2005) anslås det at en finner godt over 2000 kullmiletomter i kommunen.

Figur 7.6: *Over: Eksempelbilde på et et kølbruk; kullmile, koie og kølbrennere. Foto: Anno museum*

Figur 7.7: *T.h.: Kolvfat laget av Alvdølen Ola Trøeng. Fata ble brukt til å bære køl i. Foto: Anno museum*

L4 Vestate/Baugslia kulturlandskap, gardsbebyggelse

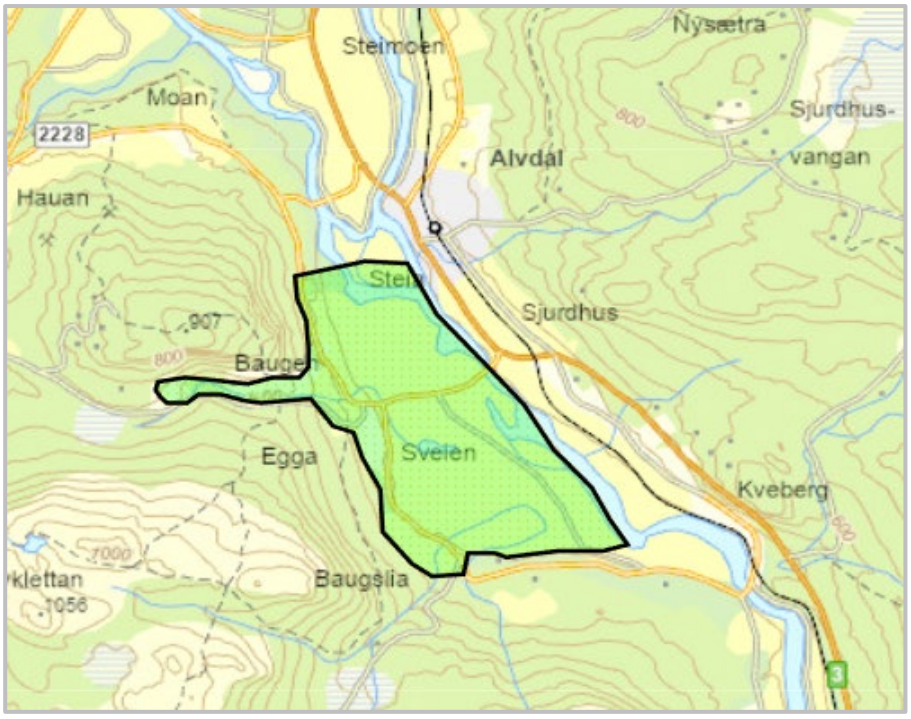

Figur 7.8: *Vestate/Baugslia er registrert som verdifullt kulturlandskap som en del av Kartlegging av utvalgte kulturlandskap i Hedmark i 2007 (naturbase.no)*

Alvdalsbygda har en stor og vid dalform, med store sammenhengende dyrka arealer på elvesletta som Glåma har dannet. Kulturlandskapsområdet Vestate og Baugslia ligger like sør for Alvdal sentrum, langs vestsida av Glåma. Området ble registrert som verdifullt kulturlandskap i 2007 (Miljødirektoratet/naturbase), og favner landskapsrommet langs elva med tilknyttede gårder og kulturmark i lisida inntil. Glåma danner avgrensningen mot øst og nord, mens området for øvrig er omkranset av furuskog og blandingsskog.

Figur 7.9: *Elvesletta som Glåma har dannet er et viktig element i kulturlandskapet. Foto: Gunnhild Ryen*

Kulturlandskapet innenfor området er sammensatt, og omfatter eiendommer ryddet fra 1600-tallet og fremover, til bureisingsbruk fra mellomkrigstida. Innenfor området ligger flere godt bevarte gardstun. Tidligere lå mye av gårdsbebyggelsen ute på elvesletta, men etter Storofsen i 1789 ble flere bruk flyttet høyere opp i landskapet. Kulturlandskapet preges av aktivt jordbruk med slått og beitedyr.

Det er registrert ulike typer automatisk fredete kulturminner i og rundt området som tjæremile, kullgroper og fangstgroper. De biologiske verdiene i området er middels store, og vesentlig knyttet til beitede tørrbakker og hagemarker - samt mer naturgitte naturtyper i flommarkslandskapet langs Glåma (evjer, flomdammer og elveører).

Figur 7.10: *På garden Blæsterdalen er mye av den eldre gardsbebyggelsen bevart. Foto: Gunnhild. Ryen*

L5 Brandvoldsenget/Skrea, gardstun

Figur 7.11: *Hovedhuset på Brandvoldsenget sett fra sør er fra 1890 – tallet. Den gamle skolebygningen, som i dag fungerer som bolighus på gården, står nord for gardstunet. Foto: Helga Reidun Bergebakken Nesset.*

Garden Brandvoldsenget ble bygd i 1730-åra. Den lå da på elvesletta ved Glåma, der det fortsatt står ei engløe i dag. Flommen kunne være til bry for både hus og folk her. Derfor vart gardstunet flyttet lengre opp i terrenget, til ny tomt, i 1830-åra. En synlig grunnmur av ei stue står att i «kalvbeta» utafor fjøset. Gardstunet ligger nå lett synlig inntil fylkesvei 2222.

Gardstunet består i dag av bolighus, brukt som kårbolig, stabbur (bu) og eldhus som alle er fra 1890 -åra og eldre. Videre driftsbygning (fjøs med låve) bygd i 1958 og hovedbygning for dagens bruker. Denne bygningen, som var opprinnelig skolebygningen på Brannvålen, ble flyttet til denne tomta omkring 1918.

På oversiden av fylkesvei 2222 står det ei smie, og sammen med denne stod det også ei badstue som nå er revet. Med bakgrunn i den eldre lafteteknikken på huset kan denne smia trolig være et av husa fra den eldste gardstomta på elvesletta ved Glåma. Den opprinnelige smia sto sør for gardstunet, ved bekken som renner utover jordet. Den smia brann ned for mange ti-år siden.
Garden er i drift med sau.

L6 Langleitet, bureisningsbruk

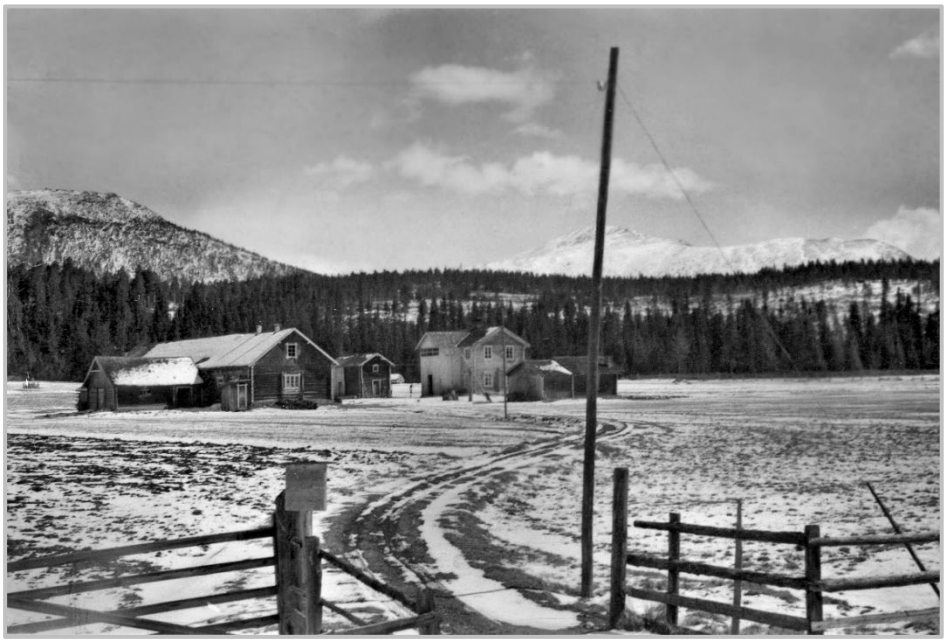

Figur 7.12: *Gården Langleitet, sett mot øst. Årstall på bildet og fotograf er ukjent. Bildet er lånt ut av Bjørn Langleite. Hele tunet er i dag preget av forfall. Foto: ukjent*

Gården Langleitet er et bureisningsbruk bestående av våningshus på to etasjer, fjøs for storfe, fjøs for småfe, stall, låve, vedskål, stabbur og eldhus. I tillegg kommer sæter ved Urstraumsætra med hovedbygning, fjøs, kokehus og løe. Gardsbruket er i dag forlatt og preget av forfall.

Begrepet bureising brukes om det å rydde og bygge et nytt gårdsbruk på et jordområde som før var udyrket. På Langleitet var det Ole Toresen som i 1909 kjøpte slåtteeng og noe senere også skog, og la til slutt 90 dekar under plogen. Han kalte seg senere Ole Langleite etter lokasjonen på gården. Glåma går her et langt rett strekke eller leite. Et lete/leite brukes i Østerdalen om et område der elva eller dalen går beint, slik at en kan sjå langt fram. Navnet stammer trolig fra den tida da det ble kjørt køl på elveisen.

Bureising har gjennom tidene foregått mest ved at sønner og svigersønner slo seg ned på utjorder og i utkanten av eldre gårder, for så å opparbeide nye bruk der. I eldre tid oftest som husmenn under hovedbruket. På 1800-tallet ble problemer med matmangel og befolkningsoverskudd løst med utvandring. I første halvdel av 1900-tallet snudde dette, og bureising ble et landbrukspolitisk satsningsområde med ulike offentlige støtteordninger. Bureisningsbevegelsen, som opprinnelig var motivert ut fra ønsket om å bremse utvandringen, fikk i mellomkrigstida den overordnede hensikten å avhjelpe arbeidsløsheten og hjelpe unge mennesker på landsbygda å skaffe seg sitt eget levebrød.

L7 Blostrupmoen, gardstun

Blostrupmoen er et fredet gårdstun bestående av bolig, låve, eldhus bryggerhus, verksted, bur, stabbur og loft. Det tunet som står på Blostrupmoen i dag erstattet et gammelt tun som lå litt lenger vest fram til omkring 1850. Bygningsmassen skriver seg i hovedsak fra siste halvdel av 1800-tallet, med enkelte endringer på 1900-tallet. Tunet er et åpent firkanttun der seks av husene er formet som et langstrakt rektangel. Det siste huset, snekkerverkstedet/ snekkerstua, ligger utafor tunet, nord for bygdevegen.

Driftsbygningen på Blostrupmoen er satt sammen av tre hus: fra vest fjøs i stein, løe i tømmer, to etasjer med kjørebru, i vinkel mot sør og hovedbygningen en etasjes stall. Driftsbygningen dekker hele nordveggen i tunet. Fjøs og stall er satt inntil låven / løa med felles høy / forrom. Steinfjøset har ikke overbygg med trev, men røstet satt ned på steinveggene. Også seterstua tilhørende gården er fredet, og står sammen med stall, steinfjøs og løe.

Figur 7.13: *Driftsbygningen utgjør nordsiden i tunet på Blostrupmoen. Fjøs og stall er satt inntil låven / løa med felles høy / forrom. Foto: Gunnhild Ryen*

L8 Øya /Hagerupsøya - gårdstun med steinfjøs, stabbur og «rødstua»

Gårdsbruk fra midten av 1700-tallet med sterk tilknytning til gruvedrifta. I en periode eid av Proviantskriver Hagerup ved Frederiks Gaves Verk, og senere Morten Mortensen som hadde den øverste styringa ved Foldalens Interessentskap. Morten Mortensen bygde steinfjøs og den ene hovedbygningen på gården. Denne brant ned i 1994.

Den toetasjes gamle hovedbygningen, kalt «rødstua», ble opprinnelig brukt som kontorer på Lovise hytte, og de to bura på gården var brukt som provianthus.

Figur 7.14: *Flyfoto av gården Øya, også kalt Hagerupsøyen. Hovedhuset som er skjult i treklyngen brant ned i 1994. Burene og Rødstue har historie tilbake til Lovise Hytte Foto: Widerøes Flyveselskap A/S/Anno Musea i Nord- Østerdalen*

L9 Gardstun med tømmerlåve, Straalberg

Gardstunet har en gammel historie tilbake til 1700- tallet. Man vet at stedet ble brukt som seterområde og tilholdssted for veidemenn. Tidligere eksisterte det minst 26 hus på garden, men i årene 1860-1870 ble garden flyttet ca. 300m i sørvestlig retning, og antall hus ble betraktelig redusert.

Tunet har sommerstue og bur fra andre halvdel av 1700-tallet, smie fra 1814. Vinterstue, driftsbygning, stall, bur, eldhus og utedo fra 1860-åra. Den store driftsbygningen var en av de første i Nord-Østerdalen med høyloft over husdyrrommet. Bygningen er i to etasjer med låvebru i enden. Et arbeidslag på seks menn brukte to år på å reise bygningen. I tillegg satt en svenske i to år og håndkløvde spon til det ca. 400m2 store taket.

Gården var tidlig et senter i grenda. Her overnattet ferdafolk og bygdefolk med lang setervei. Fra slutten av 1800-tallet var Straalberg også samlingssted for kunstnere.

Figur 7.15: *Straalberg fotograftert i 2011. Den lange driftsbygningen t.v. var den andre som ble bygget i Alvdal på denne måten. Den første var Nyeggen. Foto: Ola Nyeggen*

Straalberg - et samlingssted for kunstnere

Hulda og Arne Garborg bosatte seg på Kolbotn ved Savalen i 1887, og trakk fort til seg mange besøkende. Gjennom alle år tjente Straalberg som tilholdssted for mange som skulle besøke Hulda og Arne Garborg. Dette var f.eks. Harriet Backer, Kitty Kielland og Nils Hansteen. Den lokalfødte dikteren Ivar Mortensson-Egnund holdt periodevis til på ei hytte i et område de kalte Veslevangen, som lå like ved Straalberg.

I Strålsjøåsen er kulturstien «Harriet på frihand. Garborg sett med kunstnerauge» etablert. Gjennom åtte poster fra Garborgs Kolbotn via Strålsjøåsen og til Egnund Kapell kan du følge Harriet Backers malerireise. På tavlene er det informasjon om Harriet Backer og bildene hun malte.

Figur 7.16: *Strålsjøhaugen ligger lengre nord for Straalberg, mot Savalen og Kolbotn. Her er stedet malt av Harriet Backer i 1894 (foto fra hentet fra Alvdal bygdebok bd.3). Dette er et av mange motiver som kunstneren hentet fra Alvdal.*

L10 Sommerfjøs/hemkufjøs, Brannvål

Sommerfjøset var i bruk sommerstid når dyra ofte gikk på utmarksbeite. Fjøset ble derfor som regel plassert i gjerdet mellom utmark og innmark. Fjøsa kalles også ofte hemkufjøs, da de også ble brukt til de dyra som ikke ble med til seters. Sommerfjøs var vanlig på Østlandet og i Nord-Norge, og gikk ut av bruk de fleste steder midt på 1900-tallet. I denne perioden forsvant mange av de minste gardsbrukene som kun hadde en eller to kuer. Overgangen til mer intensiv melkeproduksjon og større kuraser gjorde at de små sommerfjøsene ikke lenger var formålstjenlig.

Figur 7.17: *Sommerfjøsa var gjerne små og gikk ut at bruk etter hvert som gardene, og dyra, ble større. Foto. Gunnhild Ryen*

Løer

Løe er en bygning til lagring av høy eller annet tørrfor til husdyr, og for lagring av korn før det ble tresket. Fra gammelt av var det mange løer på en gård. Gårdene hadde løer både på gården, på setra, og ved utmarksslåttene, alle steder hvor de slo og oppbevarte høy. Løene gikk ut av bruk da siloen overtok for tørrhøyet, men er viktige elementer i det norske kulturlandskapet.

Løene har fått mange forskjellige utforminger. De er tilpassa terrenget, tilgjengelig materiell, og aktuell bruk. Den vanligste typen er et enetasjes lafta hus på ca. 3x3 m, med nesten kvadratisk døråpning litt oppe på gavleveggen. Slik holdt man beitedyr ute, og det var lett å komme til når høyet skulle kjøres hjem på snøføre utpå etterjulsvinteren.

Vi finner løer som frittliggende hus både i utmarka og på setervollene. Andre steder er de bygd sammen med stall eller fjøs. Løene skal være luftige slik at høyet får god tørk. Vi ser derfor ofte at det er god klaring mellom bakken og det første kvarvet i tømmerkassa i tømmerløene. Laftinga kan være stokker i furu eller bjørk. Krokete stokker i bjørk gir god lufting for høyet. Her kommer den vridde fjellbjørka til sin rett. I tillegg til tømmerløene, har vi også plankløer og skjelterløer.

L11 Løe, Bergerønningen

På både store og små slåttenger ble det satt opp løer. Avhengig av behovet kunne løene vokse til å bli store låver med kjørebru og utbygg for hesten. På noen slåttenger som lå langt fra garden kunne det også være ei hvilebu. Løa på Bergerønningen er i god stand med et nytt tak.

Figur 7.18: *Løa på Bergerønningen ligger lett synlig langs riksvei 3. Foto: Gunnhild Ryen*

L12 Stamoen mølle

Figur 7.19: *Stamoen mølle ligger like sør for gardstunet. Foto: Gunnhild Ryen*

På høsten 1940 brant kvernhuset på gården Stamoen ned, og Sevald Bergseth, som da drev gården, bygde da opp ei moderne mølle. Dette betydde større kornmengder malt raskere med bedre kvalitet. Kornarealet i Norge på begynnelsen av 1900-tallet var bare litt over halvparten av arealet i dag. På grunn av krig og uro i Europa kunne importen av korn variere mye fra år til år. For å få større sikkerhet med forsyningen til Norge, ble Statens Kornforretning etablert i 1928. Under 2. verdenskrig ble det vanskelig med kornimport, og da økte produksjonen av norsk hvete mye for å avta igjen på 50-tallet.

Bygdemølla på Stamoen var i bruk det meste av 1900- tallet. I tillegg til denne var det en mølle på Strømmen.

L13 Kvernhuset ved Aursjøbekken

Ved Aursjøbekken står et Kvernhus med tømmerrenne. Huset er tatt ned og satt opp att flere ganger. Kvernhuset er tømret og en stokk er merka med årstallet 1842. Noe eldre tømmer er bevart, men en del av det nederste tømmeret, samt vassrenna og kvernkallen er av nyere dato. Dette ble laget som kopier av originalen. På andre siden av bekken lå ei oppgangssag, noe en kan finne rester av. Før maling måtte kornet tørkes i bastu. Det var det også i Aursjøbekken, og den sto litt nord for tunet. Anlegget er kommunalt eid.

Figur 7.20: *Kvernhuset i Aursjøbekken med vassrenne. Kverna var en felleskvern for to garder. Ikke alt på kvernhuset er originalt i dag, men godt ivaretatt.*
Foto: Per Hvamstad

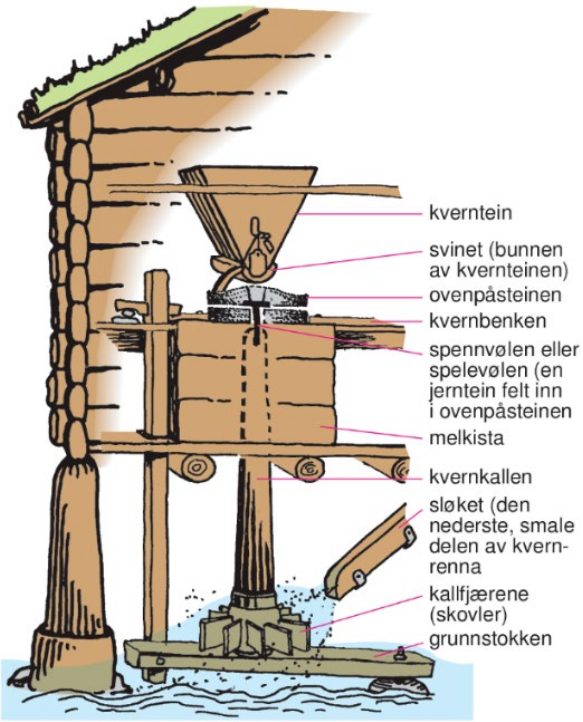

Figur 7.21 og 7.22: *Til venstre er det vist en skisse av ei kvern. En kvernkall er selve drivverket i en vanndrevet kvern for maling av korn. Kvernkallen består av en loddrett stokk som i den nedre enden har en jerntein som er opplagret i en vannrett stokk (grunnstokken). Til høyre ses den øverste kvernsteinen. Det er den øverste steinen som går rundt. Kornet som er i skreppa over steinen, drysser fordi det rister fordi kjeppen til venstre står ned på steinen. Mjølsekken festes på viuspenningen til venstre. Foto. Per Hvamstad*

L14 Skogshusvær ved Urdskardsætran, Aumdalen

Figur 7.23: *Skogshusværet i Aumdalen består av to laftekasser med en reisverksdel i midten.*
Basert på eldre bilder er taket trolig tekket med en blanding av bølgeblikk og noe skifer. Bildet er fra 2023.
Foto: Bjørn Langleite

Skogen har til alle tider vært en viktig ressurs, til eget bruk; bygningstømmer og ved, men ikke minst til salg og muligheten for ekstra inntekter. Mye av skogen kunne drives fra den enkelte gården, mens i de delene som lå lenger unna, var det behov for husvære både til folk og hest. Skogshusværene var ofte enkle hus med en varmekilde og sengebrisker rundt veggene. Skogshusværet i Aumdalen er et godt eksempel på et slik husvære som ligger ved Urdskardsætran. Her er det satt inn ovn. Tilstanden på taket er usikker.

L15 Skogskoie på Barkald

Figur 7.24: Skogskoia nord for Barkald skole ble benyttet av både skogsarbeidere og fløtere. Foto: Annar Avlesen

På Barkald, ved skillet mellom Aursjøbekken og Urstrømmen skogteiger, står ei koie som ble brukt av skogsarbeider og som hvilebu av fløterne. Til koia er en utedo, i tillegg til at var satt opp en utedo som ble satt opp for fløterne ved kanten av elva litt lengre sør. Denne står fortsatt.

Koia ligger langs en strekning av Glåma med flere fossestryk, og med urolige farvann for så vel fløtingstømmer som for farkostene som ble brukt under arbeidet med å få tømmeret til å flyte sørover i elveløpet. Disse partiene stilte store krav til båter og mannskaper. Fløtingen i Alvdal, og Simen Hårdnes og hans båtbyggeri, er nærmere omtalt under objekt T10 og T11.

L16 Kjøllhaugbua, skogsbu i Finnbudalen

Figur 7.25: Kjøllhaugbua ble flyttet fra garden og tatt i bruk som skogsbu. Foto: Berit Margrete Kjølhaug

Flytting og gjenbruk av bygninger er en viktig del av tradisjonene knyttet til byggeskikk i regionen, som i andre deler av Norge. Kjøllhaugbua var opprinnelig eldhus på gården Kjøllhaug. Bua ble flyttet til Finnbudalen på 1950 - tallet, og har siden fungert som skogsbu her.

L17 Steimobua ved Breisjøen

Steimobua er ei fiskebu strategisk plassert ved Steimoodden mellom Midtsjøen og Breisjøen (Sørfjorden). Bua er kledt med spon. Spon er kanskje er mest kjent brukt til taktekking, men som også har vært benyttet som kledning på vegg. Torvtaket på bua er istandsatt.

Området er benyttet til jakt og fangst gjennom flere tusen år. Side ved side med bua finnes spor etter steinalderbosetning og dyregraver fra perioden mellom viktingetid og middelalder. Dette er et område som hele tiden har vært viktig for utnyttelsen av naturressursene for folkene i området.

Figur 7.26: *Torvtaket på Steimobua ferdig istandsatt. Foto: Berit Margrete Kjølhaug*

Seterbruk og bruk av utmark

Den norske seterkulturen er unik, og annerledes, enn liknende tradisjoner med sommerbeiter andre steder i verden. Seterdrifta forvalter unike kulturer, i form av mattradisjon, kulturlandskap, historiefortelling og det menneskelige felleskapet. I de nordiske landene har seterdrifta vært en kvinnekultur. Dette er ikke bare beitedyras rike, men også kvinnenes – og barnas. Det var et ansvarsfullt arbeid. Dyra skulle passes, mjølka skulle bearbeides til ost og smør. Til koking og ysting trengtes mye ved. Dette burde husbonden på gården helst ha hugget året før og fått den i hus, slik at den var tørr og fin.

Setra har historisk sett vært helt avgjørende for vår overlevelse. Maten herfra har berga oss gjennom hundrevis av vintre. Samtidig har seterlivet gitt kvinnene frihet til å styre selv. Med seg hadde mange budeier en flokk med egne og andres unger. De var med i arbeidet og fikk kunnskapen naturlig inn. Alt du ikke kan lese deg til, men det som ligger i hendene, i fingertuppene, det du bare gjør. Du må være der selv for å forstå.

Bruk av setrer har lange tradisjoner i distriktet. Etter hvert som flere gårdsbruk kom til, fikk utmarka stadig større betydning. I bjørkeskogbeltet og i fjellet var det gode beitemuligheter. Gårdbrukeren ønsket å ha størst mulig buskap over vinteren, og det ble ofte for lite fôr til dyra. «Vårknipa» var godt kjent. Derfor var det mye om å gjøre å få buskapen ut på beite så tidlig som mulig om våren. Først nær gården, men etter hvert lengre ut i marka. Da ville det snart trenges hus til både folk og fe. For å utnytte beiteområdene best mulig, ble det av mange gårder bygd både to og tre setervoller. Disse er gjerne betegna som «vårseter», «sommerseter», og «høstseter».

Mye av vinterfôret ble henta fra **markslåtter og myrslåtter** i de samme områdene.

Figur 7.27: *Måssåkjøring i Sølndalen ca. 1930. Det var vanlig å bruke måssa fram til 1940/50-åra.*
Foto: Anno Musea i Nord- Østerdal

L18 Haustdalen, seterlandskap

Haustdalen er et kulturlandskapsområde preget av seterdrift. Området ligger nord for Sølndalen og sør for Folla, og omfatter flere mindre setergrender. I boka *Sætrer i Haustdalen og omegn* (Streitlien og Vardenær, 2007) nevnes 17 mindre sæterområder. I planen er hensynssonen for området avgrenset til kulturlandskapet som består av dyrkamark og bebyggelse i tilknytning til denne i Gammelsætra, Midtsætra, Gjota, Tangensætra og Langsætra.

Figur 7.28: *Utsikt fra Midtsetra mot Tangensetra og Langsætra. Foto: Gunnhild Ryen*

Det er vanskelig å slå fast alder på de første setrene i Haustdalen, men sannsynlig var det setring på Langsetra på midten av 1600-tallet. Etter at gruvedrifta i Baugsberget og Lovise Hytte kom i gang begynte tildelingen av jordeiendom og boplasser til familiene som arbeidet ved anleggene. Mange av de som fikk tildelt jordeiendom den gang har sætrer på Hautsdalen, og den største utbygginga av setrer var trolig rundt 1750.

Sætrene ligger stort sett langs den gamle Folldalsveien (også kalt malmvegen). Dette var praktisk for dem som hadde et lite gårdsbruk og som kjørte malm og kull for gruvedrifta. I tillegg til setringa gjennom sommeren ble området brukt for å samle mose for vinteren. Mosen ble brukt som tilskudd til vinterforet. I tillegg er området mye bruk til fiske og jakt.

Områdene preges av åpent kulturlandskap med dyrket mark og utmarksbeite. Eldre seterbebyggelse er godt bevart. Haustdalsveien var hovedvei til Folldal frem til 1860-årene, da ny kjørevei ble bygd langs Folla.

L19 Lomsjødalen, setermiljø

Lomsjødalen er ei lita setergrend som ligger mellom Folldalsvegen og Savalen, ved Lomsjøen. Det var garder på Brandvoll som setret i området. Flere av setrene ble anlagt på 1600-tallet, mens de fleste ble bygget på 1700-tallet. Midt på 1700-tallet skal det ha vært 22 setrer tilhørende setergrenda. Økningen hang, som det også gjorde i Haustdalen, sammen med befolkningsøkningen knyttet til gruvevirksomheten. Arbeidere ved smeltehytta kjøpte jord, og fikk også rett til å bygge seg seter i Lomsjødalen. På slutten av 1800-tallet ble det solgt seterretter til folk som ønsket seg feriested med jakt og fiskemuligheter. En av disse var hytta Luftkastellet (objekt K13).

Utover 1950-tallet gikk andelen aktive setrer ned til 15, og sommeren 2007 ble den siste geitbuskapen sendt på slakteriet. Som fotoene under viser er nok gjengroing den største trusselen mot kulturlandskapet i Lomsjødalen i dag, som så mange andre steder.

Lomsjødalen har vært utgangspunkt for formidling av seterkultur og tradisjon. I 1952 var setergrenda utgangspunkt for det femte Lur- og lokkestevnet som ble arrangert i Nord-Østerdalen. Målet var å løfte frem de gamle tradisjonene knyttet til seterlivet. Rundt 3000 fant vegen til stevneplassen ved Lomsjøen dette året. Programmet var innholdsrikt og inneholdt opptog som viste seterfløtting, og det ble holdt kåseri og spilt slåtter om/av Malena-Knut, som hadde seter her. På kvelden var det dans, og mange overnattet i telt til dagen etterpå.

Figur 7.29: *17 av de rundt 3000 tilhørere som var til stede under lur- og lokkestevnet i Lomsjødalen i 1952. Foto: Arne F. Køpke Billedbladet NÅ*

Figur 7.30: *Over: Lomsjødalen i 2021. Foto: Rasmussen 2021*

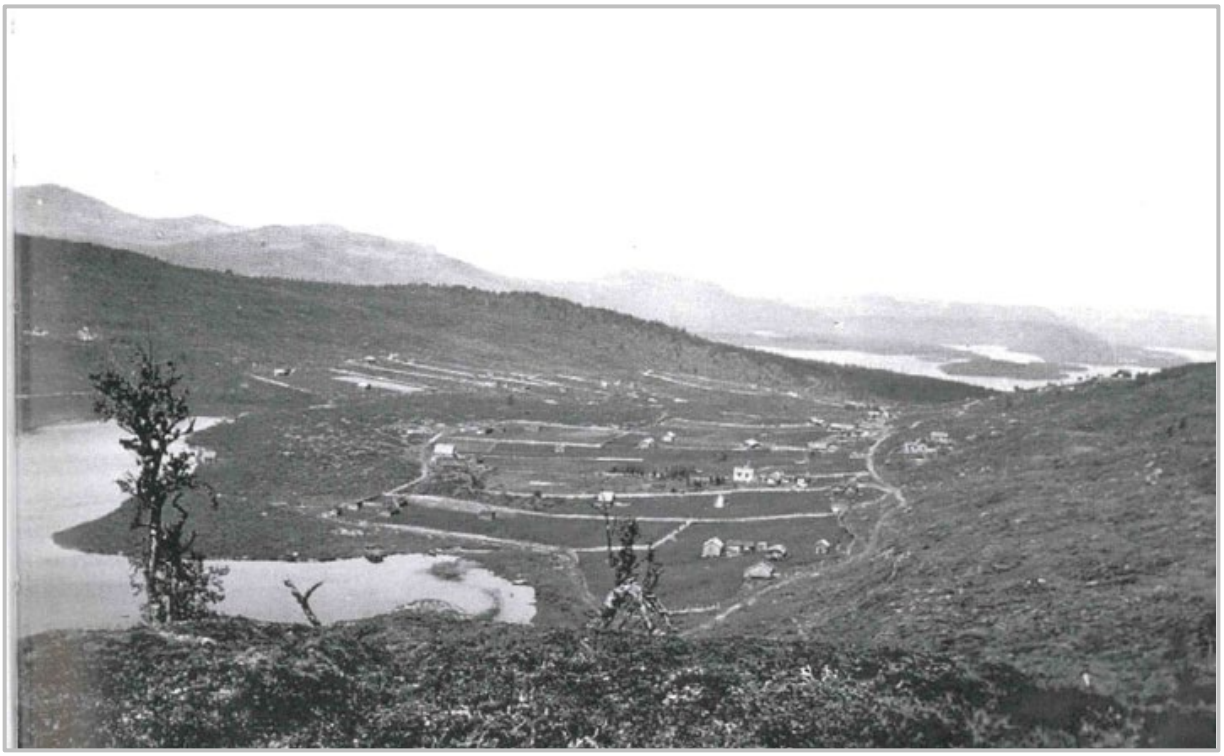

Figur 7.31: *Lomsjødalen i 1934. Foto: Rasmussen 2021*

L20 Flatsetra, setermiljø

Figur 7.32: *Setergrenda Flatsetra bestod opprinnelig av tre setervoller. Steingjerder i området er godt bevart. Usikker datering på bildet. Foto: Ola Nyeggen*

Setergrenda Flatsetra ligger ved foten Storkletten i sørenden av Mjovatnet. Setrene ble etablert på 1600-tallet, sannsynligvis i forbindelse med fiske i sjøene i området. Setergrenda med opprinnelig tre voller, ligger lett synlig i terrenget og særpreges blant annet av forholdsvis intakte steingjerder rundt vollene.

Her er det langt bakover i tid drevet med en kombinasjon av ku og turisme. Turisme ble tidlig en geskjeft for setrene i området. Her går blant annet Dølveiene (objekt K4) som knyttet dalførene sammen. Flere setrer tok etter hvert mot reisende på denne strekningen/i dette området, og bygde deretter. Fra 1840 ble det økende interesse for fjellet, og med etableringen av Rørosbanen i 1877 ble det stadig flere turister i fjellene. På setrene kunne en leie ut rom til bofaste turister eller ta imot fotturister som fulgte rutinene på setra. De fikk frokost når fjøsstellet var gjort og middag, enten før eller etter fjøsstellet.

L21 Naustmiljø ved Haustsjøen

I østenden av Haustsjøen ligger et naustmiljø med 18 naust. De eldste naustene er fra århundreskiftet. Naustene ligger på begge sider av Nausterveien. Naustene er laftet eller kledt bindingsverk med i hovedsak torv eller platetak. Form og volum er i hovedsak lik, samtidig som mindre variasjoner i materialvalg og utforming gir et levende og mangfoldig kulturmiljø.

Figur 7.33: *I østenden av Haustsjøen ligger et stort naustmiljø. Naustene har form og volum som tradisjonelle naust i Nord- Østerdalen, og er et godt eksempel på byggeskikken. Foto: Anja Ø. Ryen*

Naust

Ordet naust kommer av norrønt nava, for 'skip', og sta å stå. Et naust er dermed en navarstad, eller et **sted der skipet eller båten står.** Tradisjonelt har det vært tre ulike metoder for å bygge naust i Norge: Grindnaust, tømmernaust og steinnaust. Det var ikke uvanlig å kombinere disse typene i ett enkelt bygg; beliggenhet og tilgang til byggematerialer var mest avgjørende for hva som ble brukt. Et naust nyttiggjør seg i dag moderne byggeteknikker.

Tradisjonelle naust i Norge har ikke ligget direkte ved sjøen, men gjerne noe over flomålet. Byggene har gjerne god lufting for at båt, garn, not, line og snøre skal kunne tørke innendørs. De har nesten aldri plankegulv, men har gulv som en del av stranden, eller fortsettelse av stranden, da altså sand-, stein- eller jordgulv.

Naust står ofte samlet på de best egnede stedene langs fjæra. Stedene med god tilkomst og rolig sjøgang har vært foretrukket. Da sjøen var ferdselsveien hadde alle behov for naust, også de som ikke har jord som grenser til sjø og vann. Det ble da ofte mange naust samlet, og de står derfor gjerne i tette rekker, såkalte naustrekker.

L22 Naustmiljø ved Sivilosen, Savalen

Rundt Savalen finner vi flere eldre og tradisjonelle naustmiljøer. Naustmiljøet ved Sivilosen er ett av disse. Naustene har form og volum som tradisjonelle naust i Nord- Østerdalen, og er et godt eksempel på byggeskikken.

Grensa mellom Tynset og Alvdal kommune går i elva Sivilla. I sørenden av Savalen er det to slike naustmiljøer relativt tett på hver sin side av utløpet til Sivilla. Naustene på Tynset siden kalles Fåsetnaustene.

Figur 7.34: *I sør-enden av Savalen, ved Sivilosen, ligger et naustmiljø med 12 naust med tradisjonell utforming. Foto: Astrid A. Haug*

8. BEBYGGELSE OG BYGNINGSMILJØ

Kulturminner og kulturmiljø er grunnlag for steders særegenhet som igjen er viktig for folks identitet og stedstilknytning. Bygninger er en kilde til historie og gir kunnskap om håndverk, teknikker og driftsformer. Selv om mange bygninger er endret kan de allikevel være viktige å bevare som deler av et helhetlig bygningsmiljø og kulturmiljø. Den enkelte bygnings plassering og overordnede bygningstrekk (volum) vil bidra til å gi miljøet variasjon og vise hvordan bygningsmiljøet så ut i tidligere tider, og hvordan det har utviklet seg i takt med samfunnets behov. Med volum menes her bygningenes overordnede trekk som høyde, lengde, bredde, plassering/møneretning, takvinkel og materialer. Kulturminner og helhetlig kulturmiljøer er viktige premissleverandører for videre stedsutvikling. Å ta hensyn til eldre bygningers volum og uttrykk vil være viktig for å ivareta den historiske dybden i kulturmiljøet.

I kulturminneplanen er det tatt med et utvalg bygninger og bygningsmiljøer som viser både tidsmessig bredde, bygningsmessig utvikling og poengterer viktige samfunnsmessige utviklingstrekk i sin samtid. Det er i tillegg beskrevet noen sentrale kulturmiljøer, hvor helheten i området er en viktig kilde til historien om stedsutviklingen.

Nr.	Objekt	Hensynssone
B1	Alvdal Prestegård	H730_13
B2	Alvdal kirke	H570_18
B3	Bestyrerboligen på Storsteigen	H570_19
B4	Steigen skole	
B5	Steien Hotel	H570_20
B6	Anneks til Steien Hotel	H570_20
B7	Dukkestue	H570_20
B8	Østby	H570_21
B9	Handelslaget	H570_22
B10	Soløst/Jenssenhuset	H570_23
B11	Kringsjå, bolighus	H570_24
B12	Husantunet	H730_14
B13	Østerdalsstue, Nørdsti	H730_15
B14	Barfrøstue, Steiggardssteigen	H730_16
B15	Loftsbygning, Sandeggen,	H730_17
B16	Loftsbygning, Kvebergjordet	H730_18
B17	Loftsbygning, Kjølhaugen	H730_19
B18	Ungdomshuset Tronheim	H570_25
B19	Strandbu forsamlingshus med kulisser, Bellingmo	H570_26
B20	Huset Aukrust	H570_27
B21	Barals grav	H570_28

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Bebyggelse og bygningsmiljø

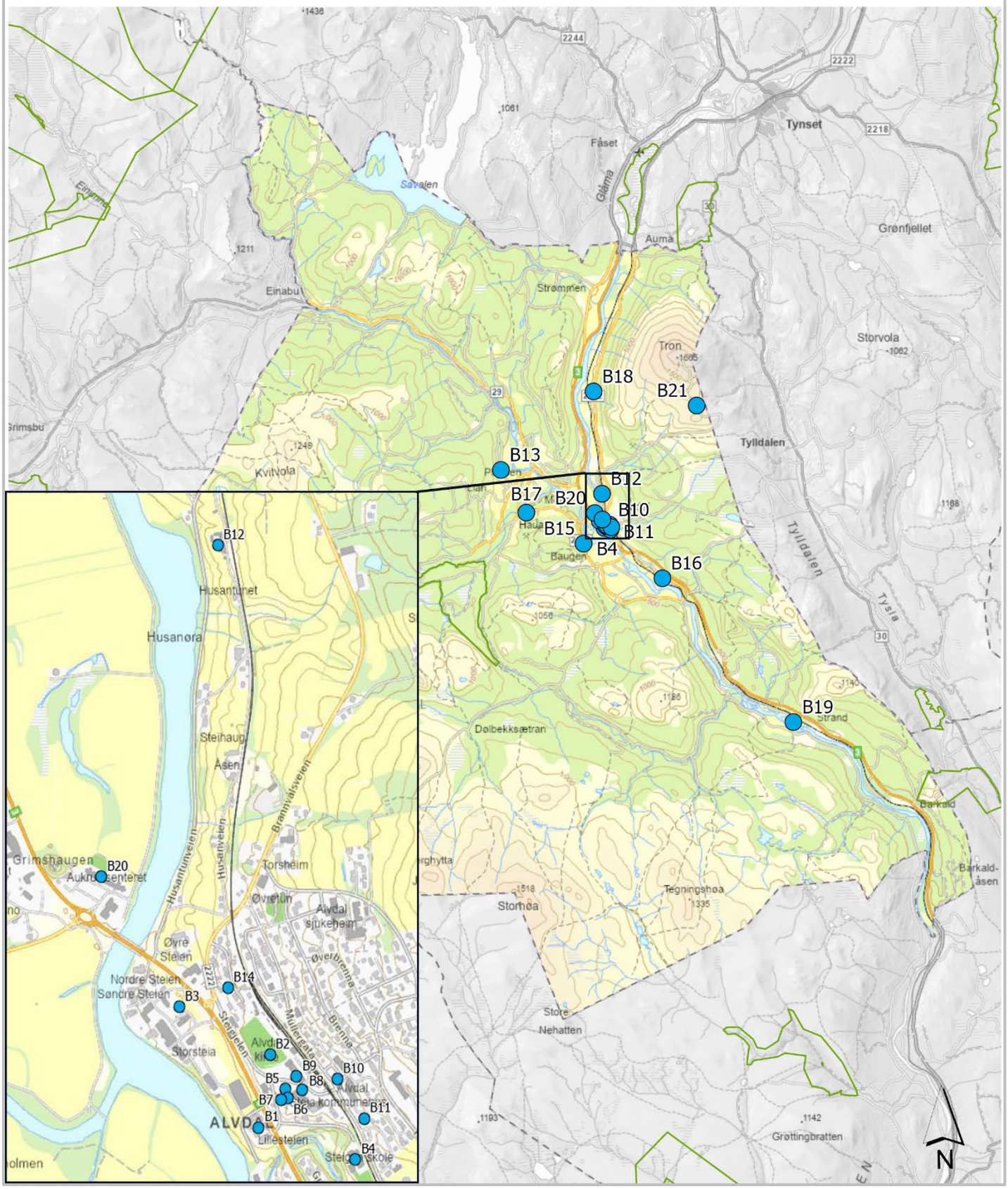

Figur 8.1: *Kart med objekter tilknyttet Bygninger og bygningsmiljø.*

B1 Alvdal prestegård

Gården ble kjøpt i 1865 for å være tjenestebolig for sognepresten, og fikk da navnet Alvdal prestegård. Bygningsmassen utgjør et klassisk firkanttun og består av hovedhus, forpakterbolig/drengestue, driftsbygning, vedskjul og utedo.

Hovedbygningen, slik den står i dag, ble oppført i 1871-1872, antagelig med gjenbruk av materiale fra den forrige hovedbygningen. Den er oppført i laftet tømmer i halvannen etasje. Bygningens eksteriør er preget av sveitserstil, med stort takutspring og små vinduer under takskjegget. Ved istandsetting og restaurering av flere av bygningene rundt 1920 ble det anlagt hage på vestsiden av hovedbygningen.

Våningshusets planløsning bærer preg av de typetegninger og modeller for prestegårder som landbruksreformator Sverdrup og arkitekt Linstow la fram i 1835. Da handlet det om to innganger på fasaden, høyde under taket, stuer på rekke og rad, og at huset skulle være solid og funksjonelt i forhold til oppgaver presten hadde som embetsmann og drift av gårdsbruket. Alvdal prestegård ble tegnet med eget prestekontor og safe, siden boligen både var hjem og arbeidssted for sognepresten.

Figur 8.2: *Hovedhuset på Alvdal prestegård fotografert ved OVFs jubileumsfeiring i 2021. Foto: OVF*

Jorda tilhørende gården har hele tiden vært drevet av forpaktere, men makeskifte og oppdeling av jord har gjort at grunnlaget for gardsdrift etter hvert falt bort. Gården eies nå av Opplysningsvesenets fond (OVF) som forvalter eiendom og verdier som historisk har vært knyttet til prestegårdene i Norge. Prestegården ble fredet i 1991.

B2 Alvdal kirke

De eldste kirkene i Alvdal lå ved Randmæl nede ved Glåma (objekt A8). På herredsstyremøte i Tynset 18. juli 1853 ble det imidlertid vedtatt at denne kirka skulle rives og flyttes til et sted med god grunn og passende beliggenhet for allmennheten. Den nye kirken ble oppført etter tegninger av C. H Grosch. Den ble innviet 12. oktober 1861 med gudstjeneste og hele sju barnedåper. Kirken er listeført.

Figur 8.3: *Alvdal kirke ble vigslet i 1861. De første årene sto den uten utvendig kledning.*
Foto: alvdalkirke.com

Kirka ble oppført i laft, men i 1867 ble den kledd og malt. Ovn ble satt inn i 1875, og orgelet ble tatt i bruk i april 1884. Altertavlen fra den gamle kirken ble tatt fra hverandre, og deler av kirken ble spredt rundt i bygda. I nykirka ble det satt opp et solid trekors. I 1883 kom ei ny altertavle på plass, malt av Carl Fridtjof Smith. De tre klokkene fra gammelkirka var overført til den nye. Den store ble laget av Griproanus i Amsterdam i 1740. Den lille er fra 1778. Den aller største klokken som ble overført, fikk en brist i 1881 og ble solgt til et klokkestøperi.

Det er bevart flere gjenstander fra kirka som stod på Randmælsjordet. Noen av gjenstandene er å finne på Solsiden som utsmykning av institusjonens seremonirom.

B3 Bestyrerboligen på Storsteigen

Det ble i 1910 vedtatt at gården Storsteigen på Alvdal skulle være fast tilholdssted for Landbruks- og jenteskolen (husmorskolen) i regionen. Begrunnelsen var at gården lå sentralt til med lett adkomst fra bygdene rundt. Fra 1918 tok Hedmark fylke over driften av gården, som tidligere hadde vært forpaktet bort, og i 1921 ble det bygget egen bestyrerboligen ved landbruksskolen. Denne utgjør også i dag en viktig del av bebyggelsen og kulturmiljøet rundt Storsteigen landbruksskole, lett synlig fra Rv. 3 gjennom Alvdal. Huset benyttes nå av landbrukskontoret for Alvdal og Tynset, i tillegg til utleie av kontorlokaler.

Figur 8.4: *Bestyrerboligen på Storsteigen ble bygget i 1921. Den huser nå blant annet Landbrukskontoret i Alvdal og Tynset kommuner.*
Foto: Per Hvamstad/Anno Musea i Nord-Østerdalen

Bygningen har en rekke tidstypiske arkitektoniske trekk. Mens de europeiske strømningene gitt mot forenkling og abstraksjon av form og arkitektur, fikk vi i Norge en periode med sterk søken etter en nasjonal byggestil på første del av 1900-tallet. Inspirasjon ble hentet fra flere arkitektoniske retninger. Viktige kjennetegn for perioden, som en også ser i bestyrerboligen, er en kubbeformet bygningskropp, et høyreist saltak med bratt takvinkel, brede hjørnekasser, smårutete vinduer og rik utforming av dørportalen.

Bestyrerboligen var barndomshjemmet til forfatteren og kunstneren Kjell Aukrust. Han var sønn av Lars Olsen Aukrust, som var bestyrer ved Storsteigen landbruksskole fra 1918 til 1945.

> *Jeg vokste opp blant kuer, griser, hester, høner, spælsau, agronomer fra Østerdalen og en illsint sveiser fra Solør. Det var på Storsteigen Landbruksskole i Alvdal, hvor far min var rektor.*

Slik beskriver Kjell Aukrust selv barndommen og oppveksten i Alvdal i en av bøkene sine. Med den ballasten og inspirasjonen ble Kjell en av våre mest folkekjære kunstnere: Tegner, forfatter, maler, oppfinner og humorist (aukrust.no). Kjell Aukrust og Huset Aukrust er omtalt under objekt B20.

B4 Steigen skole

Alvdal Storskole stod ferdig i 1924, og var et resultat av skoleloven fra 1889 som satte skolesammenslåing på dagsorden. I 1950- årene ble det satt opp et eget bygg for framhaldsskolen ved Storskolen. I dag benytter bl.a. Alvdal Frivilligsentral bygningen.

Begge byggene har en rekke bygningstrekk som er tidstypisk for sin byggeperiode og funksjonen de fylte. Dette gjør den historiske utviklingen i bygningsmassen lett lesbar. Den eldste delen fra 1924 har en rekke klassiske trekk som symmetrisk kubbeformet bygningskropp og smårutede vinduer og valmet tak som fortsatt er tekket med skifer.

Den eldste delen fra 1950-tallet er i større grad preget av datidens funksjonalisme. I etterkrigstiden opplevde den norske skolen et stort trykk, særlig på slutten av 1950-tallet da etterkrigsbarna skulle inn i skolen for fullt. Skolebyggkapasiteten var sprengt rundt om i landet, og mange skoler ble bygget på og flere nye skoler ble bygget. Skolene skulle gjøres mer barnevennlige og tilgjengelig for alle. Disse tankene ble realisert i skolebygg med god tilgang til sollys, frisk luft og rasjonelle romløsninger.

Figur 8.5 og 8.6: *Storskolen fra 1924 og folkeskolen bygget på 1950-tallet. Byggene har i hovedtrekk bevart sine opprinnelige uttrykk, og utviklingen iblant annet byggeskikk og arkitektoniske prinsipper er lesbare.*
Foto: Gunnhild Ryen

Et tettsted vokser frem på Steia

Plassen var lenge det naturlige sentrum i Alvdal. Dette sentrumet var knyttet til driften ved Folldal Verk, og smeltehytta Lovise Hytte som verket etablerte på Plassen. På siste del av 1800 – tallet var der imidlertid en rekke utviklingstrekk som la til rette for et nytt tettsted i kommunen.

Smeltehytta Lovise Hytte brant ned for tredje gang i 1879 og ble da ikke bygd opp att. Da var nemlig jernbanen kommet, med billig transport av koks og Rørosverket sentraliserte smeltehyttedrifta til Røros. Gruvedrifta i Folldal stoppa også ved årsskiftet 1878-79. 30. april 1872 vedtok Stortinget å bygge Rørosbanen, og Lille-Elvedalen stasjon ble åpnet 13. oktober 1877, lokalisert på Steia. I tillegg var også nykirka bygget på Dalsegga i 1861. Området hvor Steia vokste frem bestod frem til dette av gardsbebyggelse og dyrket mark. Det var ingen Rv. 3 som pløyde gjennom landskapet, og Steigjelen tok folk med hest og kjerre opp fra Steibrua til kirka.

Med jernbanen kom mye, og ny aktivitet. Det ble bygget overnattings- og forretningsbygg, og Stasjonsbyen Steia var etablert. I likhet med mange andre (stasjons)byer som vokste frem på denne tiden var bebyggelsen sterkt inspirert av sveitserstilen som en populær arkitektonisk stilretning i Norge, og en rekke andre land i siste halvdel av 1800-tallet, og også dens avlegger dragestilen, en stil der stavkirkemotiver som mønekammer og dragehoder var vanlige innslag. Et godt eksempel på førstnevnte er Steien Hotel, mens både Soløst og lekestua som tidligere stod på jernbanestasjonen, har innslag av dragestil. Både sveitserstilen og dragestilen ble i begynnelsen av 1900-tallet avløst av en ny, barokkpreget stil som kunne ha nasjonale eller klassisistiske innslag, ofte i kombinasjon med elementer fra jugendstil. Et eksempel på dette er Alvdal Storskole og Østby- bygget slik det ble bygget opp igjen etter brannen i 1918. Videre utover 1900-tallet kom den enklere funksjonalistiske stilretningen inn. Bygningene skulle ha enkle uttrykk, og økonomiske oppgangstider fra 1960 gjorde at en del eldre bebyggelse ble revet og erstattet i denne perioden, og det ble gjort plass for parkering av privatbiler. Vinkelbygningen som ble bygget på slutten av 1960-tallet er et godt eksempel på dette, selv om uttrykket nå er helt endret etter oppussinger.

Selv om bygningsmiljøet på Steia har endret seg mye kan utviklingen i byggestil fortsatt leses, og ut fra det også den samfunnsmessige utviklingen. Kulturmiljøet rundt Steia utgjør derfor et spesielt og bevaringsverdig kulturmiljø med et mangfold og en historisk dybde som må ivaretas.

Fig 8.7: *Foto fra Steia i 1890-årene. Stasjonen og vanntårnet foran i bilde med gardsbebyggelsen og kirka i bakgrunnen. Dette er Steia før forretningsbyggene ble etablert. Foto: Anno Musea i Nord- Østerdal*

***Figur 8.8**: Steia avbildet 1920. Østby er på dette tidspunktet bygget opp igjen etter brann, Steien Hotel har fått utvendig kledning og handelslaget ble etablert i 1919.*
Foto: Anno Musea i Nord-Østerdal

***Figur 8.9:** De samme bygningene på Steia avbildet 1980.*
Foto: Per Hvamstad/Anno Musea i Nord- Østerdal

Figur 8.10:
Forretningsområdet sør for Østby har gjennomgått store endringer. På slutten av 1960- tallet ble vinkelbygget satt opp med tydelige funksjonalistiske trekk. Disse er imidlertid senere restaurert/ombygget. Bilde fra 2023 viser Østby t.h.
Foto: Gunnhild Ryen

B5 Steien Hotel

Simen Larsen Steien så mulighetene som åpnet seg rundt etableringen av Rørosbanen. I 1877 kjøpte han gården Klokkaregga, og i 1887 bygde han Steien Hotel for å ta imot trafikken som fulgte med jernbanen.

I likhet med jernbanestasjonen var hotellet sterkt preget av sveitserstilen med store takutstikk, utskårne bjelker, krysspostvinduer, glassverandaer og utskjæringer. Det skilte seg på mange måter fra den etablerte byggestilen i Østerdalen.

I 1893 ble skysstasjonen flyttet fra Gjelten til Steien Hotel, ettersom mange av brukerne nå kom med tog. Steien Hotel har huset flere kjente personligheter. I 1887 tok Arne og Hulda Garborg inn på hotellet, og i 1896 overnattet professor i historie, Edvard Bull her.

I 1916 kjøpte Embret Mellesmo senior hotellet, og familien Mellesmo moderniserte og driftet hotellet frem til 1954. Det var fremdeles skyssgutter ved hotellet i 1920-årene, men nye kommunikasjonsmidler gjorde at skysstasjonen etter hvert ble nedlagt. Mellesmo startet imidlertid opp kjøring av bilruter noe som senere førte til etableringen AFHA bilruter. I perioden 1942 til 1945 var hotellet rekvirert av Tyske Wehrmacht og brukt som feriested for tyske soldater.

Steien Hotel har de siste årene vært gjennom en omfattende restaureringsprosess. I 2024 ble hotellet tilkjente Norsk Kulturarvs ærefulle utmerkelse Olavsrosa, som et symbol på deres respekt for kulturhistorien og oppussingsarbeidet som er nedlagt fram til hotellet ble reåpnet i 2021. Hotellet spiller en viktig rolle i det historiske kulturmiljøet på Steia.

***Figur 8.11 og 8.12**: Steien Hotel anno 2023 har vært gjennom en stor innvendig og utvendig istandsettingsprosess, men har allikevel beholdt sitt særpreg. Foto: Gunnhild Ryen*

B6 Anneks til Steien Hotel

Huset som i dag er annekset til Steien Hotel var opprinnelige hovedhuset på gården Klokkaregga bygget i 1850. Huset lå opprinnelig der Steien Hotel ligger, men ble flyttet til nåværende plassering da hotellet ble bygget. Annekset ble restaurert i 1938.

Figur 8.13: *Annekset til Steien Hotel var opprinnelig hovedhus på gården. Foto: Gunnhild Ryen*

Figur 8.14: *Foto av Steien Hotel. Tømmerhuset bakerst rett til venstre for hotellet er annekset som senere er panelt. Mens tømmerhuset lengst frem med gavlveggen mot stasjonen er Olinebua. Denne var oppkalt etter eier og driver av butikken, Oline Kveberg, før Einar Østby kjøpte og utvidet driften og bygget. Dette er nærmere omtalt under objekt B8 Østby. Foto: O. Væring, Digitalarkivet*

B7 Dukkestue

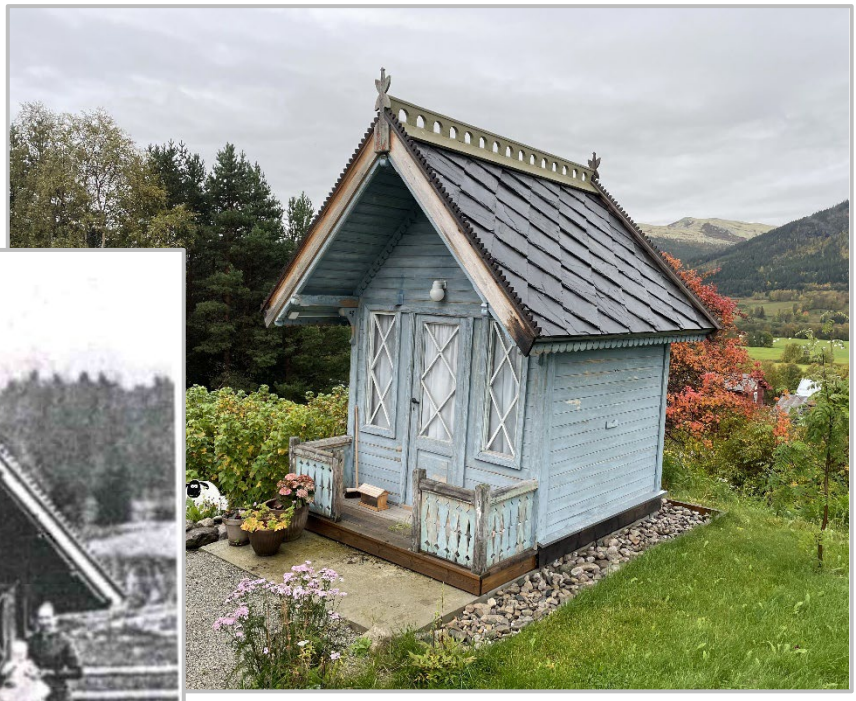

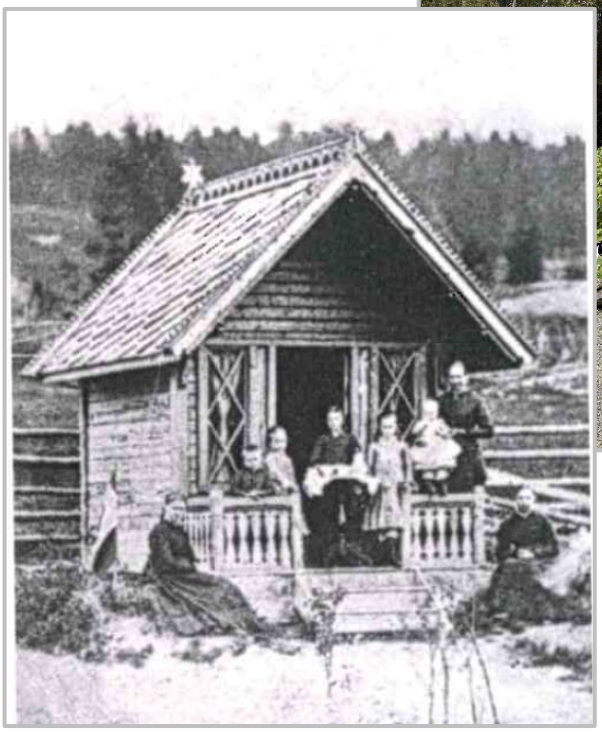

Figur 8.15 og 8.16: *På bildet t.v. er dukkestua avbildet på ved jernbanestasjonen i 1880-årene. Over ser vi dukkestua slik den står i dag ved Steien Hotel.*
Foto: Gunnhild Ryen

Dukkestua som i dag står i hagen til Steien Hotel stod opprinnelig ved jernbanestasjonen på Steia. Byggeår er noe usikkert. Sammenlignet med bildet fra 1880-årene er mange bygningsmessige detaljer bevart. Utsmykningene viser at lekestua tydelig var inspirert av sveitser- og dragestilen.

Barns kulturminner har i mange sammenhenger bli oversett. De kulturminnene som ofte er blitt fremhevet er de som har vært "typisk" norsk, spesielt vakkert eller høyverdig, som embedsmannsgårder, tradisjonelle storgårder og kirkebygg. Mot slutten av 1900-tallet skjedde det etter hvert en endring i synet på hvilke kulturminner som hadde verneverdi. Dermed ble oppmerksomheten rettet mot mangfoldet i Norges befolkning og kulturminnene våre, som for eksempel kulturminner knyttet til dagligliv, arbeidsliv, kvinner og samisk kultur. Kulturminner knyttet til barns hverdagsliv fikk også større oppmerksomhet i denne sammenheng. Å løfte frem minner etter tidligere barnekultur kan bidra til å øke interessen for kulturminnevern blant barn også i dag.

Kulturminner i form av fotografier
Fotonegativarkivene er kulturminner i dobbelt forstand. I seg selv er de et produkt av et yrke som bygdefotografene produserte. I tillegg gjengir de folk, bygninger, landskap, gjøremål og yrker som hører en svunnen tid til.

Disse arkivene digitaliseres og tilgjengeliggjøres i dag av enten Anno og/eller Alvdal fotoklubb.
Arkivene det snakkes om, er negativarkivet etter bygdefotografen Ola Nyeggen, med ca. 20 000 negativer fra 1952 til 1995. Det er glassplatenegativene etter bygdefotografen Per K. Lien, med nærmere 7000 negativer fra 1924 til 1951.

I tillegg finnes det en rekke fotografier som er katalogisert og tilgjengeliggjort med opphav fra negativer som er gått tapt.Eksempelvis Odd Sevilhaugs fotosamling kalt «Bygdefolkets eige familiealbum». Her finnes også fotografier av de tidligere bygdefotografene Karl Bredstrøm (1910-1924) og Amalie Skavang (1890-1897).

B8 Østby

Østby er et forretningslokale med røtter tilbake til 1870- tallet. Deler av huset er opprinnelig fra en mindre tømmerbygning hvor av Oline Kveberg drev butikk, og som gikk under navnet Olinebua. Bua ble kjøpt av Einar Østby fra Tynset som straks gikk i gang med å utvide butikklokalet i 1914. Store deler av dette forretningslokalet brant opp i 1918. Einar satte imidlertid opp en ny forretningsgård på samme sted og inspirert av nye arkitektoniske strømninger på 1900- tallet som eksempelvis valmet tak. Butikken er opp gjennom tiden modernisert, og som figur xxx viser har bygget hatt forskjellige uttrykk.

I 2011/2012 ble det gjort en rekke tilbakeføringer av panel og vinduer til 1918-situasjon. Under restaureringa dukket det da opp tømmer fra Olinebua bak panelen. Selv om mye av de originale bygningsdelene er skiftet ut, sitter allikevel deler av historien igjen i veggene. I tillegg danner bygget en viktig «vegg» i det smale gatemiljøet som de bevarte eldre byggene i sentrum har bidratt til å videreføre.

Figur 8.17: *Østby er blitt tilbakeført til 1918-situasjon. Ved istandsettingen ble det funnet tømmer fra den opprinnelige Olinebua.*
Foto: Gunnhild Ryen

B9 Handelslaget

Figur 8.18: *Handelslaget har bevart mye av sitt opprinnelige preg fra det ble bygget i 1919.*
Foto: Gunnhild Ryen

Forretningsgården sentralt på Steia ble bygget av Alvdal Handelslag i 1919. I andre etasje var det leiligheter. Bygget har en rekke likheter med Østby-bygget, som ble gjenoppbygd på samme tid på andre siden av gaten. Blant annet gjelder dette det valmete taket. Taket er fortsatt i dag kledt med skifer, og bygget har i hovedsak bevart mye av sitt opprinnelige uttrykk. Dette, i tillegg til at bygget er en viktig «vegg» i det smale gatemiljøet som de bevarte eldre byggene i sentrum bidrar til å videreføre, gjør det til et viktig bygg i kulturmiljøet.

Handelslaget kom seg gjennom dårlige tider på 1920-tallet, og var ei stor og solid bedrift på Alvdal. I tillegg til kolonialvarer var det også manufaktur og jernvareavdeling. I en periode ble det også solgt ferdighus. På 1960-tallet ble det også etablert et eget radio- og TV- verksted her. Økt omsetning ga behov for mer plass og bygget ble utvidet flere ganger, og i 1957 ble butikken bygget om til selvbetjening.

Den 17.11.2022 flyttet handelslagets eiere Coop Oppdal inn i nye lokaler på Steimosletta, mens nye eiere relativt raskt kom på plass og har startet arbeidet med å bringe ny aktivitet inn i handelslagsbygningen. Alvdal Handelslag AS er nye eiere av bygningsmassen.

B10 Soløst / Jenssenhuset

Huset, som går under navnet Jenssenhuset, ble bygget av Skogdirektør Karenius Sørhus i 1915, men ble året etter solgt til Per Jenssen. Per og kona drev en periode kafé i 1. etasje, og i en periode var det kjøttforretning, og senere lokaler for Alvdal Elektrisitetsverk i kjelleren.

Upanelte tømmervegger, store takutstikk, takryttere og utskårne vindskier og andre bygningsdetaljer vitner om inspirasjon fra dragestilen. Huset har bevart mye av sitt originale uttrykk, og er en del av det historiske kulturmiljøet rundt jernbanestasjonen.

Figur 8.19: *Soløst, også kalt Jenssenhuset, etter tidligere eier.*
Foto: Anja Ø. Ryen

B11 Kringsjå, bolighus

Huset ble bygget i 1922 av organist Amund Eggen. Huset fikk navnet Kringsjå fordi det var så flott utsikt fra stedet. Upanelte tømmervegger er tidstypisk for perioden huset ble bygget i, hvor bygg ofte kunne være inspirert av dragestil.

Figur 8.20: *Bolighuset Kringsjå fikk sitt navn på grunn av den flott utsikten*
Foto: Google Street View

B12 Husantunet

Husantunet ligger høyt og fritt på en terrasse sentralt i Alvdal. Bygningene er organisert som inntun og uttun, med bygninger knyttet til bolig og drift i hver sin ende av det langstrakte tunet. Denne tunordningen kalles to-tun, og var dominerende i Nord-Østerdalen fram til den ble avløst av firkanttunet rundt 1850. Det er i alt atten hus med hver sin funksjon. Husan har både sommerstue og vinterstue. Skikken med å ha et hus for sommer- og et hus for vinteropphold holdt seg lenge i fjellbygdene i Nord-Østerdalen.

Bebyggelsen ble fredet i 1941, og etter en langvarig restaurering ble Husantunet åpnet som museum i 1958.

Figur 8.21: *Husan Nordre. Foto: Gullik Kollandsrud, Riksantikvaren/ kulturminnesøk.no*

B13 Østerdalsstue, Nørdsti

Den fredete østerdalsstua på Nørsti danner et firkanttun sammen med våningshus, driftsbygning, en ombygd loftsbygning, mens stabbur, eldhus, bu og en nyere føderådsbygning er lagt nord og øst for det sentrale tunet. Med unntak av den fredede bygningen er hele bygningsmassen fra siste halvdel av 1800-tallet og de første ti-årene av 1900-tallet.

Østerdalsstua ble opprinnelig bygget på bruket Underegga som ligger nede på flaten. Når den ble flyttet er ikke kjent. Den ble først satt opp i utkanten av tunet på Nørdsti. En gang etter 1900 ble den flyttet lenger inn på tunet.

Figur 8.22: *Østerdalsstue på Nørdsti i 2007. Foto: Per Hvamstad/ Anno Musea i Nord-Østerdalen*

Østerdalsstua

Østerdalsstua er en lokal hustype med stor nasjonal verdi. Dette var den dominerende hustypen på gårdene i hele Østerdalen. Den holdt seg lengst i nord, og dekte en periode på mer enn 250 år. Dette er et enetasjes laftehus med et romslig stuerom i den ene enden, og en kovedel i den andre. Inngangsdøra fører rett inn i stuerommet, eller kanskje gjennom ei sval/gang. Svala er oftest et enkelt lite byggverk i bindingsverk. Stua har mønsås, med sperretak eller åstak, mens koven har flat himling med et lite rom på loftet, ramnen. Takhøyden gir huset et luftig inntrykk, og gjør at det virker større enn det er. Stua har fast åpen peis midt imot når du kommer inn døra, og spisebord og benker i motsatt hjørne. Eilert Sundt fant planløsningen i østerdalsstua over hele Østlandet og kalte den derfor Akershusisk stuetype (Spangen 1998). Hovedformen på østerdalsstua holdt seg, men det skjedde tilpasninger ut fra ressurser, mote og behov. Både påbygg i lengden, høyden og kaffekvernhus er kjent. Barfrøstua er kanskje den mest kjente og myteomspunnede. Utgangspunktet her var ei ordinær østerdalsstue, hvor det ble påbygd et loft framfor inngangspartiet, et barfrøloft.

Figur 8.23: *Oppriss av grunnplanet til en østerdalsstue.*

B14 Barfrøstue, Steigardsteigen

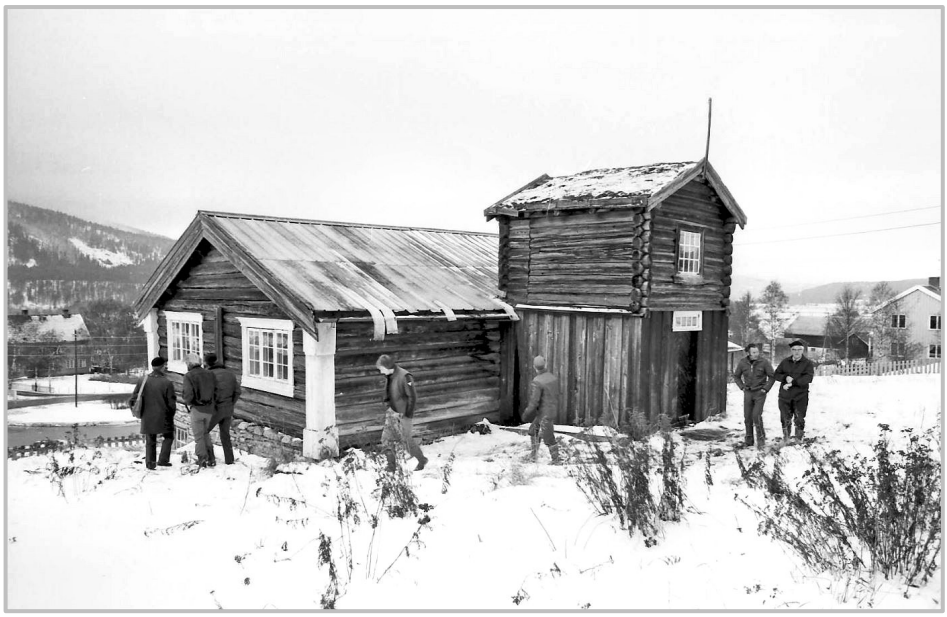

Figur 8.24: *Barfrøstua på Steigardsteigen, ukjent årstall. Foto: Per Hvamstad*

Barfrøstue fra 1700-tallet (andre kvartal) ligger like nord for Alvdal kirke og kirkegård. Stua stod opprinnelig på gården Nyeggen (ca. 1725), men er blitt flyttet to ganger. Fikk dagens plassering i 1929. Barfrøstua er fredet.

B15 Loftsbygning, Sandeggen

Loftsbygningen på Sandegga ble fredet i 1941. Bygningen har en laftet tømmerkjerne i to etasjer, med lukket langsval på tunsiden, fundamentert med støpt såle og tørrmurt steinsetting og tekt med torv. I stuerommet er det åpen grue, huset har steinmurt pipe med kalk eller leire som bindemiddel.

Bygningen er oppført i to omganger. Første etasje består av en tømmerkjerne med stuerom og langkove. Koven er avdelt ved en lettvegg. Spor i tak og vegg viser at den tidligere har vært delt i to rom. Flyttemerker på den ene koveveggen viser at bygningen er flyttet. Annen etasje består av to sideordnede rom, henholdsvis klesloft og sengeloft med ildsted, avdelt med laftet vegg. Veggen korresponderer ikke med deleveggen mellom stue og kove i første etasje. Da loftet ble fredet besto tunet ellers av en forlenget østerdalsstue (fredet 1941, revet 1958), tømmerlåve og fjøs, bursloft, eldhus og smie. Et stabbur er solgt. Låve og fjøs er erstattet med ny driftsbygning. Det er også satt opp nytt våningshus.

Figur 8.25: *Det fredete loftet på Sandeggen sett fra gårdsplassen fotografert i 1935. Foto: Halvor Vreim/Norsk Folkemuseum*

Loft

På et gardstun kunne det være mange bygninger med ulike funksjoner. Et loft kan lett forveksles med stabbur i to etasjer, men stabburet er eller var bare til oppbevaring av mat og loftet har vanligvis utvendig trapp til overetasjen via svalgangen.

Loft er en tradisjonell bygningstype kjent i Norge fra middelalderen av. Ved siden av stavkirkene er kanskje loftene Norges mest særpregede og eldste bevarte trebygninger. Loftet var vanligvis gårdens mest representative bygning. Det ble brukt blant annet til innkvartering av gjester og til oppbevaring av klær og kostbarheter i overetasjen og mat i underetasjen, også kalt bu eller underbu. Det er ofte en staselig bygning som var vanlig i tunet på storgårder i Norge i middelalderen og senere. Byggeskikken ble opprettholdt til rundt 1800. Loftets status kan være en av grunnene til at flere slike tidlig ble fredet.

B16 Loftsbygning, Kvebergjordet

Figur 8.26: *Det fredete loftet på Kvebergsjordet sett fra gårdsplassen fotografert på midten av 1900-tallet. Foto: J. Vreim/Norsk Folkemuseum*

Den fredete loftsbygningen på Kvebergjordet vekker først og fremst oppmerksomhet gjennom inngangspartiet som har frodig utskåret og dekormalt døromramming med trekk av sen-empire. Gardstunet består ellers av en hovedbygning som ble bygget på og modernisert etter 1945, en stor driftsbygning med fjøsfløy fra 1920 og to stabbur som skal være bygget av materialer fra en tilbygd del av loftsbygningen. Stabburene skal også være bygget i 1920.

B17 Loftsbygning, Kjølhaugen

Figur 8.27: *Det fredete loftet på Kjølhaugen i mai 2023. Foto: Google Street View*

B18 Ungdomshuset Tronheim

Figur 8.28: *Forsamlingslokalet Tronheim ligger ved fylkesvei 2222 på Brandvålen. Foto fra 2011.*
Foto: Per Hvamstad/Anno Musea i Nord- Østerdalen

Ungdomslag, mållag og avholdslag var foreninger som blomstret opp på slutten av 1800-tallet, som et ledd i nasjonsbygginga. Flere av ungdomslaga i Alvdal ble stifta i 1894, deriblant Brandvoll ungdomslag. Samme år ble gamle Tronheim bygd. Dette var plassert i tilknytning til Brannvålsskola, i nærheten av dagens ungdomshus. Dette huset ble tatt ned og solgt som snekkerverksted på Røros.

Tronheim (det nye) er også eid av Brandvoll ungdomslag. Det ble reist på ei tomt under gården Synner Hauen i 1932. Huset er i reisverk. Opprinnelig kom det fra Røstvangen gruver, hvor det var brukt som maskinstall. Huset var i bruk som forsamlingshus til alle typer sammenkomster i grenda, og som valglokale for Brandvoll krets. I 1960-åra ble det påbygd restaurant, kjøkken og garderobe på dugnad. Et nytt forsøk på restaurering ble satt i gang for 30 år siden, med dette ble ikke gjennomført. Det vart siste gong brukt i 2001.

B19 Strandbu forsamlingshus med kulisser, Bellingmo

Figur 8.29: *Forsamlingslokalet Strandbu på Bellingmo. Tømmerdelen er fra det opprinnelige lokalet som stod ferdig i 1924, dette er senere bygget på med en reisverksdel. Foto: AlvdalKultur.no*

Ungdomslaget på Bellingmo ble etablert i 1900, og det ble snart klart at laget trengte et eget ungdomshus. I 1904 åpnet ungdomshuset Framnes. På 1920-tallet ble det snakk om bygging av nytt lokale. Det gamle ungdomshuset Framnes ble solgt til båtbyggeren Simen Hårdnes, som skulle bruket det til båtbyggeri (objekt T11).

Det nye forsamlingslokalet Strandbu stod ferdig i 1924. Det ble anskaffet utstyr og kulisser til ny scene malt at kunstmaler Rudolf Krog, som var en teatermaler som levde i perioden 1877- 1928. Disse kulissene finnes fortsatt. I 2006 ble salen dekorert med et relieff av Helge Ness som han har kalt «Riss fra en arv. Både bygg og dekorasjoner har kulturminneverdi som må ivaretas.

Figur 8.30: *Deler av relieffet av Helge Ness som fikk navnet «Riss fra en arv», og tar for seg de viktige hendelser i årssyklusen.*
Foto: Helge Rasmussen

Kjell Aukrust

Kjell Aukrust er en av våre mest folkekjære og allsidige kunstnere - tegner, forfatter, maler oppfinner og humorist. Med sine humoristiske ord og streker har han bidratt mer enn noen annen til å gjøre Alvdal kjent som noe mer enn et kaldt stoppested sør for Røros, og i den imaginære fjellbygda Flåklypa skapte han et univers av figurer som hver på sin måte fant en plass i nordmenns hjerter.

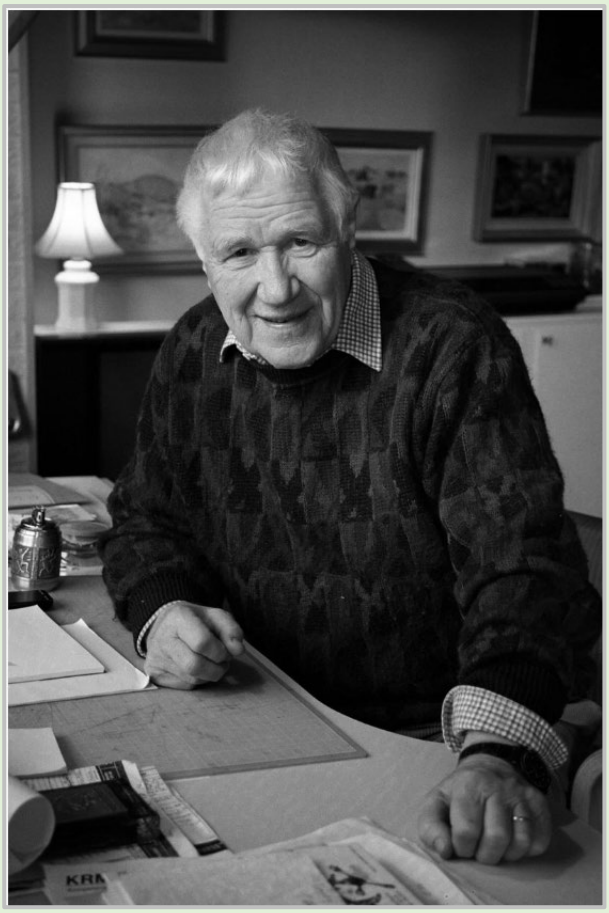

Figur 8.31: *Kjell Aukrust*

Kjell ble født 19. mars 1920. Han vokste opp på landbruksskolen Storsteigen, og både han selv og hans lærer på folkeskolen har forsikret at noe skolelys var han ikke. Derimot tegnet han sent og tidlig, og han var dessuten full av spillopper. Kjells tegninger imponerte og da han var 16 år ble han tatt opp på Statens håndverks- og kunstindustriskole, som yngste student noen gang. Under hele studietiden var hans mål å bli maler, men han beskjeftiget seg mye som tegner og illustratør i studietiden. I 1950-årene begynte han også å skrive noen småstubber i Dagbladet, naturligvis med egne tegninger. Stoffet hentet han fra barndomstiden. Høsten 1958 kom bokdebuten *Simen* og senere oppfølgerne *Bror min* og *Bonden.* Senere kom Solan, Ludvig og Flåklypa-universet inn i forfatterens fantasi. I tillegg til bøkene om Flåklypa har Kjell Aukrust hovedæren for Norges største filmsuksess gjennom tidene, Ivo Caprinos Flåklypa Grand Prix (1977), hvor Aukrust ikke bare leverte persongalleri og historie, men også dreiebok med tegninger av hver enkelt scene i filmen.

Aukrust var aktiv både som forfatter og billedkunstner opp i høy alder. Han døde julaften 2002 etter lengre tids sykdom.

1996 ble Huset Aukrust åpnet i hjembygda, tegnet av Sverre Fehn. Den har fasade og utsikt mot Tronfjell og de mange små tømmerhusene Aukrust har foreviget i sine tegninger. Senteret inneholder en stor samling tegninger og malerier av Aukrust selv. Kong Harald var til stede og talte ved åpningen. Huset Aukrust var kronen på et livsverk som allerede mange år tidligere hadde gjort Aukrust til ridder av St. Olavs Orden.

B20 Huset Aukrust

Figur 8.32: *Huset Aukrust er tegnet av arkitekt Sverre Fehn. Foto: www.aukrust.no*

Huset Aukrust (tidligere Aukrustsenteret) stod ferdig i 1996 og viser Kjell Aukrusts tegninger, malerier og fantasiverden. I 1988 donerte Kari og Kjell Aukrust 250 tegninger, akvareller og malerier til Alvdal, der Kjell Aukrust var født og oppvokst. Denne gaven var foranledningen til etableringen av Huset Aukrust, som senere ble omdøpt til Huset Aukrust. Kjell Aukrust uttalte i forbindelse med donasjonen*: «Min inspirasjon og grunnlaget for det jeg har gjort kommer fra Alvdalsbygda, derfor skal mitt livsverk tilfalle denne bygda, men det skal komme Alvdal til gode i videst mulig forstand.»* Bygget er tegnet av arkitekt Sverre Fehn som var professor ved Arkitekthøyskolen, og ble offisielt åpnet av kong Harald den 23. mai 1996.

Det er en lang smal bygningskropp, som er relativt lukket mot parkeringen og riksvei 3, men som har store vindusflater og diverse utbygg på den andre siden. Det er brukt naturmaterialer som skifer, ubehandlet furu og naturstein i bygget. Og interiøret er like gjennomført som eksteriøret. Bygget fikk Statens Byggeskikkpris i 1996 og Norges Handikapforbunds Tilgjengelighetspris i 2000 for den vellykkede kombinasjonen av estetikk og funksjonalitet.

Bygget signaliserer Aukrust sin viktige rolle som kunstner og forfatter fra bygda, og den betydningen Aukrust har spilt, og spiller, for formidlingen av Alvdals historie og kultur rundt om i Norge og verden.

Swami Sri Ananda Acharya - Den indiske filosofen

Swami Sri Ananda Acharya ble født 29. desember 1881 i Bengal, og var en indisk filosofiprofessor, yogi og poet. Han kom til Norge i desember 1914, og bosatte seg på Tronsvangen i Alvdal i september 1917. Dette stedet kalte han Gaurisankarseter – oppkalt etter Gaurisankar, et av de høyeste fjellene i Himalaya. Der bodde han til sin død, fredsdagen 8. mai 1945. Han er lokalt i Nord-Østerdalen mest kjent under navnet Baral.

Sri Ananda var den første indiske yogi og sannyasi som kom til Norden i moderne tid. Hans mål med å reise til Europa var å lære vestens mennesker «Shanti Veda – Fredens Visdom». Han holdt en rekke forelesninger på universiteter og høyskoler i London, Kristiania og Stockholm om Indias gamle filosofi og livsvisdom. Sri Anandas hovedbudskap i hele sin levetid var vektleggingen på den indre, åndelige vei for å skape harmoni og fred. Menneskene må først og fremst finne freden i seg selv for derigjennom å skape fred i verden.

Hos seg på Gaurisankar hadde han også boende to engelske damer, i tillegg hadde han den norske ingeniøren Einar Beer (1887–1982) boende der. Beer hadde møtt Sri Ananda i Kristiania i 1915 og ble grepet av hans filosofi. Einar Beer opprettet i januar 1975 Swami Sri Ananda Acharya Stiftelse for å føre Sri Anandas livsverk og ideer videre – blant annet ideen om et fredsuniversitet på Tronfjell. «Fredsplatået» eller Flattron på Tronfjellet ble pekt ut som den ideelle plasseringen for det aller første fredsuniversitet. Sri Anandas tanke var at en rekke fredsuniversiteter skulle bygges på alle kontinenter på jorden, og at det i hvert universitet skulle være studenter fra alle land i verden.

Sri Ananda er gravlagt på Tron i ca. 1400 meters høyde over havet, nedenfor Trontoppen og med utsikt mot Snøhetta og Savalen. I 1979 reiste Einar Beer et minnesmerke over Sri Ananda på Flattron (1300 moh.) på Tronfjell ved det stedet der Fredsuniversitetet er planlagt.

Baral var synlig i lokalsamfunnet. Med sin store turban kom han ridende til hest. Men han var ingen fjern og opphøyet filosof – han var svært folkekjær og hadde mye besøk, blant annet tok han ofte imot skoleklasser i sitt hjem, som han serverte boller og kakao til.

Figur 8.33: *Baral var synlig i lokalsamfunnet, og hans tanker og meninger har satt spor i etter seg*
Foto: Swami Sri Ananda Acharya Stiftelse/ wikipedia.org

B21 Barals grav

Den indiske dikteren, professoren og filosofen Swami Sri Ananda Acharya er viden kjent som "Vismannen på Tronfjell", men lokalt i Nord-Østerdal mest kjent under navnet Baral. Han kom til Norge i desember 1914, og bosatte seg på ei seter på Tronsvangen i Alvdal i september 1917. Sri Ananda er gravlagt på Tron i en høyde på rundt 1 400 meter over havet, nedenfor Trontoppen og med utsikt mot Snøhetta og Savalen. Det er merket sti bort til graven fra Tronsvangen og Flattron.

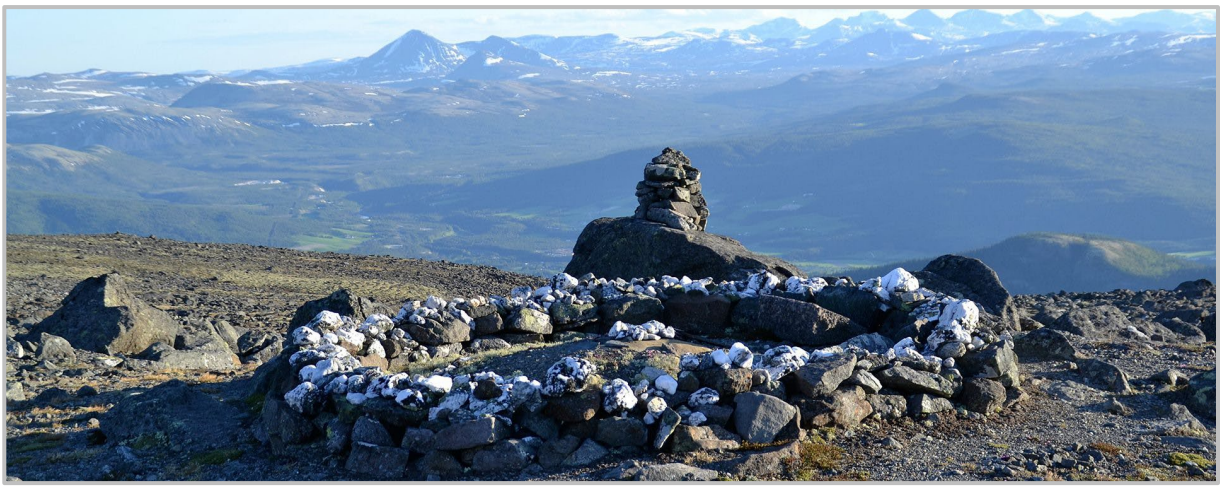

Figur 8.34: *Barals grav. Foto: Kjell Barstad/ opplevalvdal.no*

Hans rike forfatterskap omfatter et trettitalls titler som spenner over et mangfold av temaet og sjangre. Her finner vi blant annet lyrikk, sanger, dramatikk, allegorier, faglitteratur som behandler filosofi og åndelighet, og en kokebok. Mest fremtredende er likevel hans idé om Fredsuniversitetet, som han hadde med seg fra India.

Graven er et viktig kulturminne som vitner om Barals egen historie og livsreise, hans filosofiske tanker og møtet mellom ulike kulturer.

Figur 8.35: *Monumentet ble reist av Einar Beer i 1979, og er en minnestein over Swami Sri Ananda Acharya (Baral) og samtidig første stein til det planlagte Tronfjell Fredsuniversitet. Monumentet er reist på Flattron ca. 1300 moh. Området er også kalt "Fredsplatået". Den fire meter høye bautan er i hvit granitt fra Vingelen med relieff og inskripsjoner, ved siden av en steinmur med inskripsjoner. Foto: Bjørn Pettersen /opplevalvdal.no*

9. KOMMUNIKASJON OG SAMFERDSEL

Gamle veier og bruer sporer gjerne til undring og ettertanke. Hvem bygde disse veiene? Hvordan var det en vintersdag å komme fra sted til sted? Ferdsel langs gamle og ulendte fjellveier gir et innblikk i hvordan selve begrepet samferdsel har fått en helt annen betydning i vår tid.

Våre forfedre visste ingen annen måte å komme til andre daler og bygder på, enn ved å bruke hest eller føtter. Handel, skattebetaling, kirkeliv, krigføring og erobring var noe av grunnen til utferdstrangen. Når høsten slo feil på de skrinne fjellgårdene, og de ikke kunne brødfø familien, ble behovet for å skaffe korn viktig. Mange ferdselsårer ble knytta fra innland til kyst.

Hvordan folk fant fram dit de skulle uten skilt, kart og kompass vet vi lite om. Det var sikkert vanlig å bruke markante landemerker som fjell og vassdrag for å orientere seg i landskapet. Mange av dagens riks- og fylkesveier følger dalbunnen langs de store elvene, hvor vi kan regne med det har vært ferdsel til alle tider *(«På vandring i fortiden», NIKU, 2003).* Likevel har dagens behov og teknologi gjort at en del veier er lagt om. Tidligere tiders ferdsel følger de tørre og lett fremkommelige partiene i landskapet. Man tok gjerne en omvei for å unngå våtmark, eller spesielt bratte partier. I dag har man helt andre muligheter for å legge vei hvor man ønsker, uten samme hensyn til naturgitte hindringer.

I planen er det prioritert et vidt spekter av kulturminner som vitner om alt fra den tidligste ferdselen gjennom Alvdal Vestfjell, til fjellturismen og utviklingen av telekommunikasjon på Tron. Teknologiske fremskritt og utvikling innen kommunikasjon og samferdsel har hatt stor betydning for den historiske utviklingen av Alvdal. Etableringen av Rørosbanen i 1877 er en slik milepæl.

Nr.	Objekt	Hensynssone
K1	Kringkastingstårnet på Tron	H570_29
K2	Elvene som ferdselsvei og bindeledd	
K3	Vatningstro ved Nyeggen	
K4	Dølaveiene	
K5	Gammelveien Nyeggen – Barkald	
K6	Hølen, sundsted ved Moanbrua	
K7	Rodestein Sivilhaug Nordre	H570_30
K8	Kveberg bru	
K9	Alvdal jernbanestasjon	H570_31
K10	Pokersteinen	
K11	Skjøten	
K12	Gjelten gård, skyss-stasjon	
K13	Luftkastellet, turistvirksomhet Lomsjødalen	H570_14
K14	Breisjøseter turisthytte	
K15	Ferievilla på Barkald	H570_32

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Kommunikasjon og samferdsel

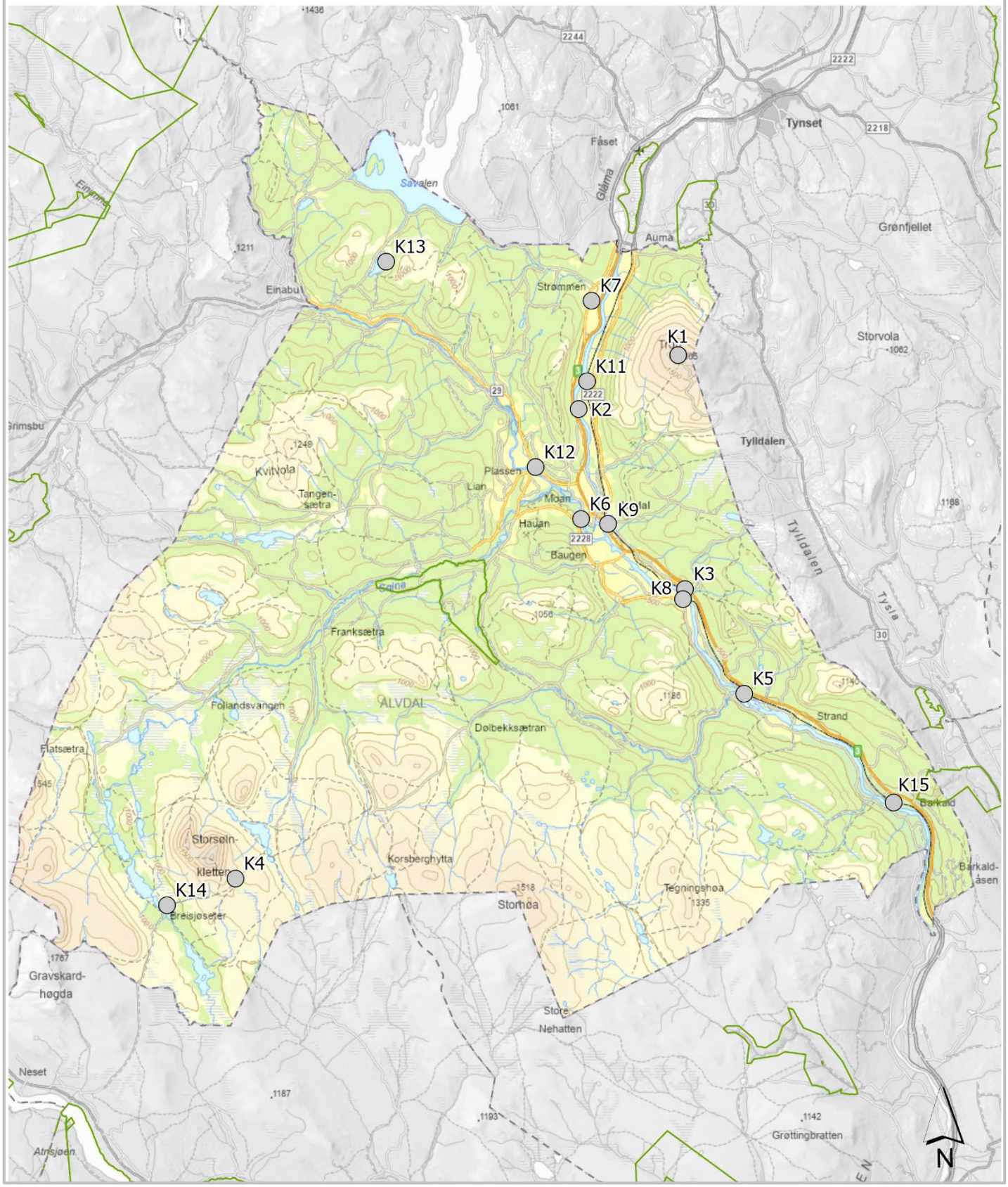

Figur 9.1: *Kart med objekter tilknyttet kommunikasjon og samferdsel.*

K1 Kringkastingstårnet på Tron

Figur 9.2 og 9.3: *Tronfjell er den nest høyeste fjelltoppstasjonen i landet.*
Til venstre tårnet fra 2015. Foto: Stein Domaas /Telenor Kulturarv. Til høyre tårnet fra 1965. Foto: Per Magne Grue/ Anno Musea i Nord- Østerdalen

Kringkasting av radioprogram før annen verdenskrig var bygd opp rundt et nett av lang- og mellombølgesendere. Mange steder i landet var imidlertid mottakerforholdene svært dårlige, og det ble etter hvert nødvendig med plassering av teknisk utstyr så høyt opp som mulig. Oppbyggingen av et nett med kringkastere på fjelltoppene forbedret kvaliteten betraktelig.

Tronfjell, med sine 1666 meter over havet, ble tidlig utpekt som et godt punkt for bygging av FM- og TV-stasjon, og som relèpunkt på radiolinjen Oslo - Trondheim. Byggingen ble satt i gang sommeren 1959, med tilbygg i 1960 og 1968. TV-overføringene kom i gang 1963. Den aller første meldingen som gikk ut over senderen, var nyheten om mordet på John F. Kennedy.

Det ble oppført et «Neumann-tårn» i fem etasjer samt et antenneloft. Høyden, medregnet masten på toppen, er 49,3 meter. På grunn av isingsproblemer ble tårnet rundt 1970 kledd med plastplater. I 1970/71 ble det bygd en oppholdsseksjon, samt rom for nytt aggregat. Oppholdsseksjonen bestod av kjøkken, stue, to soverom, gang og bad. Det ble bygd en tunnel mellom tårnet og den nye seksjonen, som er et flatbygg.

Tronfjellveien opp til stasjonen er i dag Norges nesthøyestliggende bilveier, og stasjonen er den neste høyeste fjelltoppstasjonen i landet.

K2 Elvene som ferdselsvei og bindeledd

De historiske kartene viser både sommer- og vinterveier. Mens sommerveiene i stor grad følger de tørre, lett fremkommelige partiene i landskapet, går vinterveiene ofte over myrkjølene. Når myrene og elvene var islagte vinterstid, bød de på lettere og flatere terreng. Ettersom vinterveiene går på isdekke, etterlater de seg ikke spor i terrenget i samme grad som sommerveiene. Det er likevel grunn til å tro at de var mye brukt, siden det ofte er lettere med tyngre transport på vinterføre.

En vesentlig del av ferdselen må man regne med foregikk på vann. Alvdal, med sin spredte bosetning og mindre tettsteder, er del av flere større vassdrag både Glåma, Folla og Auma. Disse har spilt en viktig rolle i innbyggernes dagligliv både på godt og vondt, og hatt stor betydning som transportåre f.eks. ved tømmertransport. Det finnes mange overfartssteder som knytter landferdselen sammen. Ett av disse er sundstedet ved Moanbrua (objekt K6). Ett annet var ved det gamle kirkestedet på Ranmælsjordet (fig.4.15), og det var også et ved Gjeltenbrua. God tilgjengelighet til Glåma var en fordel da man kunne nå store deler av Østlandet via denne vannveien.

Figur 9.4: *Glåma gjennom Alvdal, der sideelva Folla renner inn fra vest (høyre i bildet). Foto: Andewa/snl.no*

Forvaltningsansvar for veger, bruer og jernbane
Statens vegvesen har ansvar for å ta vare på egne kulturminner. Veikulturminnene viser utvikling i teknologi på forskjellige fagområder, og Statens vegvesen har utarbeidet" Nasjonal *verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner".* Jernbaneverket har på sin side utarbeidet *Nasjonal verneplan for kulturminner i Jernbanen,* både for strekningsvern og objekter og miljøer.

K3 Vatningstro ved Nyeggen

Tilgang på vatn var viktig for både folk og fe. I hestetransportens tid hadde hestene på lange kjørestrekninger behov for en stopp og tilgang til drikkevann. Vatningstroene kunne ligge i rimelig avstand fra hverandre, godt kjente av kjørekarene. Vatningstroa bestod ofte av ei trerenne og et trau til å samle opp vannet.

Ved gården Nyeggen, like ved Rv. 3, finnes fortsatt en trerenne som var del av en vatningstro. Selv om renna nok er skiftet ut vurderes det som viktig å bevare anlegget for fremtiden. Om det har vært et tilhørende trau er usikkert.

Figur 9.5: *Vassrenna i tre sikret rikelig og friskt vann til reisende. Dette var særlig viktig da transporten foregikk med hest. Foto: Anja Ø. Ryen*

K4 Dølaveiene

Dølaveiene er flere gamle ferdselsårer fra forskjellige bygder i Gudbrandsdalen over til Nord-Østerdalen, og flere går gjennom Alvdal Vestfjell. Veiene ble benyttet til transport av varer til bergverkene, og av arbeidsvandrere og andre på vei mellom dalførene. En vei kom via Stadsbuøyen i Atndalen og mot Flatsetra. Der kom den sammen med en vei som gikk opp fra Strømbu lenger sør i Atndalen og over Skjerallen. Fra Flatsetra gikk veien framover Sølndalen til Alvdal. En sørligere vei kom fra Atnsjølia ved sørenden av Atnsjøen, forbi Holmsjøen, Dølbekken og videre til Alvdal.

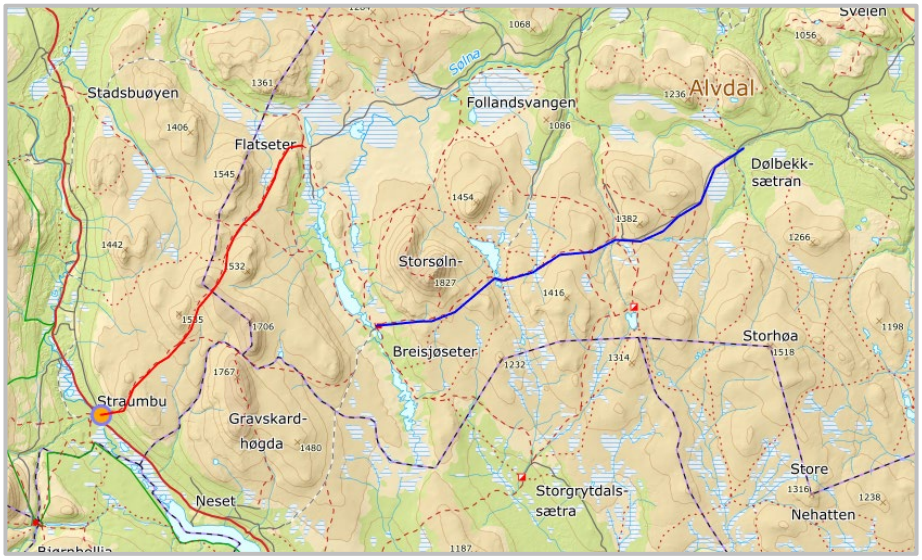

Figur 9.6: *Det finnes flere Dølveier og ulike traseer. På kartutsnittet er to av disse vist:*
Rød: Straumbu-Flatseter.
Blå: Breisjøseter- Alvdal via Dølbekksætran.
(Norgeskart.no)

Figur 9.7: *Dølveien mellom Strømbu og Flatsetra tatt mot nord-nordøst, med Kyrkjekletten t.v. og Mjovassdalen ned bak denne. Veien går nedover mot Flatsetra, som ligger t.h. utafor bildet og nedunder noen små høgder (Klettan). Ser også merkevarder, kanskje gamle, men med nyere T-merker på, sia dette er/har vært merka som turistforeningssti.*
Foto: Arild Alander

K5 Gammelveien Nyeggen – Barkald

Tidligere kommunevei som går langs Glåma fra Kvebergsbrua og sørover mot Langodden gård og Kvistli. På denne strekningen er turveien restaurert og en fin sykkel og tursti. Veien gikk opprinnelig videre til Barkald.

Flere steder går vegen langs jernbanen og en kan se en rekke kulturminner knyttet til den. Langs veien kan man blant annet se ei tømmerrenne. Når jernbanen ble åpnet i 1877 ble det bygd mange overganger for at skogeierne på den andre siden av jernbanen skulle få tømmeret sitt ned til Glåma for fløting. På et av stedene var det for bratt for en overgang og det ble bygget ei tømmerrenne gjennom jernbanefyllinga.

Figur 9.8 og 9.9: *Gammelveien fra Kvebergbrua forbi Langodden gård og til Kvistli ble ryddet og tilgjengeliggjort for noen år siden. Deler av veien er traktorvei, mens andre deler er sti. Foto: Erlend Garåsen/skinnelangs.no*

K6 Hølen, sundsted ved Moanbrua

Grendefolket på Moan var avhengig av å kunne ferdes over Folla til alle årets tider. Tidligere var det vad over elva der den første Moan-brua ble bygd, for her er elva både stille og grunn. Like ovafor var det "sundstelle". Mange av gardene på Moan hadde båt i Folla. Båtene var bundet fast og låst i ei båtstø midt mellom nybrua og gammelbrua. Herifra gikk det veg opp egga som kom innpå kjøreveien over Moan.

Det var også vinterveg etter Folla. Vinterstid gikk kjøreveien ned Kloppbekkdalen og utpå elva. Ferdselen for folk flest var til fots eller med sykkel, og så med båt over Folla.

De største vanskene var i isgangen og flommen om våren, og før isen la seg om høsten. Det er mange hendelser knyttet til ferdselen over elva her.

I artikkelen Moanbrua i Alvdal 1933 – 1993 av Helga Reidun Nesset er to slike turer gjengitt:

> *"Ein gong skulle n'Annar og n'Jon Rosten over. Dette var om hausten medan isen helde på å legg seg. Utover frå land var det nokonlunde is, men ei stripe på nokre meter lengre ute var berre "søret". Jon Rosten hadde med seg hund, og ikkje ein gong denne bar. Dei to karane hogde til "reier" og la over råka, og kom seg over på desse." "Speilmannen Rikard Nilsen (reiste til Amerika) fekk seg eie "skikkeleg bad" ein gong:"Det var etter ein fest. Anton Gulløien hadde rodd over heimatt, og fekk så høyre at nokon ropte på båt. Han rodde attende og hendta speilmannen som var temmeleg full. Det gjekk ikkje likar enn at han datt ut av båten. Anton fekk han oppi att og berga han vel over, gjennomblaut som han var.*

Tanker om bru ble drøftet, og i 1929 ble Moan brulag opprettet. Rundt St. Hans i 1933 var det åpningsfest.

K7 Rodestein Sivilhaug Nordre

Nordvest for gården Sivilhaug Nordre, langs Sivilla på sørsiden av gangbrua ved tidligere Støms-hytte står en rodestein.

Rodesteiner ble satt opp for å merke veistrekninger slik at man hadde oversikt over hvem som hadde ansvaret for vedlikehold. Hver gård som lå langs veien fikk ansvar for vedlikeholdet av en parsell, og på rodesteinene ble det hogd inn nummer som viste hvem dette var for den enkelte strekning.

Denne har nummeret 345, og trolig er det Nordre Sivilhaug gårdsnavnet som står under.

***Figur 9.10 og 9.11**: Rodestein ved Sivilla markerte hvem som hadde ansvar for vedlikeholdet av vegen. Etter hvert som vogner og andre farkoster med hjul ble tatt i bruk ble vedlikehold viktigere og viktigere.*
Foto: Gunnhild Ryen

K8 Kveberg bru

Kveberg bru ble opprinnelig bygget i 1906, men tatt av flom i 1934. Kvebergsbrua var et sårbart sted når det gikk isgang med mye fløtevirke i Glåma. Dagens bru ble bygget opp igjen i 1936, og er senere istandsatt. Det står fortsatt igjen brukar fra den gamle brua.

Figur 9.12:
Kveberg bru var viktig for å knytte øst- og vestsiden av Glåma sammen.
Foto: Anja Ø. Ryen

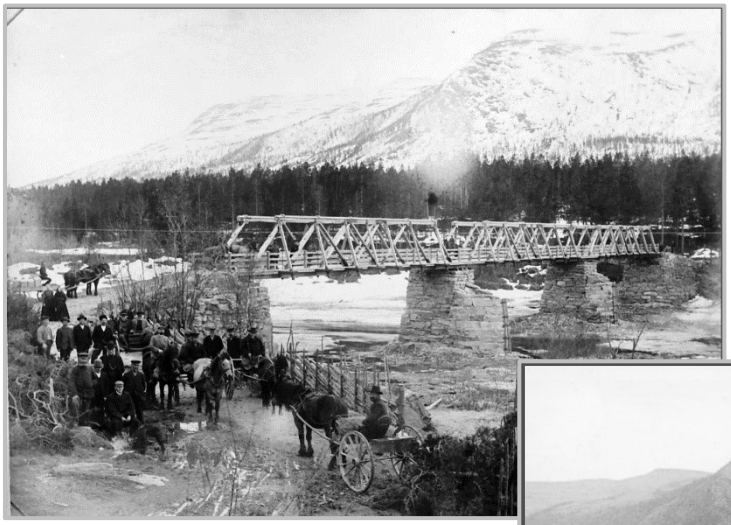

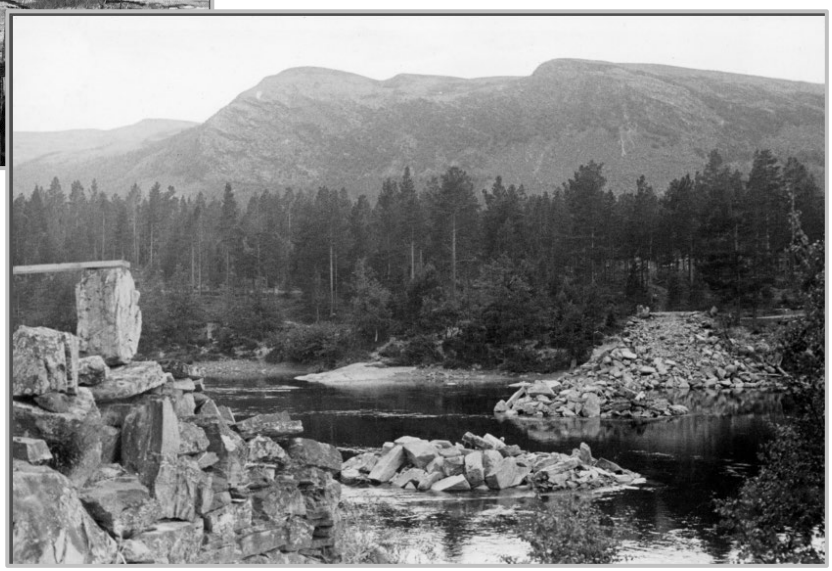

Figur 9.13 og 9.14: *T.v. gammelbrua over Glomma ved Kveberg fra 1906. T.h. rester av gammelbrua etter at den ble ødelagt av flom med isgang og mye tømmer i begynnelsen av mai 1934.*
Tv. Foto fra 1907: Anno Musea i Nord- Østerdalen
Foto under: Anno Norsk skogmuseum

K9 Alvdal jernbanestasjon

Stasjonsbygningen er tegnet av arkitekt Peter Andreas Blix (1831-1901). Den stod ferdig til åpningen av Rørosbanen den 13. oktober 1877. Stasjonen fikk navnet Lilleelvedal ved åpningen 14.10.1877. I 1919 ble navnet endret til Alvdal. Stasjonen er tegnet i sveitserstil, i likhet med flere andre jernbanestasjoner tegnet av Blix.

Embret Thoresen drev kafé og restaurant i 1880-åra i søndre del av bygningen. Her ble det senere venterom. I perioder var postkontoret lagt til stasjonen. I dag er det forretningsdrift i 1. etasje.

Bygningen kan beskrives som godt eksteriørmessig bevart til tross for moderniseringer og ombygninger. Det legges vekt på et de to godshusene, begge opprinnelige, men ombygde, er ivaretatt. Også på Barkald ble det etablert togstasjon, også denne tegnet av Peter Andreas Blix. Bygningen er revet.

Figur 9.15: *Alvdal stasjon ligger sentralt på Steia, og brakte med seg ny inspirasjon når det gjaldt byggeskikk og arkitektur. Steien Hotel er et eksempel på dette, et annet er Østby slik det var utformet før det brant i 1918. Foto: Gunnhild Ryen*

Sveitserstilen

Byggestil som oppstod i Tyskland (ca. 1840-1935), med en begeistring for sydtyske og sveitsiske alpehus. Stilen brer om seg med innføring av ny byggeteknikk og maskinell produksjon av lister og paneler på sagbruk, og ble den mest utbredte av de gamle stilperiodene. Den er rik på detaljer og samspill mellom dekorative og konstruktive elementer.

Stilperioden sammenfalt med utbyggingen av jernbanen, og en rekke stasjoner er preget av stilen. Utbyggingen av jernbanen ble nå overtatt av staten, og stilen ble assosiert med nasjonsbygging og en sterk stat.

K10 Pokersteinen

Noen hundre meter nord for innkjøringa til Aursjøbekken, like før grensa til Rendalen, **lå** den såkalte Pokersteinen helt inntil riksvegen.

I heftet Alvdalsjul fra 1985 beskrives det hvordan steinen fungerte som ly mot vær og vind for linjearbeiderne langs Rørosbanen, og som pokerbord. *"De som arbeidet på jernbanelinja måtte holde opp å arbeide hver gang det gikk tog. Og når det passet seg slik, gikk linjearbeiderne opp til denne steinen og spilte poker. Således fikk steinen navnet Pokersteinen. Og mang en krone har nok skiftet eier her"*, skrives det i heftet.

Steinen er nå fjernet på grunn av veiarbeid på Rv. 3, men historien knyttet til stedet lever vide som et immaterielt kulturminne.

Figur 9.16: *Det var god plass til mange under utspringet av den store steinen. Her spilte jernbanearbeiderne poker i pausene Foto: Liv Maren Mæhre Vold/ Alvdal midt i væla 12.07.2020*

K11 Skjøten, Brannvål

Da Rørosbanen ble bygget i 1870-åra ble det bygget både fra nord og sør, og det var på Brandvålen sør for Auma at banen ble skjøtt sammen. Det skjedde 15. august 1877. Stedet har siden gått under navnet Skjøten. Den lille gården som ble liggende på utsiden av banen ble hetende Skjøten, og fortsatte å hete det etter den ble flyttet opp til vegen.

Historien har vært relativt ukjent, men fikk oppmerksomhet da Sommertoget stoppet på stedet under sin reise gjennom kommunen. Det var da hengt opp plakat for å markere at det var 140 år siden Rørosbanen ble sammenskjøtt.

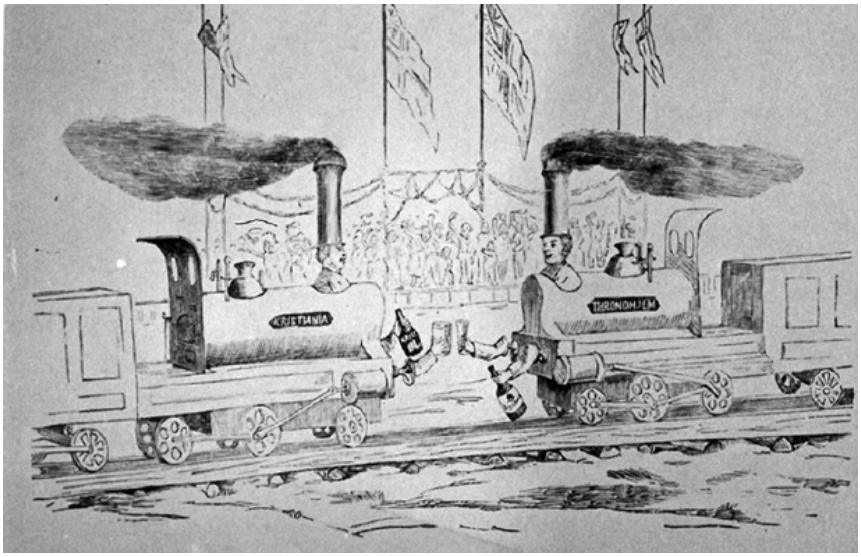

Figur 9.17: *Togmøte ved skjøten i august 1877 tegnet av en tegner i et hovedstadsblad.*
Kilde: Alvdal midt i væla/ artikkelen Feiret sammenkoblingen av Rørosbanen, 15.08.2017

K12 Gjelten gard, skyss-stasjon

Gjelten var en periode sentrum i bygda, men etter at jernbanen kom og Lovise hytte ble nedlagt, overtok stasjonsbyen Steia rollen som bygdesenter. Gjelten var den første større gården på østsiden av Folla, og fra 1810 til 1878 var det skysskifte på Gjelten. Det var også overnatting på gården. I 1860- og 1870- årene ble det også holdt bygdeting her. Oddbjørn Dæhlie drev landhandlervirksomhet her fra 1927-1942. Det ble drevet pensjonatvirksomhet på gården fra 1959.

Når det gjelder bygningene på gården ble det bygd nytt fjøs på de gamle gråsteinsmurene i 1928. I 1982 ble det satt opp et løsdriftsfjøs i vinkel på det gamle fjøset. Ellers er det bur og gammelt uthus på gården, det siste ble restaurert og bygd om til utleiehytte i 1968.

Den gamle østerdalsstua er imidlertid bevart og bygget inn i en ny hovedbygning ca. 1900. Det er ikke uvanlig at de eldre østerdalsstuene er blitt del av større og mer moderne boliger. Dette vitner om økt behov for areal samtidig som det vitner om et ønske om gjenbruk og utnytting av ressursene. Det sier også noe om østerdalstua sin posisjon og verdi for eierne. I dag drives mjølkeproduksjon, kjøttproduksjon og dyrking av poteter.

Figur 9.18:
Over: Gjelten i dag. Foto: Gunnhild Ryen

T.h.: Gjelten fra 1894. I 1894 har den tradisjonelle østerdalsstua blitt en del av et større to etasjes hus. Deler av stua har fortsatt en etasje, mens deler har fått en ny 2. etasje. Dette er bevart ennå i dag.
Foto: Anno Musea i Nord-Østerdal

Turisme og hytteliv kommer til Alvdal – utvikling utover 1800- og 1900-tallet
Industrialisering og velstandsøkning førte til at folk fikk mer fritid. Etableringen av jernbanen gjorde landet utenfor byene mer tilgjengelig, og det ble stadig mer populært å søke seg ut av byen og feriere. En viktig del av den norske *innenlandske turismen* har dreid seg om å dra til fjells. Det begynte med at overklassemennesker fra Oslo var blitt inspirert av sine engelske klassefrender rundt om i Europa til å dra opp i fjellene. Orienteringen mot fjellet henger sammen med romantikkens endringer i synet på vill natur – den var ikke lenger stygg og utilgjengelig, men vakker, utfordrende og eksotisk. Ulike former for fjellsport utviklet seg. I Norge ble det i første omgang særlig snakk om det å gå i fjellet, bestige topper og etter hvert vandre fra hytte til hytte.

Denne utviklingen fikk en merke i Alvdal, og turistnæring viste seg raskt å bli en næringsvei for flere. Allerede på 1880- tallet ble det startet overnatting på Tronsvangen sæterhotell. Kjersti Tronseng startet med ei enkel seterstue og et fjøs, men påbygg og tilflytting av bygninger, gjorde det etter hvert mulig å ta imot relativt mange gjester. Det var tungt arbeid; vatn måtte bæres inn og ut, og all matlaging var på vedovn, så det var mye ved som måtte bæres. Hotellet ble flere ganger bygget om og utvidet flere ganger. Det var også sanatorium her for en periode. Også på setervangene i Alvdal Vestfjell var det flere som tok imot turister/ turgåere.

Figur 9.19 over: *Tronsvangen seterhotell var attraktivt både sommer og vinter. Her i 1930. Huset helt til venstre ble kalt «skoghuset», og ble kjøpt i fra Eggen gård rundt 1900. Dette står her også i dag.*
Foto: Per K. Lien. ***Under:*** *etter ombyggingene i 1963 fremstår ikke Trondsvangen lengre som et seterhotell, men heller et høyfjellshotell preget av datidens moderne byggeskikk. Foto Ola Nyeggen*

Etter at overklassen på 1800-tallet «oppdaget» fjellet, varte det ikke så lenge før de første skaffet seg hytte på fjellet, i den tidligste perioden først og fremst for bruk i forbindelse med jakt og fiske. Og etter hvert som velstanden økte ut over på 1900-tallet ble alternativet å bygge seg en egen hytte, fremfor å leie seg inn hos lokale, mulig for flere. Det var ikke lenger et privilegium for borgerskapet og overklassen å ha hytte. Også for middelklassen og arbeiderklassen ble hytte på landet et mål og en vanlig ferieform.

K13 Luftkastellet

På slutten av 1800-tallet ser en starten på en ny utviklingstrend i samfunnet; da ble fem seterrettigheter i Lomsjødalen solgt til folk som ønsket seg feriested med jakt- og fiskemuligheter. En av disse vangene var Kåsvangen, som fikk tilnavnet Luftkastellet da det ble solgt til en kameratgjeng på fire fra Elverum (Rasmussen 2021). De nye eierne bygget om setra, og inviterte seterjentene og andre i området på lystig lag.

Allerede i 1880 ble hytta utvidet med peisestue og videre kjøkken. To andre mindre stuer ble også oppført på vangen.

Figur 9.20: *Foto av tunet ved Luftkastellet tatt i 1905. Foto: Anno Musea i Nord-Østerdal*

Et dikt diktet på hytta, gjengitt i boka om Lomsjødalen (Rasmussen 2021), forklarer hvorfor stedet fikk navnet Luftkastellet:

Hvor meget end man i Ungdomstid
Til Døgnets Glæder sig hengiver
Hvor liden Tanke paa Livets Strid
Der sagdens midt i Glæden bliver.
Saa bygger gjerne op man for sig selv
I Tankerne saa mangt et Luftkastell
Hvordi man ser, mere og mer
Af det som Fremtidens Hygge bringer

Vi har nu reist os et saadant Sted
For nogle korte Sommerdage.
Og lavet har vi en evig fredag
Saa aldrig Grund der blir til Klage.
Men kommer Knuder der paa Tråden in
Saa lav en Toddy fluxens til din Ven
Og drik saa paa, At her der maa
Kun træffes riktig gode Venner.

K14 Breisjøseter, Turisthytte

På Breisjøseter, som opprinnelig tilhørte garden Storsteigen, har det vært setring siden 1700-tallet. Setervangen har en sentral plassering ved Breisjøen, og den gamle ferdselsveien Dølavegen passerer stedet. Fra begynnelsen av 1900-tallet fikk fotturister overnatte på setra, og i 1915 ble det bygget et eget rom for turister.

I 1925 begynte Anna Straumbu å drive turisthytte på plassen, og foruten noen år i overgangen mellom 1960- og 1970-tallet, har det vært drevet turisthytte på vangen. I 1982 sto det klar en ny hovedbygning med 48 sengeplasser.

Flere av de eldre husene fra den gang det var setring er bevart. Anlegget formidler den historiske utviklingen av stedet fra seter til turisthytte på en god måte. Sett sammen med kulturminnene knyttet til steinalderbosetning og jakt og fangst ved Breisjøen og i Alvdal Vestfjell, viser anlegget utviklingen av menneskets bruk av fjellområdet gjennom tusener av år – fra overlevelse til tur og fritid.

Figur 9.21: *Breisjøseter turisthytte startet som en vanlig seter, men med sin sentrale plassering i Alvdal Vestfjell ble det raskt en stoppeplass for reisende i fjellet.*
Foto: breisjøseter.no

Ferdselsveier – kulturminner med en mangfoldig historie

Gamle ferdselsveier finnes som spor eller tydelig brukte veier/stier i dag både til fjells og bostedsnære områder. Det kan være gamle seterveger som går langt til fjells. Det kan være veier bygd for transport av malm, mose, tømmer og samferdsel med bygdene og grendene rundt.

Mange av disse ferdselsveiene er i dag i ferd med å gro igjen eller blitt rasert av vegbygging og/eller utstrakt flatehogst.

DNT adopterte i sin tid mange av disse ferdselsveiene, ryddet og merket dem. Spesielt ferdselsveiene til setrene og setrene imellom. Nå har seterdriftene og de overnatting og bespisningsmulighetene som fulgte med blitt borte, for eksempel Flatsætra og Kvislåsætra.

Alvdal turforening har i den senere tiden, merket opp igjen, ryddet og skiltet mange av disse ferdselsveiene og har flere på agendaen. Det finnes oppdaterte (2023) turkart, som viser disse som turstier i dag.

K15 Ferievilla på Barkald

Figur 9.22: *Eldre hytte på Barkald inspirert av dragestil. Foto: Anja Ø. Ryen*

Fritidsbolig med usikkert byggeår, men bygget før 1960-tallet. Bygningsmessig ser hyttene ut til å være inspirert av stilarter som sveitserstil og dragestil som var populære i Norge på slutten av 1800-tallet, og første del av 1900-tallet. Upanelte tømmervegger og utskårne elementer er et eksempel på sistnevnte, mens store takutstikk og relativt slak takvinkel var mer vanlig hos førstnevnte stilart. Opprinnelige detaljer og byggestil er godt bevart. Gården Barkald var i flere perioder på ulike utenbygds hender, og hyttene har i perioder vært fradelt. Bygningene hører nå inn under gården.

10. INDUSTRIELLE KULTURMINNER

Alvdal kommune er kanskje ikke den kommunen som en først tenker på når en sier industri. Ser en nærmere etter er det imidlertid mange kulturminner fra ulike perioder som knytter seg til temaet. I Alvdal har det vært omfattende gruvedrift, helt fra midt på 1600-tallet til slutten av 1960-åra. Gruvedrifta førte til stor folkevekst, med et markant innslag i befolkningen med tilflytting av spesialister fra utlandet. Det manglet ikke på nye impulser, og dette har bidratt til å forme samfunnet både kulturelt og materielt.

Kulturminner som knytter seg til gruvedrifta kan, i tillegg til gruvegangene, være store tipper, rester etter bebyggelse, tekniske innretninger, veger og taubanetraseer, smeltehytter, slagghauger og rester av smelteovner. Gruvetida innebar en kontinuerlig leiteprosess kalt skjerping. Letinga har etterlatt seg et sant utall med hull i berg og dal.

Kulturminner knytter seg også til kraftproduksjon, fløting og sagbruk. Utover 1900-tallet kom også industrialisering av aktivitet knyttet til foredling av landbruksprodukter for fullt. Både felles meieri og slakteri ble lagt til Alvdal. Kraftproduksjon og elektrisitet la selve grunnlaget for at dette kunne skje, og det var mange mindre kraftstasjoner som det i dag er få rester etter.

Nr.	Objekt	Hensynssone
T1	Lovise hytte, Plassen	H570_33
T2	Baugsberget gruver	H570_34
T3	St Knuts Gruve, Tron	H570_35
T4	St Thomas gruve, Tron	H570_36
T5	Renslia – Alvdal taubanetrasè	H570_34
T6	Strøms hytte	H570_38
T7	Klebersteinsbrudd Steivanglia	
T8	Folla skiferbrudd, Steingruva (Orrlete)	
T9	Kalkovn i Plasslia	H570_39
T10	Fløtinga i Alvdal	
T11	Hårdneset båtbyggerverksted	
T12	Nyhus Garveri	H570_40
T13	Sølna kraftverk	H570_41
T14	Alvdal gamle meieri og meierisalen	

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Industrielle kulturminner

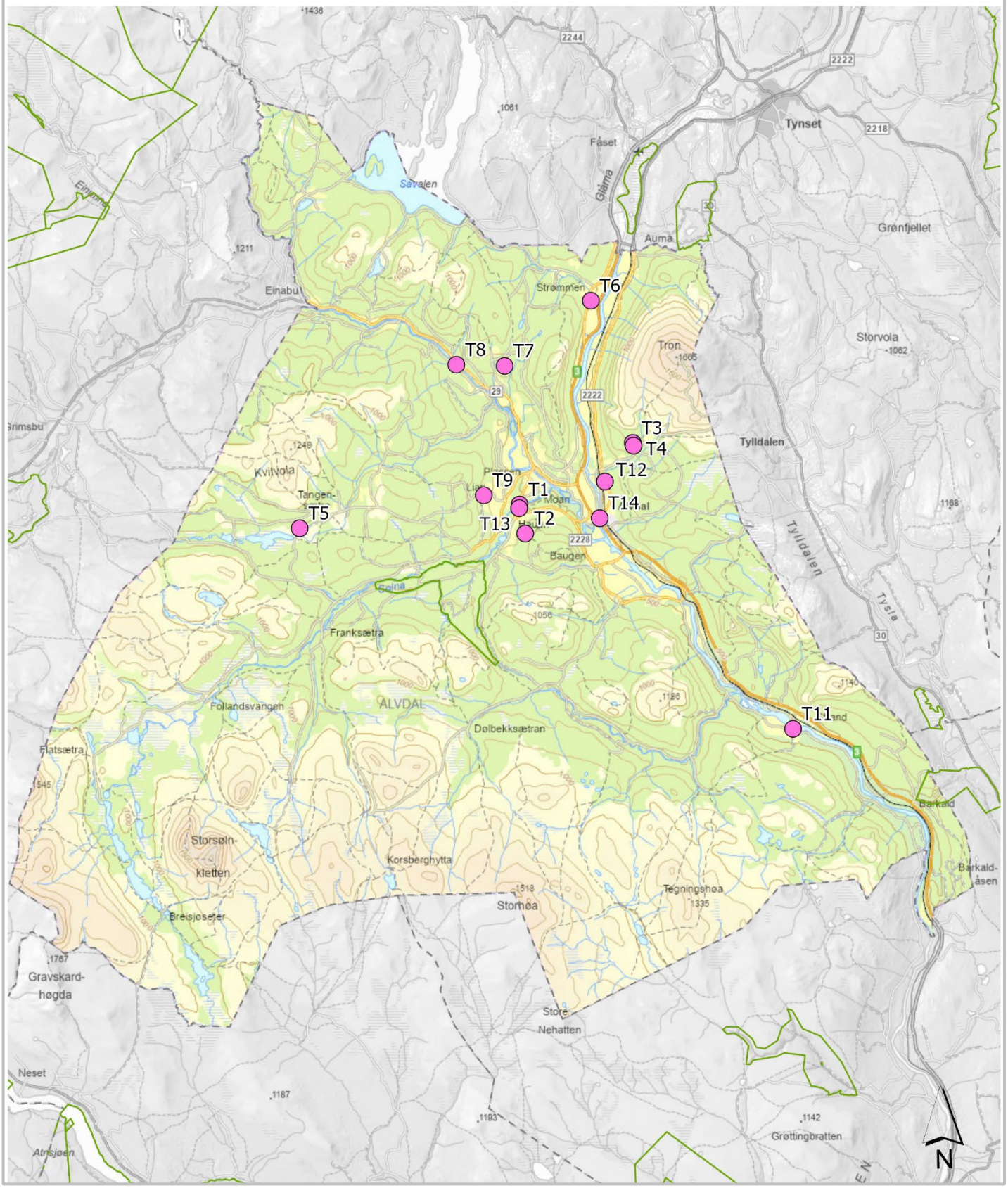

Figur 10.1: *Kart med objekter tilknyttet industrielle kulturminner.*

T1 Lovise hytte, Plassen

Allerede i 1650-årene startet det Elvdalske Verk bergverksdrift både i Haustdalen og Baugsberget (objekt T2). Verket hadde på den tiden ei smeltehytte ved Sølna, på det stedet Lovise hytte etter hvert ble bygget. Driften gikk imidlertid dårlig, og ble lagt ned omkring 1685. I 1739 ble driften ved Bogsberget tatt opp igjen av Fådalsverket, men da ble malmen kjørt til Strøms hytte (objekt T6), og smeltet sammen med malmen fra Fådalsgruva.

I 1740-åra ble det imidlertid funnet malm i Folldal. Funnet la grunnlaget for Frederiks Gaves Kobberverk, som fikk driftsprivilegier på forekomsten i 1748. Skogsressursene var små i Folldal, så Verket bygde samme året ei ny smeltehytte ved Sølna, på samme stedet som den gamle fra 1600-tallet. Denne fikk navnet Lovise hytte. Nikolai Hagerup var proviantskriver ved Frederiks Gaves Kobberverk og bodde på gården Øya, som også ble kalt Hagerupsøya, hvor flere bygg med tilknytning til gruvevirksomheten fortsatt står (objekt L8)

Driften ved smeltehytta skapte mye aktivitet i området, og i denne perioden var det Plassen som var sentrum i Alvdalsbygda. Gjelten gård (objekt K12) på andre sida av Folla var skysstasjonen, og der har det vært gjestgiveri og landhandel.

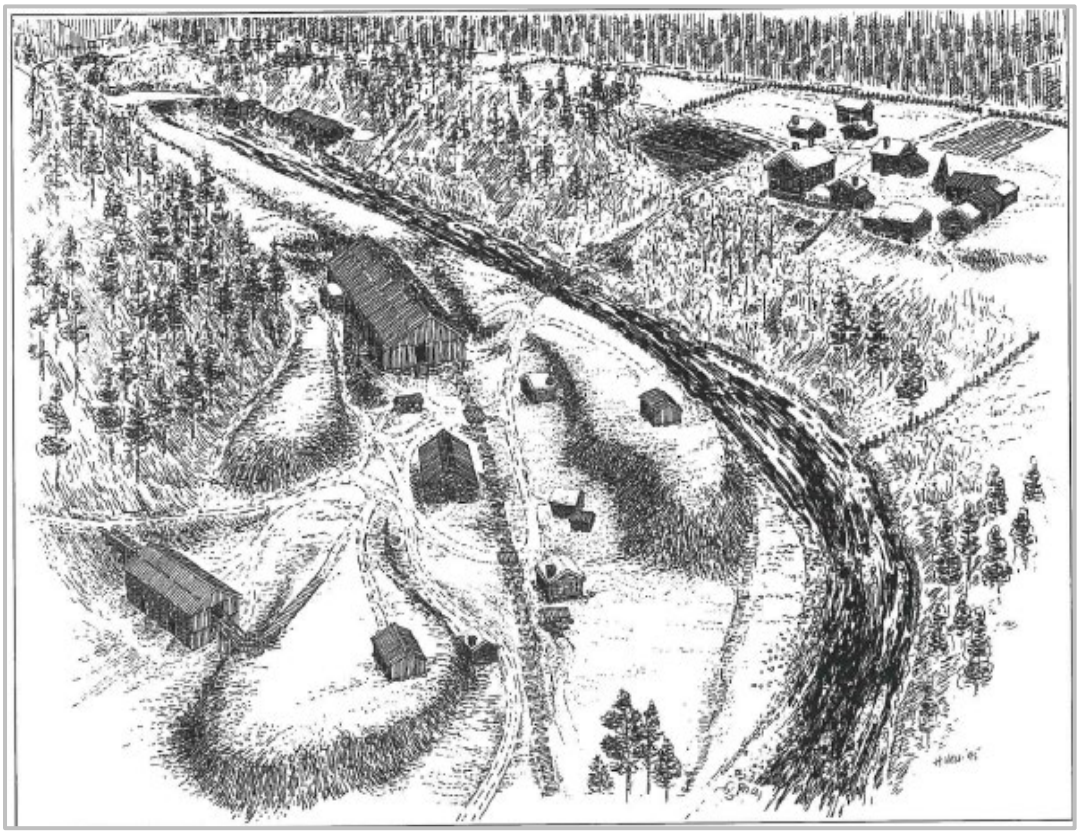

Figur 10.2: *Lovise hytte med Plassgarden på andre siden av elva. Tegninga er laget på grunnlag av synlige tufter og i samsvar med takst fra 1826. Tegning av Helge Ness Kilde Alf Heggset, Alvdal bygdebok bind II*

Frederiks Gaves Kobberverk i Folldal fikk skogsirkumferens på 3 mil rundt Lovise Hytte, som vart ei relativt stor smeltehytte med omfattende virksomhet. Det førte til strid med Røros Kobberverk, som også henta trevirke og køl i området.

Folldalsverket ble i 1826 kjøpt av Røros Kobberverk, som la ned gruvedrifta i 1848, men beholdt Lovise Hytte. Foldalens Interessentskap, som gjenopptok gruvedrifta i Folldal i 1852, bygde ei ny smeltehytte litt lenger opp ved Sølna. Lovise Hytte brant siste gang i 1879, et par år etter at Rørosbanen ble åpna, og kunne bringe koks fra England. Rørosverket sentraliserte smeltehyttedrifta til Røros og det ble da slutt på lokale smeltehytter.

Smeltehytteområdet er et stort sammenhengende kulturminne, spor, rester etter anlegg, ulike trinn i røstinga og smelteprosessen, omfattende hauger med slagg. Det er utført dokumentasjon av området og det er satt opp et formidlingshus. Dette er et hus med lang og interessant historie, knyttet direkte til regionens gruvehistorie. Huset skal ha vært gruvstue ved Fådalsverket sine gruver i Gruvkletten, deretter bolighus på gard og forretningsbygg på Steia.

Figur 10.3: *Ei tidligere gruvstue ved Fådalsverket er satt opp og benyttes til formidling.*
Foto: Kai Røen/ Opplevalvdal.no

Figur 10.4: *Området hvor Lovise hytte lå er fortsatt preget av rester etter gruvedriften.*
Foto: Per Hvamstad/ Anno Museum i Nord-Østerdal

Det geologiske grunnlaget for gruvedrifta er de malmførende bergarter i Trondheimsfeltet. Dette strekker seg fra Alvdal og nordover til Røstvangen og Kvikne. Forekomstene dukker også opp i området rundt Tron og Grøtådalen i Tylldalen. Trondheimsfeltet ga også drivverdige steinarter. Kleber var den fremste, men også skifer ble mye brukt, og dessuten kalk. Avsetninger etter istida har sørget for store grusforekomster.

T2 Baugsberget gruver

I Baugsberget ble det funnet malm allerede i 1656, noe som la grunnlaget for oppstarten av gruvevirksomheten i Alvdal. I områdene på /rundt Baugsberget er det derfor en rekke spor etter gruvevirksomhet, flere av disse er en del av en skiltet kultursti i området. Her er det både gruveganger, tipper av berg, og traseen til den gamle taubanen.

På denne tiden stod ei smeltehytte på Plassen, som tok imot malmen fra Baugsberget. Senere ble malm herfra også sendt til smeltehytte Strøms hytte (objekt T6) ved Sivilla, før Lovise hytte på Plassen ble bygget i 1748 (objekt T1).

Figur 10.5: *Sporene etter gruvedriften er lett synlig. I området kan en f.eks se gamle gruvehull.*
Gruvsteinen fra 1739, som er grensestein fra avtalen om bruken av skogen, er avbildet for forsiden av kulturminneplanen.
Foto: Annar Avlesen.

Figur 10.6: *I dag er det etablert en kultur- og natursti i området med utgangspunkt på Moan. Med informasjon om kulturminnene knyttet til gruvehistorien.*
Foto: Annar Avlesen

T3 St. Knuts Gruve, Tron

I området vest for Tronsvangene, på sørsiden av Tron, er det en rekke kobberrike forekomster. Tronlifeltet, som det gjerne kalles, har forholdsvis kobberrik malm, og her har det vært drevet gruvedrift i perioder i hvert fall fra 1700-tallet og opp til aller først på 1900-tallet. Tronsli Gruvbolag ble stiftet av bønder i Alvdal i 1884 for å ta opp att gruvedrifta i området. Det ble aldri noen stor virksomhet, og de leide også delvis bort forekomstene til andre. Virksomheten i området ebba ut i 1910/-11. Gruver som er nevnt i Tronslifeltet er St. Knuts gruve, St. Thomas gruve, Klettgruva og Tjurrumyrgruva.

St. Knuts gruve ligger i nedre gruveområde. Gruvene er i dag vannfylte. Tippene her er trolig rikere på kismineraler enn i øvre område siden grunnen nedenfor tippene er svartbrent av det sure avrenninga.

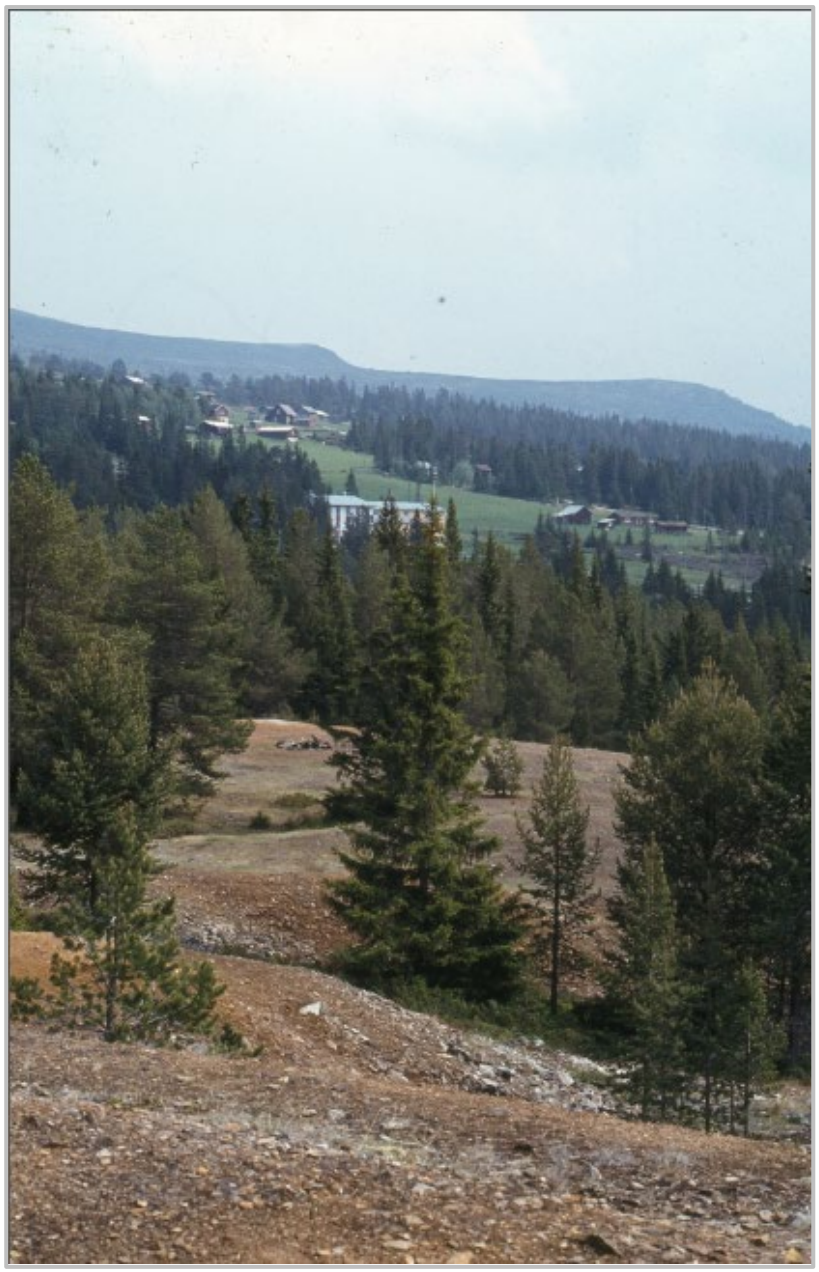

Figur 10.7: *Rester etter gruvedrift med Tronsvangen i bakgrunnen tatt i 1980.*
Foto: Per Hvamstad/Anno Musea i Nord- Østerdal

T4 St Thomas gruve Tron

Ved St. Thomas gruve finnes det eneste byggverket som står igjen etter gruvedrifta i Tron-området. Det er et heistårn over ei ca. 60 meter dyp sjakt.

I bunnen er det drevet ganger på ca. 20 meter (feltort) i tre retninger. Drifta her pågikk i siste del av 1880-årene av Tronsli Grubebolag, og av A/S St. Knut i 1907 og et par år fremover. Heistårnet ble restaurert i 1993.

Figur 10.8: *Heistårnet ved St. Thomas Gruve ble restaurert i 1993.*
Foto: Arbeidets Rett/ Anno Musea i Nord – Østerdalen.

T5 Renslia – Alvdal taubanetrasè

Frakt av malm var en stor utfordring for gruvene i Folldal og Røros. Da Rørosbanen ble anlagt ble det håp om videre gruvedrift. Gruveselskapet arbeidet for jernbaneforbindelse mellom Folldal og Alvdal, men ettersom anleggskostnaden var for høy ble ikke dette noe av. Frakt av malm med hest var heller ikke lønnsomt.

Figur 10.9: *Kartskisse taubanen Folldal – Alvdal Kilde: Norges Geografiske Oppmåling, Amtskart, 1919.*

Omkring 1900 kom det tekniske nyvinninger, og ikke minst elektrisiteten, som gjorde taubane mulig. Taubaner kan bygges nesten overalt der myrer, elver og fjell er små hindringer, og anleggskostnadene i ulendt terreng var overkommelige. Taubanen fra Folldal til Alvdal ble anlagt i 1906. Nå kunne svovelkis, kobberkonsentrat og sink lastes på jernbanevogner på Alvdal. Taubanen ble planlagt og oppført av Gustav Thorkildsen hos firmaet Pöhlig i Köln. Lengden var 34 km og grunn til banen ble leid av grunneierne. Banen krevde en 8 meter bred skogfri trase.

Figur 10.10 og 10.11: *Deler av taubanen er gjenreist ved turstien forbi Taubanehuken ved Malenaåsen, og det er her satt opp ei infotavle med tekst og illustrasjoner fra taubanens historie. Her er Stein Vardenær, Anders Dølhaug, og Arild Alander fotografert under avdukingen av anlegget. Foto: Ole Sylte Heggset.*

Taubanen begynte i Folldal gikk i rett østlig retning over Grimsmoen og høydedraget mot Alvdal, med høyeste punkt ved Renslia, deretter nedover Haustdalen ned til Alvdal stasjon. Ingen taubanestasjoner er bevart, men opprinnelig kvilbrakke på Sagbekken og Reinslia stasjoner er bevart, den sistnevnte påbygd seinere.

Taubanen hadde om lag 750 kibber hver med kapasitet til 330 kg. Banen ble opprinnelig båret av 333 bukker (stolpekonstruksjoner) i treverk på opptil 20 meters høyde (der banen passerte Sølna), og med gjennomsnittlig avstand på 100 meter. Kibbkassene hang i ei jernramme som igjen hang på bærekabelen med et hjulsett (boggi), og ble trukket av en vaier kalt trekklina. Bærekabelen ble holdt av store strammere forankret i kasser med 18 tonn stein. Den store avstanden gjorde det nødvendig med flere motorer underveis slik at det mellom Folldal og Alvdal var fire sløyfer med hver sin trekkvaier. Ved enden av hver sløyfe var det en stasjon og der ble kibbene flyttet over til en annen trekkline. Denne omkoblingen ble gjort for hånd og var et tungt arbeid inntil stasjonene ble effektivisert på 1950-tallet.

I 1941 ble hovedgruva nedlagt da den var tom fordriveverdige forekomster. Taubane 1 (til Alvdal) ble lagt ned i 1968 og demontert året etter.

T6 Strøms Hytte

Tuft etter Strøms hytte. Smeltehytte anlagt 1723 av Fådals Verk. Hytta tok imot malm fra Fådalsgruvene, Baugsberget og Folldal Verk før Lovise Hytte på Plassen ble bygget. Senere sag, høvleri, snekkerfabrikk og kraftverk.

Figur 10.12: *Slagghauger ved Sivilla fra den gang det var drift ved Strøms hytte Foto: Per Hvamstad*

T7 Klebersteinsbrudd Brekkbekkdalen

I Brekkbekkdalen finnes rester etter et klebersteinsbrudd. Kleberstein er en grønnlig eller grå bergart som er så bløt at den lett lar seg skjære med kniv. Kleberstein er ildfast og lett å bearbeide og har hatt betydelig bruk som bygningsstein og til ildsteder og husgeråd. Mange gamle kirkebygg og andre monumentalbygg er ført opp i massiv kleberstein, det mest kjente i Norge er Nidarosdomen.

Det er mange oldfunn av klebersteinsgryter og andre bruksgjenstander; tallrike klebersteinsbrudd fra slutten av bronsealderen, vikingtiden og middelalderen er kjent rundt omkring i landet. Kleberstein brukes nå i første rekke til restaureringsarbeider

Figur 10.13 og 10.14: *Klebersteinsbrudd og rester av utstyr i Brekkbekkdalen. Foto: Per Hvamstad*

T8 Folla skiferbrudd, Steingruva (Orrlete)

Folla skiferbrudd består av to dagsjakter/dagbrudd. Uttak av stein fra skiferbruddet startet opp i 1882, og økte på utover 1880 tallet. Fra 1888 var det 3-5 personer ansatt i uttaket, og det ble levert takskifer til stasjonsbygningene på Rørosbanen og andre jernbanehus. Alvdal stasjon, som først var tekket med takspon, ble tekket om med skifer fra bruddet.

Driften startet opp igjen i 1935 etter en tid med opphold. Det ble da levert takskifer i hele Nord- Østerdalen, og også andre distrikter. Utover 1950- tallet ble det hentet inspirasjon og kompetanse fra Otta, og det ble investert i utstyr med støtte fra kommunen. Etter hvert måtte uttaket dypere for å få tak i den fineste skiferen, dette innebar imidlertid behov for investering i kostbart pumpeanlegg, noe driverne ikke så seg råd til, og driften ble avviklet. Støtten fra kommunen ble til og med tilbakebetalt.

Figur 10.15: *Folla skiferbrudd består av to dagsjakter/dagbrudd. Bruddet har levert skifer til mange tak i regionen Foto: Arild Alander*

T9 Kalkovn i Plasslia

I Plasslia, ved vegen like før Litrøa, ligger rester etter en kalkovn. Det var i tillegg en kalksteinsgruve på en teig i nærheten like ved Åsvangen. Kalken ble blant annet benyttet som bindemiddel i mørtel. De eldste rester etter murkalk i Norge finnes under Klemenskirken i Oslo fra like før år 1100, og brukes fortsatt den dag i dag. Kalkstein er dannet av kalkskallene til dyr i havet for mer enn 400 millioner år siden.

Figur 10.16: *Rester etter gammel kalkovn i Plasslia.*
Foto: Per Hvamstad

Kalkbrenning foregikk ved at man varmet opp kalkstein i en spesialbygget ovn. Man fikk da et pulver. Dette kunne man senere blande med vann slik at man fikk en deigaktig masse, kalkmørtel. I kalkovnen ble det fyrt med ved som ble bygget opp inne i ovnen før hver brenning. Kalksteinen ble så fylt på fra toppen. Man kunne også legge ved og kalkstein lagvis. Det var en åpning nederst i ovnen. Kalkovnen ble bygget opp så nær kalksteinsbruddet som mulig, slik begrenset man tungt arbeid ved transport av råstoffet.

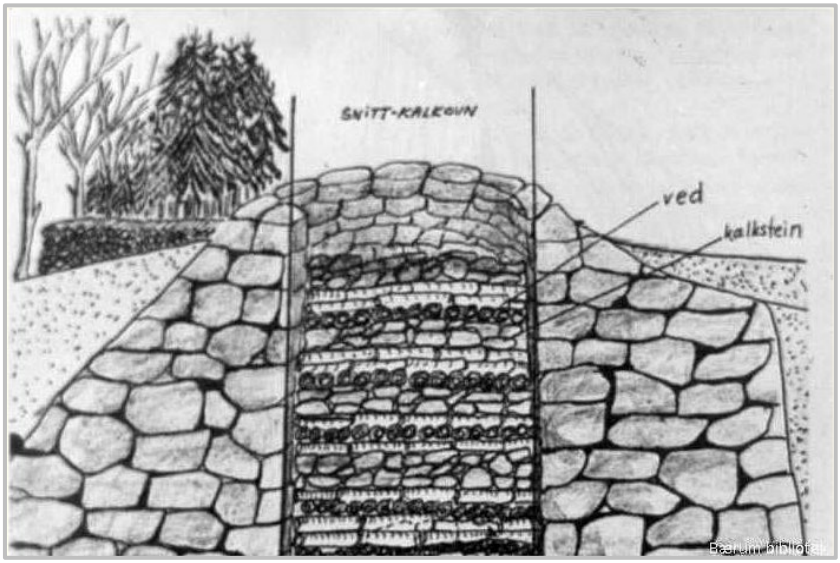

Figur 10.17: *Foto: skisse av en typisk bondekalkovn. Etter å ha blitt varmet opp i ovnen ble kalksteinen til pulver som senere kunne blandes ut til bl.a. mørtel. Det finnes også andre større typer, industrielle kalkovner der man fyrte med kull.*
Foto: barumhistorie.no

T10 Fløtinga i Alvdal

Det tømmeret som skulle ut av dalen, ble sendt på Glåma. Glåma var ei stor og god fløterelv, men ikke den eneste fløterelva i Alvdal. Det var også mye fløting på sideelvene Auma, Folla og Sivilla.

Så lenge smeltehytta Lovise hytte var i drift ble mye av tømmeret levert som kull hit, men da driften her opphørte i 1879 ble en større mengde av tømmeret i kommunen fløtt sørover. Etterspørsel etter tømmer i sør i Norge var økende, og Glåma var hovednerven i tømmertransporten. Målt i volum var 1921 et toppår i Glåma-fløtinga totalt sett, men det ble fløtet mye tømmer også i slutten av 1920- og slutten av 1930-åra. Fløtinga i Glåma pågikk frem til 1985.

Sør for Steibrua var det fellesfløting i regi av tømmerkjøperne, mens lengre nord, og i sideelvene, måtte skogeierne sjøl sørge for å få fram tømmeret.

Fløting var et farlig yrke. Det var fire landkarer og fire lundkarer som arbeidet sammen. Nybegynnerne ble plassert med landkarene. Lunnkarene hadde mest erfaring, de gikk ut på stokkene for å løse opp når tømmerlunnene satte seg fast.

Figur 10.18: *Tømmeret har hopet seg opp, hulter til bulter, på ei langstrakt grunne trolig ved Urstrømmen. En fløterbåt er på veg mot tømmervasen for å løsne den opp. Båten ros av den mannen som sitter fremst, mens bakerste mann bidrar til manøvreringa med ei lang stang, muligens en hake. Resten av mannskapet venter på klarsignal for å gå ut på stokkene og løsne vasen. Fløteryrket var ikke ufarlig.*
Foto: Anno Norsk skogmuseum

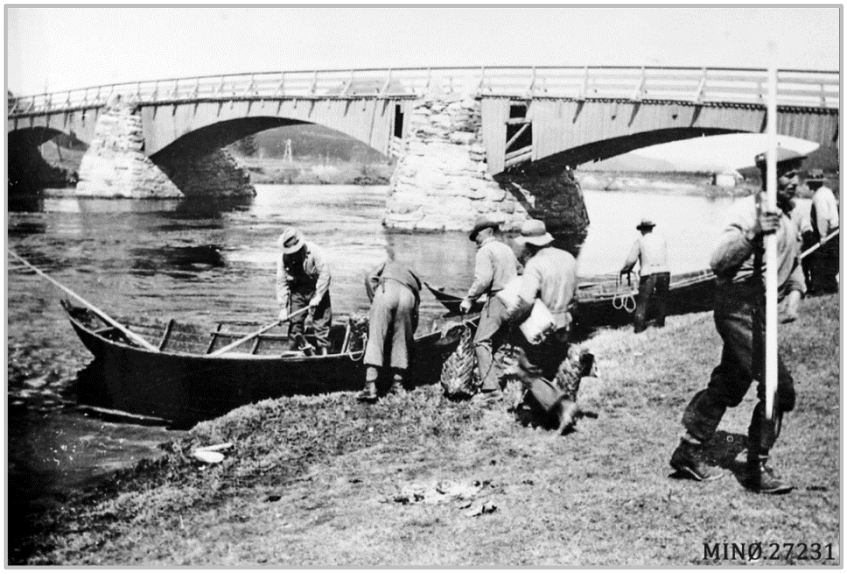

Figur 10.19: *Fløterne går i båtene ved gammelbrua på Alvdal. Lars Øymoen, Håkon Langodden, Simen Hardnes, Jon Strand.*
Foto: Anno Musea i Nord- Østerdal

T11 Hårdnes båtbyggerverksted

Simen Hårdnes ble fløterbas etter sin far. Han begynte å bygge fløterbåter omkring 1913. Disse var større enn de de brukte før, og var kjent for å være gode og stødige. Han skriver selv i sin notatbok at han bygde i overkant av 250 båter, derav nesten 200 fløterbåter.

I 1924 kjøpte han det gamle ungdomshuset Framnes (omtalt under objekt B19), og gjorde om dette til verkstedbygning. Tilstanden på bygget i dag er usikkert.

Figur 10.20: *Saga (t.v) og verkstedet hvor Simen Hårdnes bygde båter. Foto: Olav Hårdnes*

T12 Nyhus garveri

Figur 10.21: *Garveriet og utedoen på Nyhus i Alvdal. Fotografiet er tatt fra engarealet mellom Kvennbekken og gardstunet. Utedoen ligger fremst. Foto: Bækkelund, Bjørn/ Anno Norsk Skogmuseum*

Nyhus garveri ligger sør for Alvdal sentrum og er en av Alvdals første industrivirksomheter. Garveriet på Nyhus ble bygd på andre halvdel av 1800-tallet, men det eksakte byggeåret er usikkert. Drifta i garveriet kom trolig i gang på slutten av 1860-åra og gav seg en gang mot slutten av 1950-åra. Garveriet er imidlertid fullt utstyrt med redskap, halvfabrikata og ferdige varer også i dag. Mens aktiviteten var på det største, hadde garveriet fire ansatte og helårsdrift. Det ble garvet 3-400 huder årlig.

Garving betegner prosessen med bearbeiding av skinn og huder. Dette er en omstendelig prosess som blant annet er avhengig av rikelig tilgang på vatn. Nyhus ligger i så måte gunstig til ved Kvernbekken.

Garveribygningen er en 19,6 meter lang og 7,2 meter bred laftebygning på en gråsteinsmurt kjeller, der det er spor av kvitkalket puss utvendig. Røstet på bygningen er utført i bordkledd bindingsverk. Den østre delen av bygningen er delvis bordkledd. Eksteriøret er rødmalt, med unntak av vindusgrindene og geriktene, som er okergule. Saltaket er tekket med spon. I kjelleren under den vestre delen av bygningen var det innredet et rom for barking. Etasjen over var avdelt i fem rom, blant annet et stort garverirom i vestre del av bygningen.

T13 Sølna kraftverk

Sølna kraftverk ble bygget i 1916 av Alvdal el.verk. Elven Sølna ble demmet opp i Sølnadammen og ga 19 meter fallhøyde.

Figur 10.22:
Damanlegget over Sølna ved Sølna bru.
Foto: Gunnhild Ryen

Anlegget består av damanlegget ved Sølna bru og kraftstasjonen litt lengre ned i elven. Kraftstasjonen ble totalskadet i en brann i 1948. Den ble da bygget opp og utvidet med en ny generator. Anlegget ble nedlagt i 2016 og erstattet av nye Sølna kraftverk. Bygningen er velholdt og drives som museum.

T14 Alvdal gamle meieri og meierisalen

Figur 10.23: *Alvdal gamle meieri slik det ser ut i dag.*
Foto: Gunnhild Ryen

Fra 1880 årene ble det startet mange meierier i Norge for å få mer rasjonell foredling og markedsføring av meieriproduktene. Det første forsøket på samlet foredling i Alvdal var da Bernhard Randmæl, som forpaktet Storsteigen omkring 1890, og anskaffet en større separator og tok imot melk fra gardene omkring. Dette var kimen til det første meieriet i bygda; *Lille Elvdals Dampmeieri* stod ferdig i 1896. Etter 1920 ble navnet Alvdal Meieri.

Etter tegningene til meierimesteren skulle egentlig meieriet bygges i stein. Det ble imidlertid bygget av laftet tømmer da det var lite penger å bygge for, og andelseierne betalte på sine andeler med tømmerstokker.

Figur 10.24: *Det første meieriet ble bygget i tømmer. Dette ble senere solgt til Os meieri.*
Foto: fra Alvdal bygdebok bd.3

Etter noen år ble dette meieriet for lite, og det ble solgt til Os meieri for 18000 kr. Et nytt meieri i to etasjer stod ferdig i 1921 på samme, men med utvidet tomt.

Figur 10.25:
Det nye meieriet etter utbygginga i 1952. Meierisalen i 2. etasje ble et viktig møtepunkt. Foto: Ola Nyeggen

I de neste årene ble det gjort påbygg og tilbygg, og i 1949 hadde melkemengden vokst så mye at meieriet måtte bygges ut på nytt. Denne ble fullført i 1952.

I 2. etasje på meieribygningen ble det forsamlingslokale i *meierisalen*. Lengden på salen var hele 36,5 meter. Dette var det viktigste forsamlingslokale på Steia. Her var det juletrefester, basarer, kino, konserter og skuespill. De siste årene var det forbud mot dansefester på grunn av at golvet ikke var sterkt nok. Det nye samfunnshuset på Grindegga ble tatt i bruk i 1965.

Figur 10.26:
Meierisalen var det viktigste forsamlingslokalet på Steia.
Foto: Ola Nyeggen

I 1960 ble det på nytt satt i gang planlegging av nytt meieri, ny tomt var innkjøpt, og i 1965 ble det vedtatt å bygge nytt meieri på Grindegga. Meieriteknisk var gammelmeieriet ajour, men når det gjaldt den byggtekniske standarden var det verre og vesentlig forbedringer var nødvendig. I det gamle meieribygget ble det nå servicestasjon etter avtale med Norske Shell. Servicestasjonen drives fortsatt i bygget i dag. Meieripipa ble fjernet i 1968.

11. FORSVAR OG KRIG

Krig og ufred har satt sine spor i kommunen selv om det ikke har foregått noen direkte krigshandlinger i Alvdal, med unntak av årene 1940-1945. Det finnes mange fortellinger fra ufredstiden i 1718, da svenskene gjorde sitt inntog i Nord-Østerdalen, hvor mange tok med seg dyra og sine kjæreste eiendeler, og flyttet til avsidesliggende setrer frem til fienden hadde reiset videre. Det er også mange fortellinger fra ufredsårene 1808-1814, og unggutter fra flere garder i Alvdal måtte ut å forsvare fedrelandet.

Krigshandlingene våren 1940, og de påfølgende fem år med okkupasjon, var dramatiske og har satt sitt preg på Fjellregionen. Både i form av fysiske spor, men ikke minst gjennom minner og historier. Østerdalen var en viktig transportetappe for tyske okkupasjonstropper. Aprildagene 1940 var kaotiske og det ble gjort flere dramatiske forsøk på å stoppe framrykkinga. Utover krigen tilpasset folk seg best mulig til okkupasjonen. Større forsamlinger var forbudt, så det gjaldt å finne fram til hemmelige samlingssteder. I utmarkshus, løer og buer, kan en finne inskripsjoner som Leve Kongen, eller ei helsing fra «en rømling» på veg til Sverige. Våpen og radioapparater, som ikke ble innlevert, måtte gjemmes vekk i jord- og berghuler, av gjemmestedene er det nå bare minner igjen. Mange deltok i motstandsarbeid, tok imot flydropp, gjennomførte observasjoner og utførte sabotasje. Fra Auma gikk det flyktningerute østover mot Sverige. Det ble flere store flyhavarier i kommunene. Dette var ikke havari på grunn av trefninger, men årsaken var dårlig vær. På flere slike havariplasser er det fremdeles rester å finne.

Nr.	Objekt	Hensynssone
F1	Varde på Sten	H570_42
F2	Steintavle	H570_43
F3	Klæhølet	
F4	Flyhavari Barkaldfloan	
F5	Flydropp i Nausterdalen	
F6	Motstandsgruppa Grebe Red	

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2035

Kulturminner tilknyttet krig og forsvar

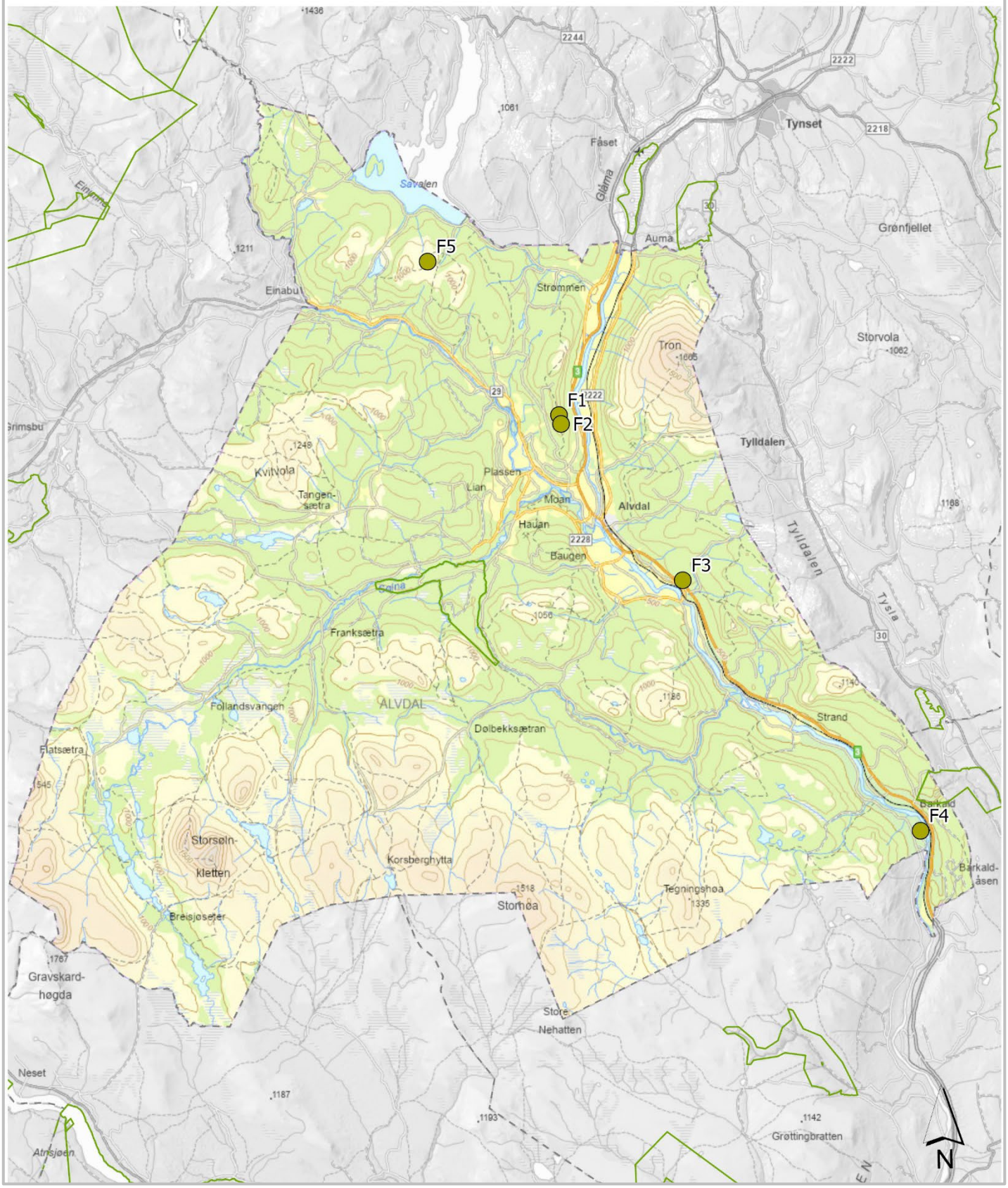

Figur 11.1: *Kart med objekter tilknyttet krig og forsvar.*

Veter varsler – varder viser vei

Varde har flere betydninger. Den vanligste betydningen er oppstablet stein som skal fungere som merke for å markere sti i fjellet, sjømerke ved sjøen, grensemerke, trigonometrisk punkt, og lignende. Varde brukes også om en vete, som er reist treverk klart til å tennes. I motsetning til veter som det ikke er så lett å finne fysiske spor etter, er mange generasjoner varder synlige i fjellet og langs sjøen. De skulle vise vei gjennom skodde og snø i fjellet og være seilingsmerker for dem som ferdes til sjøs.

Ifølge Snorre var det Håkon den gode som på 950-tallet innførte veter som varslingssystem i Norge. Vetene var vedstabler som ble reist på bestemte fjelltopper nær kysten og «inn i landet så langt laksen gikk». Vetene ble tent når fienden nærmet seg for å mobilisere leidangen som var datidens forsvarsorganisasjon. Vetesystemet inne i landet og mot svenskegrensa ble først bygd på 1600-tallet. Gjennom dette århundret ble systemet opprustet over hele landet og fikk sin største utbredelse på 1700-tallet under den Store nordiske krig. Angrep fra Sverige hadde på denne tiden avløst farene fra sjøen. Systemet med vetevakt var i bruk siste gang i årene 1807-1814 da Norge var i krig med England under Napoleonskrigene.

Mange varder er brukt i forbindelse med oppmåling. De er brukt som grensemarkeringer og til trigonometriske punkt. I 2011 ble 37 ulike objekter, blant annet en rekke varder, som gjennom mer enn 200 år har fungert som oppmålingsobjekter og kartfesting av Norge, fredet gjennom landsverneplan for Statens kartverk. Ingen av disse 37 objektene ligger i Alvdal kommune, men både i Folldal, Rendalen og Tolga kommuner er varder fredet henholdsvis Rondeslottet varde, Sølen varde, Elgspiggen varde.

Figur 11.2: *Vetebrenning. Foto: Digitaltmuseum.no/Digitalt fortalt*

F1 Varde på Sten

Figur 11.3: *Det er ikke bestandig så lett å finne spor etter eldre varder av tre/ veter, men på Sten er varden/veten stablet og klar til tenning. Varder og veter ble gjerne bygget på steder med god utsikt, som ofte er turmål i dag. Foto: Bjørn Langleite*

Tenning av veter (varder av tre) var i hundrevis av år den raskeste måten å varsle om, og å mobilisere mot fiender. Dette gav befolkningen mulighet til å mobilisere. På bergtoppen Sten, 5 km nord for Alvdal stasjon på vestsiden av Glåma, er det reist en varde (vete). Toppen ligger på 904 m.o.h, og et flammende bål her kunne ses fra store deler av Alvdal. 60 skritt nord for varden skal det ha stått ei vaktstue, også kalt våttåstue.

Nærmeste varde nordover stod på Fåsten i Tynset. Sørover stor varden på Sten i samband med varder i Tylldalen, og Rendalen. Varden på Sten var en av flere varder i Nord-Østerdalen som ble klargjort inn mot krigen i 1814, og hvor det var vakthold. I 1899 fortsatt var en diger kvist på ett av trea som var stablet hvor forbokstavene til dem som sist gikk av vakt ved varden i 1813/14 var risset inn.

F2 Steintavle

Figur 11.3: *Steintavle. Foto: Bjørn Langleite*

Steintavle satt i sammenheng med ufreden først på 1800 – tallet. Den står ved stien opp til Sten (objekt F1). Ut over dette har det vært lite informasjon å finne om objektet i forbindelse med utarbeidelsen av kulturminneplanen.

Krigsminner
Krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon.

Krigsminner fra andre verdenskrig kan være bygg, anlegg, landskap eller andre fysiske spor som er knyttet til hendelser i landet under krigen – fra krigshandlinger eller dagliglivet. Eksempler på dette kan være kystfort, motstandshytter, fangeleire og fluktruter (riksantikaren.no).

Etterlevninger som kan vekke vonde assosiasjoner er også kulturminner. Spørsmålet kan ofte bli om vi tør minnes det ubehagelige. Det blir i dag en stadig større enighet om at vi også bør konfronteres med hendelser i fortiden som ikke er bare gode. Man lærer ingenting av en plettfri historie. Flere og flere museer lager utstillinger som er ment for å engasjere og utfordre, framfor belære *(Komissar 2005)*. Slik får vi mulighet til å lære av fortiden. Som eksempel har Tyskland bevart ca. 100 leire fra 2. verdenskrig som minnesmerker og museum. Det er interessant å merke seg at de i dag er et av de eneste landene i Europa som ikke har store høyre-ekstremistiske partier. I Norge har krigshistoriske kulturminner hittil vært en lite påaktet side av kulturminnevernet.

F3 Klæhølet

Klæhølet er navnet på ei berghule som ligger innunder Kvebergsberget på Alvdal. Her gjemte bøndene på Kveberg unna verdisaker, mat og utstyr for sultne og kalde svenske soldater på jakt etter proviant vinteren 1718. I hula er det hengt opp staurer på tvers. Her var det hengt klær, skinnfeller og spekeskinker.

Bakteppet var store nordiske krig, eller rettere sagt en serie med kriger, i nord- og øst- Europa fra 1700 til 1721 hvor blant annet Sverige og Danmark-Norge var involvert. Fra om med 1709 ble Norge i større og større grad påvirket av disse konfliktene, og både i 1716 og 1718 ble Norge invadert av Karl XII. General Carl Gustaf Armfelt ledet det svenske felttoget i Trøndelag. Invasjonene fikk konsekvenser for den norske befolkningen gjennom blant annet økt skattetrykk og at mange unge menn måtte ut i militærtjeneste. For bygdene i Nord-Østerdalen viste konflikten seg også direkte gjennom trefninger blant annet på Øverby i Tylldalen desember 1718. I artikkelen «Dæ æ krig i Tylldala no!» i Årbok for Nord- Østerdalen 2018, er hendelsene på Øverby nærmere beskrevet. Her fortelles også historien om to ungjenter fra grenda som snek seg opp med klær til de norske styrkene som lå i skogen og frøs mens svenskene var på Øverby. Da det ble oppdaget av svenskene, måtte jentene flykte over til Alvdal, der de ramlet inn i en stue og utbrøt «dæ æ krig i Tylldala no!»

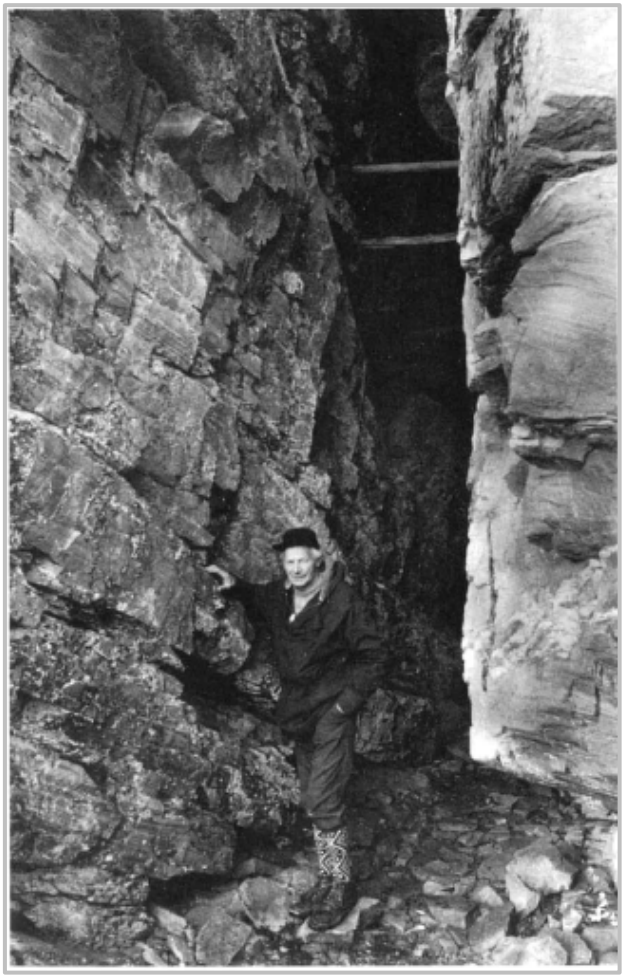

Figur 11.4 og 11.5: *Over: Soldattrøye fra 1700-tallet. Foto: artikkelen «Dæ æ krig i Tylldala no!» i Årbok for Nord- Østerdalen 2018*
T.h; Magne Eggset i Klæhølet. Bak i hula kan en skimte staurer som ble brukt til å henge mat og utstyr på. Foto: Alf Egset, 1987 fra Alvdal bygdebok bd. 4.

F4 Flyhavari på Barkaldfloan

1. juni 1940 var 21 tyske transportfly av typen Ju-52, på vei til Værnes. På Værnes skulle forsyninger til de tyske soldatene i Narvikområdet lastes om bord for videre transport nordover. På grunn av dårlig vær ble flyene liggende så lenge at oppdraget ble avlyst.

Hver av de 21 flyene hadde en DFS 230 lastensegler/glidefly på slep. Over Barkald, på vei nordover, mistet en av maskinene slepet og glideflyet med en flyger måtte nødlande på Barkaldfloan. Flygeren kom seg ned til folk. Maskinen ble senere forsøkt berget, uten resultater. Til slutt satte tyske soldater fyr på det med det resultat at det ble en større brann over flere dager på fjellet.

Det ble bygget ca. 1600 DFS 23. De ble hovedsakelig brukt under hele krigen til transport av forsyninger og fallskjermjegere.

Figur 11.6: *DFS 230 er et glidefly som i Norge ble benyttet til frakt av last. Foto: Utlånt av Nord- Østerdal Fly og Militærhistorisk Forening*

I 2003 ble restene tatt ned og er i dag og se i samlingen til Nord- Østerdal Fly og Militærhistorisk Forening på Tolga. Dette er Skandinavias eneste rester etter en slik maskin.

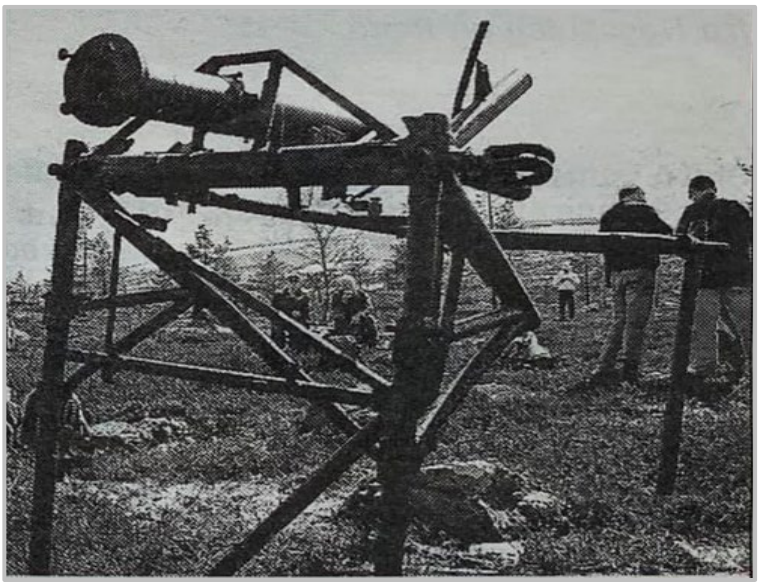

Figur 11.7: *I 2003, 63 år etter at glideflyet nødlandet, var Nord-Østerdal Fly- og Militærhistoriske Forening på befaring på stedet for å berge restene av flyet. Det var da kun skjelettet av flyet igjen.*
Foto: Utlånt av Nord-Østerdal Fly og Militærhistorisk Forening

F5 Flydropp i Nausterdalen

En droppcontainer er satt opp som minnesmerke etter flydropp gjennomført under 2.verdenskrig. Containeren står på høyeste punktet i skardet mellom Lomsjøvola og Naustervola.

Her var det flydropp på seinsommeren og høsten 1944, som brakte utstyr og forsyninger til en hemmelig radiostasjon kalt «Beaver». Det var Asmund Westgård som betjente denne, og utstyret var i ei hula ovafor garden Morka ved Strømmen. Westgård skulle, med hjelp av kontaktpersoner, samle informasjon om tyske transporter av tropper og krigsmateriell m.m., og rapportere til London. Dette var en del av etterretningsvirksomheten til Secret Service, og tjenesten var sjølsagt ekstremt farlig.

Figur 11.8 og 11.9: *Minnesmerke etter flydroppet.*
Foto: Mælan, Geir Arne/ Anno Musea i Nord- Østerdalen

Unntaksårene 1940 - 1945

Utbruddet av 2. verdenskrig og krigshverdagen satte sine spor på mange måter. Livet i Alvdal, og opplevelsene av krigen, er godt dokumentert gjennom blant annet dagbøker og muntlige kilder. Det var rasjonering og folk var redde for framtida, og usikre på hva som ville skje. I 1944 fikk bøndene pålegg fra Fylkesforsyningsnemda om å levere en viss mengde kjøtt og flesk i året. I 1944 skulle Alvdal levere 60 000 kilo. Kvoten ble fordelt etter størrelsen på hver enkelt gård. Det var i tillegg leveringsplikt på korn, poteter og grønnsaker. For bygdefolket som eide egne husdyr var nok opplevelsen med rasjonering og lite mat litt annerledes enn i bystrøkene. Mange barn ble sendt ut fra Oslo og andre bystrøk om sommeren for å legge på seg. Flere kom til Alvdal. Mange knyttet sterke bånd som varte livet ut.

Tyske soldater var synlige i alvdalssamfunnet gjennom hele krigen. I perioden 1942 til 1945 var Steien Hotel rekvirert av Wehrmacht, og ble brukt som feriested for tyske soldater. Tyske soldater hadde også fast innkvartering på Bellingmo, og de hadde rolige dager. Mange var unge, og de ble som en del av grendesamfunnet.

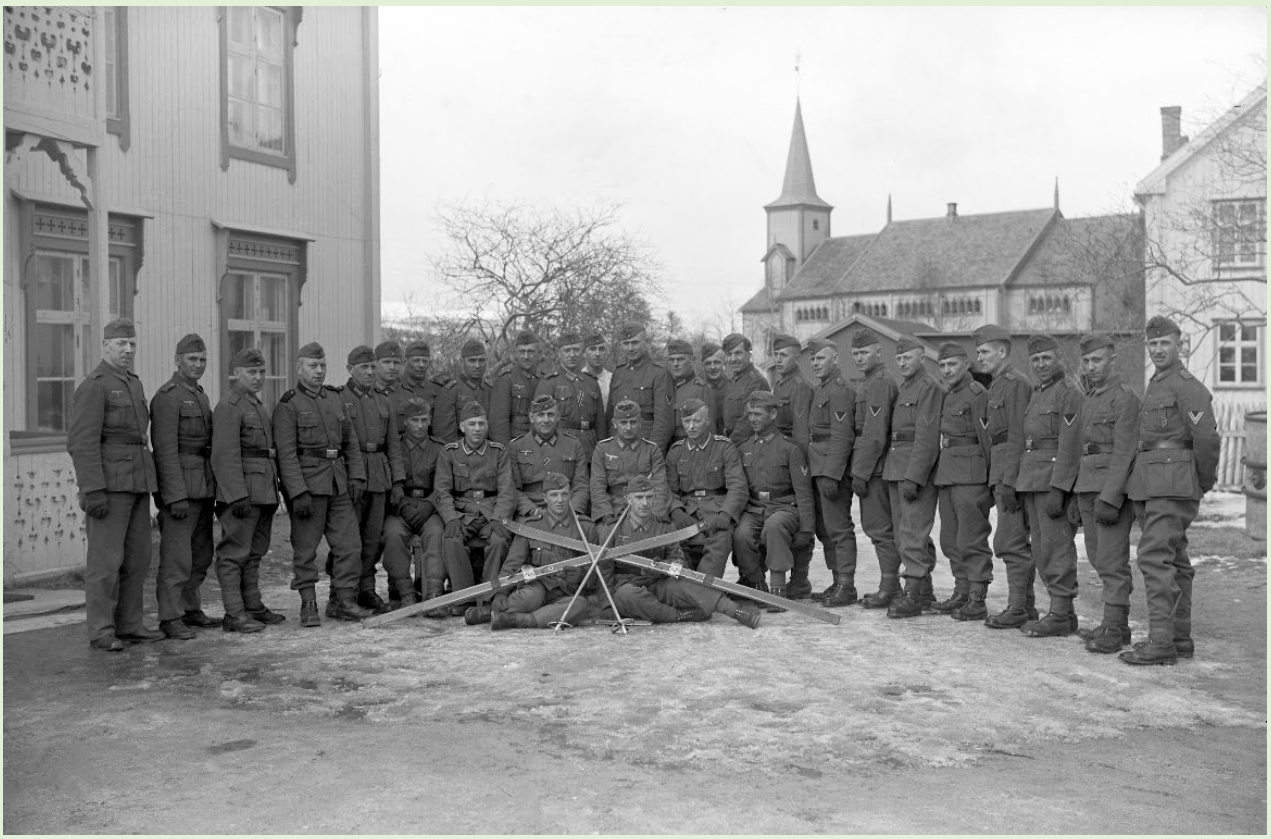

Figur 11.10: *I perioden 1942 til 1945 ble Steien Hotel brukt som feriested for tyske soldater. Foto: Per K. Lien*

F6 Motstandsgruppa Grebe Red, 2. verdenskrig

Under 2. verdenskrig opererte motstandsgruppen Grebe Red fra fjellområdene mellom Nord-Østerdalen og Nord-Gudbrandsdalen. Grebe arbeidet under kompani Linge, og drev jernbanesabotasje i begge dalførene. De tok dessuten imot store våpen- og materiellslipp oppe i fjellområdene, og sørget i krigens sluttfase for at utstyret ble fordelt til hjemmefronten.

Figur 11.11: *Medlemmer av Grebe har gravd frem et skjult kontainerlager like før freden i 1945. F.v.: ukjent, Rikard "Dick" Zeiner-Henriksen, Arne Engebretsen og Lars Holen. Foto: Oddvar Dobloug/ digitaltmuseum.org*

Gruppa anla flere leire som de alt etter situasjonen kunne veksle mellom, ett av disse var Ruuds-hytta i Stor-Elvdal, som også ble kalt «ambassaden». Baseområdene lå øde til og var vel egnet for mottak av store mengder utstyr, men i forhold til aksjonsområdene var situasjonen det motsatte. Minste avstand til et oppdrag var tre dagsmarsjer, og dette var både kompliserende og slet på mannskapene. 5. desember 1944 fikk de ordre om å utføre så mye vei- og jernbanesabotasje som mulig i Gudbrandsdalen og Østerdalen. Hvilken effekt sprengningene hadde på tyskernes troppeforflytninger er vanskelig å måle. Men enhver ødeleggelse krevde en reparasjon og at de begrenset tyskernes nytte av jernbanen er hevet over enhver tvil. Dessuten holdt aksjonene gløden og kampviljen oppe hos hjemmestyrkene i distriktene (Forsvaret.no)

Flere Alvdøler sluttet seg til motstandsgruppa. De holdt til i Alvdal Vestfjell og i områdene mellom Sollia og Alvdal. Det sies at de var alltid tjenestevillige og utførte flere oppdrag som omfattet både det å være «lytteposter» i Alvdals-bygda for å fange opp folkesnakk, transport av forsyninger kjøpt med penger og falske rasjoneringskort eller direkte å utføre sabotasjeoppdrag. De fleste av disse karene var aktive skiløpere både før og etter krigen. De var blant landets aller beste skiløpere, noe som ikke var noen ulempe på lange og strabasiøse turer inni fjellområdene.

«Sjøl om Grebe-kara var spreke og seige etter lang tid på krigsfot og knallhard kommando-trening i Skottland, fikk flere fram blodsmaken når de skulle holde følge med alvdølene.» (Teksten er hentet fra en artikkel i Alvdal midt i Væla, 01.09.2015 av Ivar Thoresen.)

Figur 11.12: *Ruudshytta var tilholdssted for Lingegruppa Grebe Red. Bildet er antatt tatt i 1945.*
Foto: Oddvar Dobloug/ digitaltmuseum.org

Figur 11.13: *Foto av Grebe tatt i 1985 foran Ruuds-hytta også kalt «ambassaden» Foran f.v; Alf Kveberg, Marit Øvergaard Erichsen og Jon Gunleiksrud. Bak: Rolf Tangen, Svein Hådem, Lard Holen, Hallvard Eggset (litt foran sammen med Dick Zeiner- Henriksen, Arne Rattchje (delvis skjult, Hans Storhaug, Oddvar Dobloug og Kjell Aubert.*
Foto: Jo Øvergaard.
fra artikkel av Thoresen, 2015 Alvdal Midt i Væla

Trefningen ved Einunna bru 26. april 1940

Etter at tyskerne hadde etablert seg på Tynset 24. april fortsatte framrykninga i regionen. 26. april dro ei mindre styrke mot Folldalen for å undersøke om det var norske eller allierte styrker i området. I dagene før var vaktstyrken ved Einunna bru økt, og brua sprengt. Til sammen var det omkring 110 mann som bemannet bemannet stillingene morgenen 26. april, godt anlagt for å kunne sette brustedet under en effektiv kryssild.

De norske militære ved Einunna hadde samband med telefonsentralene, og fikk beskjed fra Alvdal om at en styrke på om lag 80 mann med to stridsvogner, 17 motorsykler og noen biler hadde svingt opp folldalsveien. Ved halvfiretida på ettermiddagen kom to tyske stridsvogner og en panserbil fram til brua, og litt bak kom motorsyklene. En tysk kaptein, Beierlein, kom ut for å sjå på brua. Da starta ildgivninga fra de norske stillingene. Tyskerne fikk trukket seg litt tilbake og gjorde et par framstøt til. Trefninga varte en times tid, før tyskerne trakk seg tilbake og returnerte til Tynset. De norske styrkene vart i området til 29. april, da kom ordren om tilbaketrekning. Det falt ingen nordmann i selve trefninga ved Einunna bru, men alvdølen Håkon Øien, som var ordonans for de norske styrkene ved Einunna, ble drept ved en feiltakelse 27. april 1940.

Minnetavle over trefningen står i dag på rasteplassen på Folldalssiden av den nye Einunnbrua.

Figur 11.10: *Tyske soldater har stoppa ved Einunna bru og er satt under kryssild fra norske styrker. Foto: Tegning av Andreas Hauge / Hentet fra Grimsbu 2001*

12. SAMLEKART

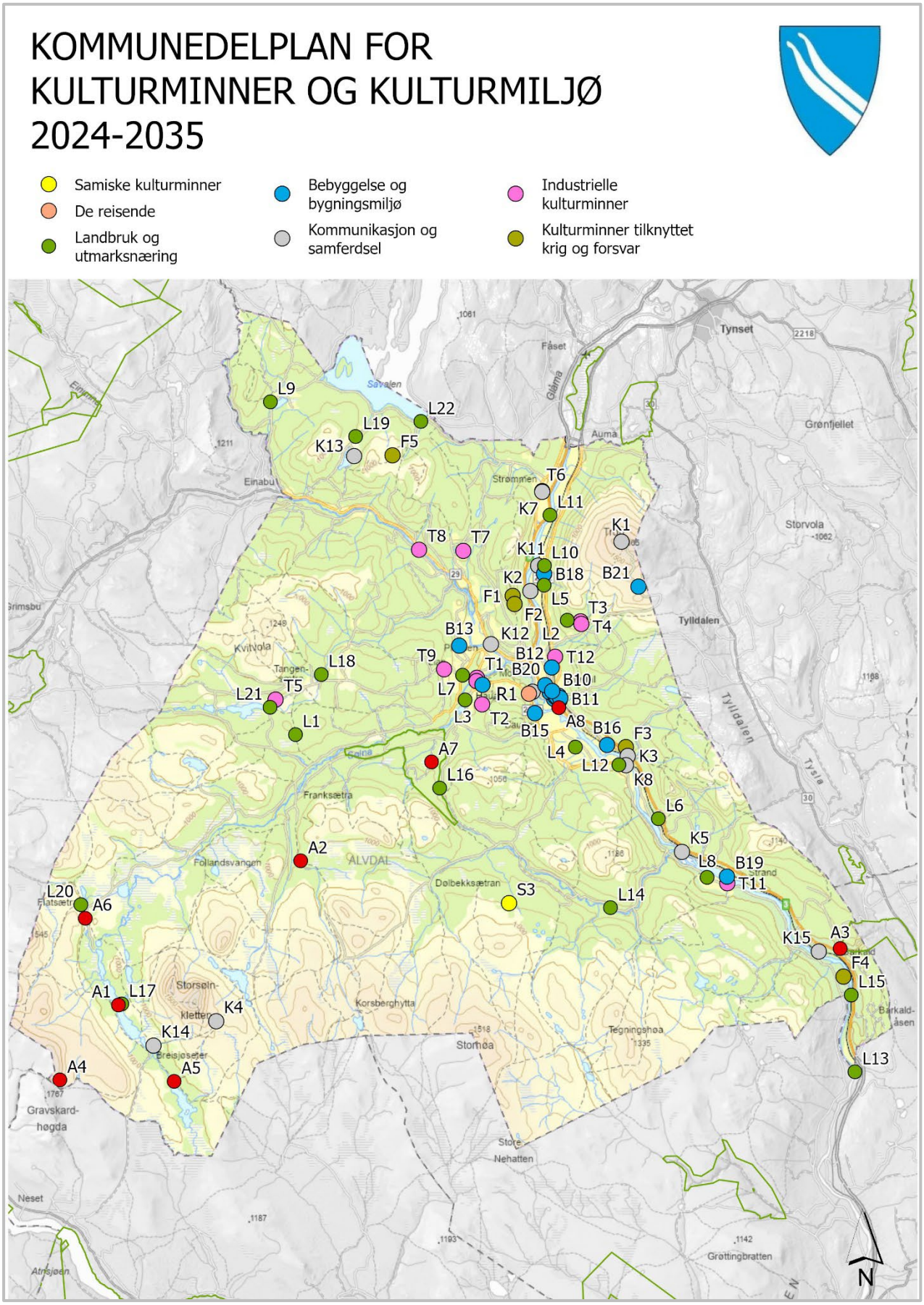

Figur 11.1: Samlekart med alle objekter som er med i Alvdal kommunes kulturminneplan.

13. BESTEMMELSER OG RETNINGLINJER

A. GENERELLE BESTEMMELSER (PBL § 11-9)

1. Kulturminner i saksbehandling og planprosesser

Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som er prioritert i kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø i Alvdal, skal tas hensyn til i saksbehandling og planprosesser i kommunen.

2. Krav til dokumentasjon i søknader som berører kulturminner

Ved søknad om nye tiltak innafor hensynssonene, skal det foreligge dokumentasjon og tegninger som viser hvordan nye tiltak skal tilpasses eksisterende kulturminne, kulturmiljø - og landskap. Dokumentasjonen skal vise både nær- og fjernvirkning. Nye byggetiltak skal forholde seg til eksisterende bebyggelsesstruktur. Her vil en vurdering av spesielt byggehøyde og volum være viktig. Regional kulturminneforvaltning skal høres før vedtak, der søknaden gjelder verneverdig bebyggelse.

3. Seterlandskap

I forvaltningen av seterlandskap, er hensynet til kulturlandskap, og skjøtsel av dette, det sentrale. Å tilrettelegge for skjøtsel i form av aktiv setring og dyr på beite skal være førende. Nye bygninger/påbygg/installasjoner skal fortrinnsvis tilpasse seg landskapet og miljøet i form, høyde og uttrykk. Ved byggesøknader tilknyttet moderne landbruksdrift, kan dette fravikes, dersom behovet ikke kan løses innenfor rammene av tradisjonell byggeskikk. Unntak og tilpasninger skal skje gjennom dialog mellom berørte parter, og bygningsvernrådgiver skal kunne benyttes.

4. Gjeldende reguleringsplaner

I områder hvor det finnes eksisterende reguleringsplaner som omhandler kulturminner, er reguleringsplanene gjeldende. Hensynssoner for kulturmiljø (pbl 2008) og spesialområder for bevaring (pbl 1985), som ligger innenfor gjeldende reguleringsplaner, er gjeldende.

5. Skilting og reklame på og ved kulturminner

Tekniske innretninger i kulturmiljø, herunder også skilt og reklame, skal gis en diskré utforming, og ha en plassering, materialbruk og fargevalg som harmonerer med områdets karakter og tradisjon. Slike innretninger kan ikke settes opp uten at kommunen på forhånd har gitt samtykke. Tiltaket skal tilpasses kulturminnets egenart.

B. RETNINGSLINJER

6. Forhold til overordnede lover, forskrifter og gjeldende planer

Automatiske- og vedtaksfreda kulturminner skal ivaretas iht. Kulturminneloven.

7. Kulturlandskap

Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapssilhuetter eller horisontlinjer. Karakteristiske trekk i kulturlandskapet, som topografi, veifar, bruer, landskapsrom, vegetasjon, steingjerder og liknende skal så langt som mulig ivaretas.

8. Samferdsel

For de hensynssoner som omfatter/berører eksisterende veianlegg, tillates normal drift, bruk og vedlikehold.

9. Universell utforming

Der hvor det er naturlig og hensiktsmessig bør prinsippene for universell utforming (UU) legges til grunn for planlegging/oppgradering av bygg/konstruksjoner og uteanlegg. UU-målene må avveies i forhold til natur/terreng og kulturminnevern, hensiktsmessighet og økonomi.

10. Kulturminneplanens rapport er utdypende for forvaltning og vurderin

Begrunnelse og tydeliggjøring for hvordan de ulike objekt er vurdert, og hva som er viktig, er beskrevet i kulturminneplanens rapport.

Plankart med hensynssoner etter PBL § 11-8 følger planen som vedlegg.

14. HANDLINGSPROGRAM 2024-2027

Tiltak	Tema	Ansvar	Gj.føringsår
Rutiner for behandling av saker som berører kulturminner og kulturmiljø, oppfølging av kulturminneplanen, også i sammenheng med annet planverk.	Generelt	Alvdal kommune v/plan- og byggesaksbehandling	Kontinuerlig
Informere om at det er mulig og fordelaktig å benytte bygningsvernrådgiver ved tiltak på verneverdige bygg.	Generelt	Kommunen, Anno Museum, Bygningsvernrådgiver	
Øke bevisstheten omkring gjenbruk fremfor riving/nybygg	Generelt	Alvdal kommune	
Vedlikehold av eksisterende, samt rydde og tilrettelegge for informasjonstavler og kulturstier.	Generelt	Kulturtjenesten, Innlandet fylkeskommune, private	
Få med private aktører for å aktivisere kulturminner. Skape eierskap til planen gjennom aktivitet (f.eks. stolpejakt)	Generelt	Alle	
Kulturpunkt. Anno Museum legger inn nye punkt i kommunen. QR-koder	Generelt	Anno Museum	
Søke muligheter for ny bruk av tomme, verneverdige bygg og andre kulturminner.	Generelt	Alvdal kommune	Kontinuerlig
Kartlegging av kulturminner tilknyttet minoriteter.	Samisk De reisende Andre	Anno Museum Historielag	
Legge til rette for vedlikehold av kulturlandskapet ved aktiv beiting. Ved hjelp og bruk av informasjon om tilskuddsordninger, og bruk og produksjon av skjøtselsplaner.	Landbruk	Alvdal kommune v/landbruk	
Legge til rette for at skolen og frivillige bruker planen i kulturminneprosjekter, gjerne i samarbeid med Anno Museum.	Generelt	Kommunen v/kultur og oppvekst, Anno Museum	2024
Kartlegging av gamle ferdselsårer	Samferdsel	Innlandet Fylkeskommune Alvdal kommune v/ kulturtjenesten	
Ny beitebruksplan	Landbruk	Alvdal kommune v/landbruk	2024
Etablere sti til den gamle kirkegården på Ranmælsjordet, og tilrettelegge for formidling på stedet.			
Sortering, organisering og tilgjengeliggjøring av fotoarkiv			
Formidling av hvordan det var på Steia fot turister før i tiden			
Revidere handlingsplan og supplere/revidere kulturminneplan.	Generelt	Kommunen v/kultur, fylkeskommune, historielag mv.	2027+

15. LITTERATURLISTE

Askeladden.no: www.askeladden.ra.no/sok/
AlvdalKultur: www.alvdalkultur.no
Alvdalsjul (1985) Julehefte
Baalka.no: www.baalka.no/ sørsamisk kultur og historie
Baral: www.trondsvangenseter.no , wikipedia.org
Bergebakken, Per Arnfinn (udatert notat): Tronsvangens historie
Bergstøl, Jostein (2003): Gravene i fangstmarka- hvem ligger der og hvorfor? I På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10.000 år.
Bergstøl, Jostein (2008): Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i nordøstre Hedmark
Braseth, Leif (2014): Samer sør for midtnattssola, sørsamenes historie, kultur og levemåte
Brend, Bjørn (2013): Seterveien til Stor- Grytdalssetra (www.sollia.net)
Breisjøseter turisthytte.no: www.breisjøseter.no.
Digitalmuseum.no: www.digitalmuseum.no
Eggset, Alf (2011): Alvdal bygdebok bind 1 Bygda og nordmed Glåma, (2013): bind 2 Vestate, Moan og Plassen, (2014): bind 3 Steia sentrum og opp langs Folla, (2015): bind 4 Sjulhus og sørover.
Espelund, Arne (2011): Jernvinna i Os og Tolga: smiearbeid. Arketype forl. i samarbeid med historielaga i Os, Tolga, og Vingelen skole- og kirkemuseum
Espelund, Arne (2013): Evenstad- prosessen i tid og rom med en metallurgisk analyse
Forsvaret.no: www.forsvaret.no/heimevernet/innsatsstyrker/historien
Fretheim, Silje Elisabeth (2002): Steinalderminner i Alvdal Vestfjell. Utsnitt av livsmønstre gjennom 6500 år
Grimsbu, Gisle (2001): Krig og okkupasjon i Folldal. Innsamlede beretninger
Hole, Runas og Sørumsgård Rolf (2013): Fangstsystemet i Gravskardet, Villreinen
Huset Aukrust: www.aukrust.no
Hvamstad, Per (2018:) Østerdalsstua – lokal hustype med stor nasjonal verdi
Hvamstad, Per (2012): Sølnkletten – kulturminner forteller
Hårdnes, Olav (1985): Tømmerfløtarens Minnealbum, Historielaget Frederiks Gave.
Jacobsen, H. og Follum, J-R (1997): Kulturminner og skogbruk
Jonsmoen, Ola (1999): Den siste garveren i Nyhus, Årbok for Nord- Østerdalen 1999
Lokalhistoriewiki: Lokalhistoriewiki.no
Mortensson, Ristin (2021): Muntlige overleveringer.
Musea i Nord- Østerdalen: www.museainordosterdalen.no
Naturbase.no: www.naturbase.no/kart/
Nesset, Helga Reidun (1993): Moanbrua i Alvdal 1933 – 1993, Årbok for Nord-Østerdalen
Norsk biografisk leksikon (1999 – 2005): www.nbl.snl.no/Kjell Aukrust
Nyeggen, Halldor (2005): Registrering av kulturminner i utmarka i Alvdal
Opplev Alvdal: www.opplevalvdal.no
Rasmussen, Britt Steien (2021): Lomsjødalen – der røsslyngen veks og folk trivs
Riksantikaren.no: www.riksantikvaren.no
Risbøl, Ole og Stenvik, Lars Fredrik (2022): Tjæreproduksjon i myrmiler – en særegen midtnorsk tradisjon
Skinnelangs.no: www.skinnelangs.no /Rørosbanen
Spånberg, Monica B. (2014): Fangstens omfang og betydning i fjelltraktene, Masteroppgave
Steien, Tore Rasmussen Alvdal Midt i Væla (10.09.2018): artikkel om feiringen av Skjøten 140 år
Steimoeggen, Einar (1952): Alvdal ei bygdebok, bind II. Garden og ætta, (1966): Alvdal, ei bygdebok. Bygda gjennom tidene, (1973): Alvdal ei bygdebok. Garden og ætta. Bind II del 1
Store Norske leksikon: www.snl.no
Streitlien, Jørgen og Vardenær, Stein (2007): Sætrene i Haustdalen og omegn, Alvdal,
St.meld. nr. 16 (2004-2005): Leve med kulturminner
Sørensen, Steinar (1993): Skifunnet fra Alvdal Årbok for Nord-Østerdalen
Taube, Erik Tobias (2018): Dæ æ krig i Tylldala no! – en undersøkelse av trefningene i Øverby 1718
Thoresen, Ivar Alvdal Midt i Væla (01.09.2015) artikkel om motstandsgruppa Grebe.
Viken, Arvid (2020): Turismens paradokser Turisme som utvikling og innvikling
Vold, Liv Maren Mæhre, Alvdal Midt i Væla (12.07.2020): artikkel om pokersteinen